

Sigrid Undset

Et kvinde-synspunkt

bokselskap.no
Oslo 2022

bokselskap.no, Oslo 2022

Sigrid Undset: *Et kvinde-synspunkt*

Teksten i bokselskap.no følger 1. utgave, 1919 (Kristiania/Aschehoug).

Digitaliseringen er basert på fil mottatt fra Nasjonalbiblioteket (nb.no).

ISBN: 978-82-8319-678-8 (bokselskap.no),

978-82-8319-679-5 (epub), 978-82-8319-680-1 (mobi)

Filen er lastet ned fra e-bokportalen Bokselskap. Lesetekst og flere

nedlastningsmuligheter m.m. er gratis tilgjengelig på bokselskap.no

Hossi kan grase paa jori gro
naar sonen maa inkji moeri tru.

Nogen kvindesaks-betragtninger

(London oktober 1912)

I anl. av Perkins Gilman:

Verden som manden har indrettet den.

[3] I bokboden paa en av undergrundsbanens stationer kom jeg forleden over et shillings-bind med gjilt omslag og den forlokkende titel: The Truth about Man, by a Spinster. Jeg kjøpte den naturligvis paa flekken.

Spinsteret – den ugifte dame – kommer bare ganske flygtig ind paa de spørsmaal, som Mrs. Perkins Gilman behandler i sin bok: Verden som manden har indrettet den. Spinsteret behandler væsentlig manden i forholdet – kjærlighetsforholdet – til kvinden, og hun fremlægger herunder redebon sine egne erfaringer, indsamlet gjennom – jeg tror hun sa toogseksti – eventyr. Da hun imidlertid fremstiller sig som engländerinde av det gode – det meget gode – selskap, antyder hun jo at hendes erfaringer kun gaar til et visst punkt. Utover dette holder hun sig til sine iagttagelser. Men hun kommer paa en ofte meget morsom og vittig maate med sine sandheter, som er saare litet smigrende for manden og – ut fra damens erfaringer – vistnok saare sande. Særlig faar hun tit paa en hjertens fornøielig maate [4] anbragt paa manden en masse av de beskyldninger, som manden i lignende opus pleier at opvarte kvinden med. Jeg husker fra min egen tidlige ungdom, hvor usigelig nedslaaende det altid virket, naar mere erfarne veninder forklarte mig, «hvordan manden i virkeligheten var» – og jo flere mænd der hadde bidraget til deres erfaringslager, desto bedrøveligere var det at gjennomgaa. Litt senere opdaget jeg, at det samme gjaldt mandens erfaringer om kvinden. Jo mere overvældende de var kvantitativt, desto mere utilfredsstillende var de kvalitativt. Selvfølgelig, bekjendtskaper – det være sig av ens eget kjønn eller det andet – som man har noget videre oppbyggelse av – tar op saapas meget av ens tid og ens liv, saa der kan ikke bli plads til svært mange. Og folk, som er litt eksklusivt anlagt, slaar sig ikke gjerne tilro paa steder, der er

præget av gjennomgangstrafikken. – Don Juan med de tusen og tre bare i Spanien kunde sikkert skrevet sandheten om kvinden baade sandfærdig og sørgelig.

Men naar spinstereet paapeker de mange bedrøvelige forhold i verden, som manden har indrettet den, og naar hun profeterer om den «nye kvinde», som skal komme og bringe orden i tingene, da er det absolut en fordel for hende selv, at hun har forutskikket den bemerkning, at *hun* aldeles ikke er nogen «ny kvinde», eller føler sig kaldet til at delta i samfundets gjenløsning – tvertimot, hun føler sig absolut ikke kaldet til [5] andet end at studere manden som fribytterske paa elskovens jagtmarker – og hun bekjender, at hun pudrer sig og sminker sig og altid skylder for hatter og toiletter og vet ikke prisen paa andet spiseligt end konfekt. Og saa altsaa til at bekjende at hun – kvinden skapt av manden – er som hun er, og at fortælle sandheten om manden, slik hun har set ham.

Ut fra disse forudsætninger kan spinstereets uhøitidelige, men ingenlunde ualvorlige bok nok passere.

Det er mere graverende at Perkins Gilman – ialfald efter min mening – har skrevet sin bok: Verden som manden har indrettet den, ut fra et like begrænset kjendskap til verden, som den er, og menneskene, som de er. Hendes syn paa tingene er overmaade vakkert, men det er vist ikke tænkelig, at en kvinde, som i det hele tænker nogen ting, kan ha det uten i lande, hvor kvinderne endnu ikke har faat honorert sit berettigede krav til samfundet om fuld borgerret – og endnu ikke har møtt det samfundets berettigede krav til hende om fuld borgerlig medansvarlighet, som møter os kvinder den dag vi har faat, hvad vi kjæmpet for.

Der er da ogsaa i Perkins Gilmans bok en vrimmel av paastande, argumenter, hypoteser og talefigurer, som vi kjender fra kvindesakens kamptider herhjemme og som endnu er flittig i bruk blandt kvindestemmerettens forkjæmpersker overalt ute i verden, hvor kvinder endnu kjæmper [6] for de rettigheter og den stilling i samfundet, som de nødvendigvis maa skaffe sig.

Jeg har den dypeste veneration og jeg føler den taknemligste ærbødighet for disse kvindesakens forkjæmpersker hjemme og ute like meget hvadfor nonsens de undertiden har præstert i skrift og tale – vakre barnsligheter og smagløse latterligheter, og like meget hvadfor vanvittige og utiltalende fremgangsmaater f.eks. de engelske suffragetter har valgt i det sidste. La mig faa si en passant at forholdene herover paa mange maater – sletikke bare med hensyn til kvindernes stilling indfor loven – er slik, at voldsom og vetløs optræden baade av stemmeretskvinder og av andre partier er saare begripelig og saa undskyldelig som

i det hele saant kan bli. Selvfølgelig er det alltid en uholdbar og uforsvarlig taktik at et parti, som vil tillivs det anarki – hensynsløs utplyndring, undertrykkelse, masse-mord paa en eller anden ublodig maate – der florerer under de nuværende utilstrækkelig ordnede samfunnsforhold, selv præker uorden og anarki, men uundskyldelig er det sandelig ikke. Litet heldig virker selvfølgelig ogsaa det forhaandsskryt av de ideelle tilstande, som skal etableres, naar vedkommende parti kommer til magten, om det end er forklarlig at det serveres – det er den søte saus, som gjør, at programmernes realiteter svelges med større appetit av lysblaaøiede barnesjæle.

La mig altsaa gjenta at jeg har den dypeste [7] sympati og agtelse for hver kvinde, som har kjæmpet og kjæmper for kvindesaken. La det ikke glemmes, hvor ofte disse kvinder frivillig har paatat sig det største martyrium, en kvinde kan faa at bære – latterlighetens. Der findes ikke klostermure, der findes ikke tvang eller tyranni, der saa haabløst utelukker av hendes liv haabet om alt, som betyr lykke for en kvinde, som det at hun faar latterlighetens skjær over sig. For en brændende tro paa sin saks retfærdighet, for et mod, for en offervilje det maatte kræve, frivillig at ta det paa sig. Sandelig, mange ganger gav disse kvinder meget mere end sit liv for sin sak – selv om de kanskje ikke alltid visste det.

At bebreide disse kvinder at de for en stor del var «overklasse»-væsener, er høist uretfærdig. Tror nogen det skulde været mulig f.eks. i kvindesakens første tider herhjemme at finde et tilstrækkelig antal kvinder av den arbeidende klasse, der er aarsak til at kvindebevægelsen maatte opstaa, som bare hadde hat anledning til at utvikle sin tænkeevne saapas, at de med ringeste utsigt til fremgang kunde gaat i spidsen for nogensomhelst bevægelse? Og at disse foregangskvinder for det meste misforstod aarsaken til kvindebevægelsen, er naturlig og rimelig. For dem, der i regelen maatte begynde med at gjøre oprør i hjemmet, kjæmpe mot haan og trusler fra sine nærmeste, møtte raaskap, latterliggjørelse og uforstand først og mest følelig inden den samfunnsklasse, de gik ut fra, før de møtte den fra mænd av alle samfunnsklasser, var det ikke underlig [8] at bevægelsens aarsak og maal kom til at se slik ut:

Det var kvinden, som reiste sig mot mandens aartusenlange tyranni. Som manden hadde underkuet hende, den svakere del, og holdt hende til slavinde for sine lyster, saan hadde han underkuet alle, der var svakere end han selv, gjort dem til slaver for at utnytte dem. Og naar kvinden reiste sig mot sin tyran, saa var det ikke bare for sig selv hun kjæmpet. Morens naturlige instinkt var jo at beskytte og elske sine smaa, svake og hjelpeløse barn – saa gik man ut fra, at kvindens instinkt

i det hele var at beskytte og elske alt smaatt og svakt og hjelpeløst. Dette instinkt skulde der skaffes plads til i samfundet.

Det anonyme engelske spinster og den berømte amerikanske forfatterinde later i like høi grad til at dele denne populære opfatning av kvindesaken.

I likhet med mange andre forfattere og forfatterinder fabler Perkins Gilman om en guldalder, som skal ha eksistert forut for den tid, da manden opkastet sig til kvindens herre – matriarkatets tidsalder. Saavidt jeg har forstaat de forskjellige skribenter, som har behandlet denne sagnagtige æra, saa kom mandkjønnet dengang – formodentlig en gang om aaret eller saa – undertiden sammen, pyntet sig og holdt danseopvisninger for at takkes hunnerne, samt slos indbyrdes, hvorefter hunnerne utvalgte de sterkeste «til fædre for sine barn». – To ting [9] som Perkins Gilman synes at være særlig forarget over er, at kvinderne har mistet sin «kvindelige forret, den oprindelige pligt at vælge» – jeg synes da forresten vi har litt igjen av den allikevel; jeg har ikke været i Amerika, saa jeg vet altsaa ikke, hvordan det er der, men jeg trodde ikke forholdene var værre i saa henseende – og saa «som et led i vor mandlige kultur kan nævnes den bakvendte ting, at kvinden har paatat sig det besvær at smykke sin person. Det er at vende op og ned paa kjønnes karaktertræk – som paafuglehannen og paradisfuglehannen pynter hun sig tvert imot naturens lov –». Mrs. Perkins Gilman belægger forresten ret som det er, naar hun taler om forholdet mellem mand og kvinde, sine meninger med eksempler hentet fra dyreriket, der ialfald ikke overbeviser mig om at forfatterinden har nogen klar forstaaelse av, for et komplisert maskineri «verden som manden har indrettet den», er.

Jeg har aldrig været istand til at faa greie paa, hvorvidt det saakaldte matriarkat har kunnet paavises faktisk at ha eksistert mellem menneskene. Men i henhold til populærvitenskapelige skrifter skal jo vore urforfædre engang ha holdt til i trætoppene. Jeg skulde næsten anta, at hunnernes herredømme – matriarkatet – maa henføres til den tid. Mig ialfald synes det mest rimelig, at omtrent med det samme disse vore urforfædre slog sig ned paa jorden og søkte sit ophold der – og det gaar vel neppe an at tale om dem [10] som mennesker før – faldt den ordning av forholdet mellem kjønnene, som Perkins Gilman og mange andre har tat forargelse av, naturlig. Det er vel ikke rimelig andet end at den fysisk overlegne han allerede paa et noksaa tidlig tidspunkt gjorde hunnen eller hunnerne til sin eiendom. Likesaa at familiens og stammens forsvar mot dyr og mennesker faldt paa hans part, og at omsorgen for menneskeungerne under deres forholdsvis lange avhængighetstilstand og arbeidet hjemme ved bopladsen faldt paa hendes. Og

ifølge de forhold, hvorunder Perkins Gilmans genus homo's udvikling av det hun kalder det almenmenneskelige, fandt sted, forekommer det saa naturgit, at kjønnes indbyrdes stilling blev som den blev, saa jeg i det hele tat ikke kan akceptere begrepet «verden som manden har indrettet den». Jeg er ræd vi kvinder blir nødt til at erkjende, at vi ogsaa har været med paa at indrette den, som den er.

Og saalænge samfundets ordning og husholdning var slik, at saagodt som alle kvinder fandt plads og sysselsættelse i et avhængighetsforhold til en mand, og det normalt var i hans egen interesse at vareta sine kvinders interesse, saa var det like meningsløst at kalde dette forhold, at manden beskyttet kvinden, som at han underkuet hende. Sikkerlig forekom baade det ene og det andet, og nogen kvinder levet lykkelig og nogen levet ulykkelig under de forhold, akkurat som det vil bli ved at være under alle forhold.

[11] Først da den nye kulturfaktor, som manden og manden alene har skapt – maskinkulturen – kom til at spille en fremtrædende rolle i samfundshusholdningen, blev disse forhold unaturlige. Først eftersom maskinindustrien fortrængte hjemmeindustrien og det store kvindehold i den enkelte mands hjem blev unødvendig og ulønsomt, kunde det bli en tvingende nødvendighet for alle de kvinder, som ingen mand hadde til at repræsentere sine interesser i samfundet, at skaffe sig repræsentation paa anden maate, for interesser at vareta hadde de likefuldt. Naar den selverhvervende – av manden «ubeskyttede» eller «utyraniserte» kvinde like fuldt maa lystre samfundets love, like fuldt føler sig berørt av samfundets økonomiske forfatning, dets krigs- eller fredstilstand, det er da, at det blir en tvingende nødvendighet for kvinderne at skaffe sig indflydelse over de faktorer, som bestemmer disse forhold.

– At tale om den uret, som kvinderne som kjønn i aartusener skal ha lidt, synes jeg derfor er meningsløst. Man lider ikke uret, saalænge man ikke føler det man lider under, som uret. Krigsfanger, der i de gamle samfund blev holdt som slaver, led ialfald ikke uret, hvad de saa led, al den stund de selv vilde ha gjort sine herrer til slaver, hvis de hadde blit de seirende. Vore dages slaver lider uret, fordi de i maskinkulturens og kapitalismens tidsalder er slaver under forhold, som de vet de selv ikke hadde kunnet [12] skape og som ikke kan bekjæmpes ved at de skaper nye maskiner og nye kapitaler, men kun ved at de søker at faa produktionssystemet og kapitalfordelingen ændret.

Ret og uret er jo i det hele specielt menneskelige begreper, som vi ikke kjender utenfor vor egen menneskeverden, og som Perkins Gilman ogsaa vet, er det

menneskelige under stadig dannelse – eller omdannelse – eller utvikling, hvad man vil kalde det.

«Vor menneskelighet,» sier Perkins Gilman, «begynder med en eller anden lavere form for social forbindelse og økes efterhvert som dette forhold utvikles.» Helt uttømmende er dette uttrykk vel neppe, men jeg er ialfald ikke istand til at finde et bedre og kan gjerne være med paa at ta det som utgangspunkt for en undersøkelse av, hvad det menneskelige er.

Men med dette utgangspunkt blir selvfølgelig den opgave, som Perkins Gilman erklærer hendes bok har – at skille mellem det almenmenneskelige, det spesielt mandlige og det spesielt kvindelige, og undersøke i hvilken grad de forskjellige menneskelige, mandlige og kvindelige egenskaper har influert samfundsutviklingen – uløselig. De lavere sociale forbindelser, som samfundet er vokset ut av, bestod jo alltid av mænd, kvinder og barn. Og de primære kjønsegenskaper – menneskehannens større fysiske styrke og hunnens intimere relation til avkommet – gjorde fordelingen av de primitive samfunksfunksjoner temmelig ^[13]selvfølgelig. Forsvaret mot andre menneskelige sammenslutninger og kampen mot menneskets naturgivne fiende og bytte – de forskjellige dyrearter – maatte falde paa manden, og omsorgen for ungerne, arbeidet ved bopladsen, desuten det meste av de første primitive forsøk i retning av jordbruk og industri, maatte overlates til kvinderne.

I hvilket forhold samfundsutviklingen er blit influert av denne naturlige oprindelige arbeidsdeling, og i hvilket forhold denne oprindelig naturlige arbeidsdeling har utviklet de egenskaper hos kjønne, som man gjerne kalder mandlige og kvindelige – er umulig at fastslaa.

Perkins Gilmans betragtninger over de almenmenneskelige, de mandlige og de kvindelige egenskaper forekommer mig da ogsaa næsten utrolig letkjøpte, overfladiske og konventionelle. For en hel del av dem gjælder det, at det vilde være umulig at komme med dem bare i et samfund som vort, hvor mænds og kvinders opdragelse og stilling i livet er saapas lik som den er i Norge. Naar hun f.eks. filosoferer over mandens større stridbarhet og trang til at gjøre sig personlig gjældende, og hvordan dette ytrer sig i konkurransen paa livets forskjellige felter, saa maa man virkelig tro, at forfatterinden aldrig har set kvindelig selvopholdelsesdrift gi sig utslag i andet end stræv for at bli gift og «forsørget» paa den maate, og at hun aldrig har kjendt kvinder, som maa arbeide for at skaffe livsophold ^[14]til sig og sine, men kun kvinder, som har arbeidet, fordi de hadde lyst

til det, og som har hat anledning til at arbeide bare med det de hadde lyst til. At der er kvinder, som har anledning til at vælge arbeide som en form for luksus og adspredelse, er godt, og at der virkelig er mange, mange kvinder, som gjør det, er endda bedre – men det vil vist altid bli sørgelig faa, som har anledning til det, og av dem, der virkelig kan tillate sig at arbeide utelukkende for arbeidets egen skyld, er jeg ræd for, at sørgelig mange vil vælge en eller anden mindre menneskeværdig form for luksus end arbeide.

Saa som Perkins Gilman betragter kampinstinkt som noget specielt mandlig, saa skal ogsaa manden ha hele skylden for at der er noget som heter krig. Naaja – kvinderne har hittil ikke hat statsstyrelsen i sine hænder. Det har f.eks. den saakaldte underklasse ikke heller. Forholdene har gjort det nødvendig baade for kvinderne og underklassen at skaffe sig politisk indflydelse. Men la dem selv se, den dag de har faat magt, hvor meget de kan gennemføre av alt de har lovet til samfundsforholdenes forbedring.

Det, at det sterkeste og mest virile styre er nødvendig i et rike som England, og at der derfor kan ligge en dødelig fare for hele folket i at gi de numerisk overlegne kvinder stemmeret – det er det eneste berettigede argument, man kan stille op mot suffragetterne. Det gjør det ikke mere retfærdig, at de numerisk flere kvinder ikke [15] har anden ret i samfundet, ikke anden beskyttelse av lovene, end de færre mænd behager at indrømme dem – selvfølgelig med de resultater, at baade retten og beskyttelsen er problematisk og rent utilstrækkelig. Men det kan synes forsvarlig at de faa hersker over de mange, naar de mange saa aabenbart avdækker sin mangel paa forstaaelse av det maskineri, de vil lægge fingrene opi, – om de har aldrig saa evig ret i, at dette maskineri inderlig trænger til forbedring.

Og det gjør de mange, som kjæmper for sin ret, naar de gir sig til at fare med letfærdig verdensfreds- og avrustningsprat. – Et land som England f.eks. har herredømmet over millioner undersaatte tilhørende undertvungne folkeslag. End ikke den mest høitflyvende av de politiske drømmere, som paa sin fantasi luftskibe fuldstændig taper jorden og jordiske realiteter av syne, kan vel tænke sig, at England – eller nogen europæisk stat – frivillig opgir et slikt herredømme. Og selv om man vilde vove saa vildt et tankeeksperiment som det, at den hvite race godvillig skulde ville opgi sit engang vundne – med temmelig avskyelige bedrifter og uten anden ret end den sterkestes vundne – supremati over de andre racer, saa kan man vel ikke lukke øinene for det faktum, at da vilde der vente os den hevn, vi saa rigelig har fortjent – og om vi ikke hadde gjort os fortjent til de andre racers ubarmhjertige hevn, men holdt os skikkelig paa vore enemerker her i Europa, som

[16] vi ialfald i historisk tid ikke har tat fra andre – saa vilde vi formodentlig allerede for længe siden været utslettet av mongolerne.

Den hvite race kan vel aldrig slippe sin vernepligt. Den hvite nation, som tænker paa slikt, maa være forberedt paa at bli undertvunget og se sin forsvarsevne utnyttet av en eller anden av de større nationer, der altid maa være parat til at forsvare sit liv og den hvite races eksistens mot andre racer.

Kanske man tør haabe paa en tid, da krig mellem det ene europæiske folk og det andet er utelukket. Men ingen kan vite –. Den voksende følelse av broderskap inden arbeiderklassen i alle lande er et faktum. Men vil den mon holde ret længe efter den stund kapitalismens herredømme er brutt? Ogsaa mellem kapitalismens repræsentanter er der samhold verden over – mot arbeiderbevægelsen. Men ikke længer. At broderskapsfølelsen nogen gang skulde naa til at omspænde alle racer, er utænkelig. Selv om vi vilde række den gule mand haanden – hvad kan vi ane om hvordan han vilde ta mot den? – Men bare spørg den arbeider, som har været i Amerika, om han kan tænke sig den amerikanske arbeider gi negeren eller kineseren brorkysset –.

Broderskapsfølelsen – menneskets kjærlighet til hele menneskeheten, der kjemper den samme kamp for at forstaa sig selv, for at fuldkommengjøre sin menneskelighet, den samme evige kamp mot alt det ikke-menneskelige, som vi kalder [17] naturen – er evig og almenmenneskelig. Ingen religion, ingen tidsaand, er helt fremmed for den. Gang paa gang har den skyllet som en bølge over jorden. Og hvergang er den blit fulgt av en reaktion ut fra det like menneskelige instinkt at hævde sig selv paa andres bekostning. Ropet paa frihet, likhet, broderskap gik over Europa omkring skillet mellem det attende og nittende aarhundrede. I den manifestation av menneskelighet, som kaldes politik, blev det revolutioner, og i en anden manifestation av menneskelighet, som kaldes kunst, blev det hvad vi kalder romantikken. Den reaktion, som fulgte, har reist baade kvinde- og arbeiderbevægelsen.

At broderskapsfølelsen nogensinde skal dø, er der ingen grund til at frygte. Men tør man haabe, at mennesket nogensinde vil avstaa fra at undertrykke sine medmennesker –. Jeg tror det ikke. Vi er allesammen mennesker – baade undertrykkerne og de undertrykte. Og var ikke menneskene som de er – saa hadde baade kvindebevægelsen og arbeiderbevægelsen været overflødige.

Som det er, er de uvilkaarlige produkter av det, som Perkins Gilman selv kalder vor menneskelighets begyndelse – en eller anden lavere form for social forbindelse.

I enhver saan vil nemlig før eller senere selvopholdelsesdriften – som ikke er eiendommelig for mennesket alene – diktere en sammenslutning av flere hver for sig svakere individer til varetagelse av fælles interesser [18] overfor færre og sterkere individer, som har andre særinteresser. Dette er forhold, som man neppe tør formode vil forandre sig under nogen form for social forbindelse. Det er nemlig ikke sandsynlig, at man nogensinde vil opnaa at faa konstruert et samfundsmaskineri, der automatisk varetar alle individers interesser. Ialfald er der absolut intet i menneskeslegtens historie, som berettiger til at anticipere dette – tvertimot, mig forekommer det, at det mest paafaldende og gjennemgaaende træk i denne historie er dette: menneskets mest menneskelige handlinger, anordninger og opfindelser har altid hat aldeles uforutsete konsekvenser.

«Nomaden,» sier Perkins Gilman, «som lever av kvægdrift – – er mindre menneskelig end jordbrukeren som skaffer føde ved klokt anlagt arbeide.» Sikkert var det utvikling av det vi kalder menneskelighet, da nomaden slog sig ned etsteds paa den herreløse jord og ved eftertanke, iagttagelse og erfaring lærte at skaffe sig livsophold ved dens dyrkning. Like menneskelig var det vel, at hans efterkommere, slegt for slegt, tok ind under dyrkning mere og mere av det herreløse land. Men den nuværende samfundsmng med grundeiere og eiendømløse er bare en naturgiven konsekvens av dette – og det har skapt ganske indviklede problemer om ret og uret. – At menneskeforældrene efterlot sit avkom saa meget som mulig av den menneskelighet de hadde indvundet – baade erfaring, redskaper og [19] materielle produkter – maa man vel indrømme fra først av var til fremme for menneskehetens vekst i det hele – og dog protesterer vi nu i hele menneskehetens interesse mot den enkeltes ret til at skape og ved arv la gaa videre i slegten økede og ubegrænsede kapitaler – og den magt over medmennesker som de repræsenterer. Dette er bl.a. et resultat av «utviklingen av handel og næringsliv fra torvhandel (mon det ikke skal være tuskhandel?) til verdensomsætning», der som Perkins Gilman sier likeledes er en utvikling av det almenmenneskelige.

Dette gjælder alt hvad Perkins Gilman kalder menneskelighet, som «kommer klarest tilsyne i et par hovedretninger: mekanisk, psykisk og social. Vor evne til at forarbeide og bruke ting er i det store og hele menneskelig. – –Vi bruker vor større tænkeevne til efterhaanden at opfinde en hel mængde forskjellige vaaben –.»

Og om alle vore opfindelser, om alt vi kalder utvikling – mekanisk, psykisk og social – gjælder det, at vi har aldrig været istand til at overskue vore opfindelsers rækkevidde og den retning, utviklingen efter en tids forløp vilde ta. Og at vi ofte er blit forfærdet over vore egne gjerningers konsekvenser og længselsfuldt har set

tilbake til de gode gamle dage, da dette eller hint endnu ikke var sat ind i menneskeverdenen.

Mandens motstand mot kvindebevægelsen – resultatet av de industrielle og sociale forhold, han selv hadde skapt, de mange kvinders længselsfulde [20] suk efter hine dage før der var nogen kvindesak til, da hver kvinde sat i ly inden sin mands (eller en anden mands) hjem og passet sine egne (eller en anden kvindes) barn, – det forekommer ialfald ikke mig særlig enten mandlig eller kvindelig, men noksaa menneskelig.

– Men la os se, hvad mrs. Perkins Gilman finder specielt kvindelig. Selvfølgelig moderskapet. Og desuten noget hun kalder moderlighed – en hel gruppe skjønne og værdifulde sjælelige og intellektuelle egenskaper, som hun – forresten i likhet med utallige kvinder – sætter i forbindelse med den rolle ved forplantningen, som hunmennesket har fælles med hunnen hos alle organismer, der formerer sig ved kjønn og med den instinktive hengivenhet for sit avkom, som kvinden normalt deler med hunnen hos alle dyrearter, hvor yngelen i længere eller kortere tid er avhengig av moderdyret eller forældrene.

Jeg tilstaar, at jeg personlig altid har stillet mig litt skeptisk overfor denne teori om at bemeldte smukke egenskaper, som man, hvis en kvinde besidder dem, kalder «moderlighet», saa direkte hænger sammen med kvindens fysik. Moderlighet i videre forstand – omsorgen for de svake og hjelpeløse i samfundet, for forsømte barn, for gamle og syke, – har, naar den har været utøvet av kvinder, ialfald ikke i særlig høi grad været utøvet av mødre, men tvertimot væsentlig av barnløse kvinder. «Den opofrende kjærlighet, som følger med moderskapet, den [21] uendelige tjenstvillighet som kommer med det» – har desværre i regelen været innskærket til det egne avkom. Følelsesløshet for alt andet end det kommer undertiden ogsaa med moderskapet. Det er nok saa, at en mor mange ganger er nødt til at koncentrere sin moderlighet om sine egne barn. Men –.

– Naar mrs. Perkins Gilman – og mange andre kvinder – snakker om «moderskap», saa svæver de i en blaa abstraktionernes verden saa høit over alle takene, at jeg er næsten flau ved at komme med mit trappegangssladder. Men har de damer aldrig kommet over den – i den virkelige, ufuldkomne verden – ret almindelige slags mødre, hvis «ømheth, opofrelse, tjenstvillighet, retfærdighetssans og kjærlige forstaaelse av barnesindet» var innskærket til de søte egne poder og absolut ikke lot sig utstrække til ogsaa at omfatte de væmmelige barna til den i

anden etasje eller portnerens lusete unger eller mindreaarige erendsgutter og regningsbud. –

Jeg husker en ung frue som fortalte mig, hvor billig hun hadde faat sydd utstyret til det barn, hun ventet med megen længsel og glæde. Det var nemlig i en undertøisfabrik, hvor de væsentlig sysselsatte «saanne daarlige piker», der ikke forlangte særlig høi løn, for de levet jo egentlig ikke av sømmen, men hadde dette arbeidet for et syns skyld, sa den unge hustru, som snart skulde bli mor. Jeg var saa ung dengang, at jeg ganske forfærdet brøt ut: «Men du vil da ikke benytte dig [22] av saant til barnet dit til og med!» Hvorpaa fruen svarte med et smil, der var næsten elskelig i sin uskyld, hinsides godt og ondt: «Kjære du kan begripe jeg koker det, før det skal brukes.»

Jeg husker en anden kvinde – en uskyldig ung pike, en av de ikke altfor mange unge piker, hvis «uskyldighet» jeg vilde turdet garantere. Hun er gift nu og mor – en særdeles øm og omhyggelig mor skal hun være blit, men jeg har mine tvil om det har forandret hendes opfatning av denne gamle historie. Hun fortalte mig, fuld av beundring for sin svigerinde, der saa resolut hadde rensset sit hjem, hvordan denne en morgen hadde opdaget, at barnepiken hadde abortert i løpet av natten, hvordan hun hadde tat synderinden i skole, og da piken forsøkte at bortforklare sin tilstand, hadde fruen befalt hende at staa op, pakke sit tøy og forlate det anstændige hus paa timen! Jeg bemerker at jeg vet ingenting om vedkommende barnepike – det kan gjerne være hun var slik, at enhver mor med litt ansvarsfølelse maatte se at faa hende ut av sit hus forttest mulig. Men i betragtning av omstændighetene synes jeg, vedkommende mor hadde fortjent pisk – mindst.

Der er gode kvinder og der er daarlige kvinder, og jeg har aldrig set noget til at en kvindes fysiske frugtbarhet i ringeste maate er avhængig av hendes menneskeværd. Det hænder, at en kvinde blir et bedre menneske, naar hun faar barn at ansvare for og holde av – men det hænder [23] ogsaa, at hun ikke blir det. Og tør nogen mor negte, at ingen anden kvinde kan bli saa foragtelig som en mor – eller er ikke alt en kvinde kan gjøre av lavt og foragtelig, dobbelt lavt og foragtelig, naar hun som gjør det, er mor. –

– Selv om det at være mor i og for sig ikke betegner noget som helst andet end et fysisk faktum. Dette fysiske faktum betyr i det menneskelige samfund saa meget, at en kvinde ikke kan bli noget bedre end en god mor, og ikke noget værre end en daarlig mor.

Men der kræves mere av en god mor end den instinktive ømhet for egne unger, den driftsgivne glæde ved at kjæle for dem og den primitive tilbøielighet til at verne om dem og se paa deres vel – gjerne paa bekostning av ens eget – eller andres. Alt dette er jo bare det, som er lykken for en normal kvinde, saa er det vel heller ikke noget at forlange tak og ære for – og heller ikke kan vel nogen indbilde sig, at en kvindes pligter mere end en mands skulde være innskærket til det at være lykkelig?

Men hjemme har der virkelig i det sidste dukket op profetinder, som forkynder, at de vil være kvinder, intet uten kvinder. Hvilket i regelen skal være at opfatte derhen, at disse damer vil, at hunnnesket skal ha lov at slippe at bekymre sig om nogetsomhelst andet end sit lille private kjønsliv.

Nu synes jo jeg, at disse profetinder noksaa [24] snart maa komme til at opdage, at de let kan bli tvunget til at interessere sig for det man i almindelighet kalder samfundssaker. Bl.a. av den grund at menneskene maa leve ogsaa sit kjønsliv inden samfundet. Det har altid været nødvendig at lovene opstak rammer, indenfor hvilke man hadde at holde sig med sine kjønnsforbindelser, baade de saakaldte legitime og de saakaldte illegitime av forskjellig karakter, samt at lovgivningen tok sig litt av kjønnsforbindelsernes ret almindelige resultat – barna. At det skulde være ganske uten interesse for det ene kjøn at ha en stemme med i laget angaaende disse love – og at til og med det kjøn, der foregir at ha mest forstaaelse og størst kjærlighet til barn, ganske rolig skulde ville overlate til det andet aldeles alene at gi love for barns forsørgelse, skolegang, utnyttelse eller utbyttelse av barns arbeidsevne osv. er mildest talt merkelig.

Ja, har virkelig somme kvinder – der iøvrig ikke er dummere end folk flest – sagt til mig – men jeg er ikke lykkeligere, fordi jeg kan gaa ned og stemme. Nu vet jeg rigtignok ikke om der findes mænd, der betragter det at avgi stemme som sit privatlivs dypeste tilfredsstillelse. Det er gjerne saa, at vor individuelle lykke sætter vi i regelen ikke i forbindelse med samfundsforholdene – derimot noksaa ofte vor individuelle ulykke.

Enhver kvinde, sier disse damer, vil da hellere [25] være gift og ha barn end f.eks. sitte paa kontor eller staa bak en disk eller passe maskiner i en fabrik. Det er jeg nu ikke sikker paa. Personlig vilde ialfald jeg foretrække hvadsomhelst fremfor egteskap og moderskap – som erhverv. Men jeg er ræd – trods Perkins Gilman og andre optimistisk tænkende kvinder – at der altid vil være en hel del kvinder, der absolut ikke vil bestille noget andet, hvis de har utsigt til at kunne skaffe sig det de

trænger til livets ophold ved at handle med sit kjøen. Arbeidssky individer, baade mænd og kvinder, har der ialfald hittil forekommet inden alle samfundslag – og arbeidssky kvinder har ialfald hittil altid fundet anledning til paa en eller anden maate at skaffe sig livsophold ved at staa til disposition qua kvinde – for en eller flere mænd.

Iøvrig tviler jeg ikke paa, at mange kvinder vil ha nok i sit arbeide – eller paa at mange kvinder, som har hat anledning til at vælge det arbeide, som deres evner og interesser henviste dem til, vil si, at arbeidet har været mere for dem end alt andet – selv om de har været hustruer og mødre. Eller at det har været saan, selv om de negter det. Like saa vist som mange kvinder, dengang alt kvindearbeide faldt indenfor et hjemms vægger, fandt sit livs dypeste glæde i sin vævstue og sit linnetskap, sit stabbur og sine syltekrukker – og ikke i sin mand, selv om han var en de likte rigtig godt. For mange av disse beundringsværdig energiske, flittige og dygtige [26] husmødre var det væsentligste ved ham allikevel bare det, at han hadde skaffet dem herredømme over et hus og adgangen til at faa utfolde sine specielle evner – og de overlott gladelig sine barn til ammer og tjenestefolk og de ugifte kvindelige slegtninger, som var sysselsat i huset – men de damaskes dukene og spiskamrets nøkler fik vedkommende kvindes personlige og utrættelige ømhet og omsorg.

Der er – heldigvis for dem selv kanskje – nok baade av mænd og kvinder, der er fornøiet med at gjøre det mest mulige ut av sit eget jeg og dets evner – som aldrig har følt den lidelse ved at være et saant isoleret jeg og den trang til at bryte ut av sig selv og blande sig med et andet, der gjør samlivet mellem mennesker rikt og farlig. Efter deres fordringer til samliv kan hjemmet likegodt for kvinder som for mænd bli et hyggelig og fredelig sted, hvor man hviler ut efter dagens arbeide og koser sig som en kat i en ovnskrok, barna en kilde til glæde og stolthet og ikke netop til dypere sindsbevægelse, og deres opfostring og oplærelse overlatt til leiede kræfter, der ofte er meget bedre skikket til slikt end moren. (Jeg vet at alle mødre vil protestere mot at slikt skulde være tænkelig – selv de, som vitterlig overlater sine barn til fremmede for at dyrke selskabelig adspredelse eller diletantisk samfundsarbeide, som ikke er til gagn for noget andet menneske end vedkommende kvinde. Bare endel voksne barn vil jo gi mig [27] ret.) Men for saanne mennesker vil deres arbeide, eller hvad det indbringer dem av anerkjendelse eller økonomiske resultater osv., bli aarsaken til deres livs sterkeste sindsbevægelse, høieste glæde eller bitreste skuffelser.

– Det er vel egentlig kun for de kvinder, der ikke *kan* finde lykke uten gjennom den intense gaaen op i et andet menneske, den ophævelse av jeg'ets ensomhet, som ialfald vi kvinder ikke kan tænke os uten i manden og barnet, at den nye tingenes ordning betyr en bedring. Kanske like mange – eller like faa – kvinder fandt den lykken før. Men saalænge egteskap og moderskap var den eneste agtværdige næringsvei for kvinder, saa laa det jo i sakens natur at man maatte se at bli forsørget før man blev for gammel. Kunde en kvinde ikke faa den hun vilde ha, eller var der ingen bestemt hun vilde ha, fik hun ta en hun kunde faa. Og saa hadde en hæderlig kvinde ikke ret til at haabe længer paa kjærlighetslykke. – Men den ensomste, haardst slitende arbeiderske, – bak skrivemaskinen, paa katetret, i butikken eller fabrikken eller ved symaskinen – hun har da ret til at haabe og vente og drømme om en lykke som elskerinde og hustru og om et moderskap, uendelig meget rikere og skjønnere end de kvinder aner, der nøier sig med glæden ved at ha barn, undfanget i en tilfældig mands likegyldige eller motbydelige favntak.

[28] Jeg vet at en masse kvinder av min egen generation betragter alt som kvindesak heter med likegyldighet eller skepsis. Derfor vilde jeg ønske, at Perkins Gilmans bok – trods alt – maa bli meget læst i Norge. Dens svakheter er iøinefaldende – forfatterindens indskrænkede og overfladiske syn paa hele den samfundsutvikling, som hun saa letvint tar sig til at kritisere, den naivitet, hvormed bun peker paa det, hun tror er alle samfundsskaders aarsak, og paa det hun mener at være botemidlerne.

Men den tillidsfulde iver, hvormed bun gjør dette – den længsel efter at ta fat, hjelpe og bøte overalt hvor det trænges – og den faste tro paa, at denne vidtfaavnende hjelpsomhet er – alkvindelig! det er bokens styrke. Bokens uendelige velmenthet, den borgeraand, som bærer den, er saa vakker og rørende. Ak – var der ikke en tid herhjemme ogsaa, da gode kvinder, som for første gang tittet ut av hjemmets dør og begyndte at spekulere over konstruktionen av det samfundsmaskineri, de før ikke hadde behøvet at bekymre sig om, blev forfærdet: var der virkelig saa meget forkjert til i verden? *Hvor* forkjert det var, det ante de ikke, og ikke hvor indviklet menneskenes verden var. De kom fra hjemmets lille verden – og som ærlige, arbeidsomme husmødre brettet de op ærmerne og kyschet efter de skiddenfærdige og uordentlige mandfolkene: her kom kvinderne, husmødrene, mødrene, og her skulde bli hovedrengjøring [29] – en, to, tre, saa skulde samfundet bli hele menneskeslegtens nyskurte, hyggelige, lune hjem, hvor det skulde bli godt for alle at være –.

Som kvinder burde de husket, at alt husarbeide er uten ende. At samfundsarbeide er det samme, skulde ikke forbauset dem. De mest ideelle samfundstilstande vil like saa visst snart bli uideelle og trænge revision som det mest hovedrengjorte hjem vil trænge videre rengjøring. En anden likhet mellem samfund og hjem er, at dets gode indretning og ordning betinger individernes velvære og trivsel, skjønt det ikke gjør stort fra eller til lykken. Mens derimot dets daarlige indredning og uorden kan skape individernes ulykke.

Ogsaa kvindernes stilling i samfundet kan i meget ringe grad gjøre den enkelte kvinde individuelt lykkelig. Derimot kan den godt gjøre en masse kvinder individuelt ulykkelige. Det er ikke sikkert at en arbeider eller arbeiderske blir lykkelig med god og rikelig løn – derimot sikkert at de lider, hvis de er sultelønnet.

I Norge har kvinderne adgang til at vareta sine interesser i samfundet i høiere grad end i noget andet europæisk land. Hvad Perkins Gilman uten videre gaar ut fra er kvindernes interesser i samfundet, er det rørende og vakkert at læse om. Og jeg vilde ønske, at hendes bok vilde bli meget læst. Der er mange ting vi smiler av, et og andet vi ler av ogsaa – men der er [30] meget vi burde bli litt skamfulde over, og der er meget, vi bør tænke over og bevare i vore hjerter. Vi som har borgerret bør huske, at ret er pligt, og om det er vanskeligere at være gode borgere, end den brave amerikanerinde tror, saa er ikke pligten og ikke ansvaret mindre for det – tvertimot.

Det fjerde Bud

(Mars 1914)

[33] Det er nu litt over et aar siden at aviserne bragte os budet om den skjæbne, som commander Robert Scott og hans kamerater hadde møtt nede paa sydpolens snevidder – og beretningen om hvordan de hadde møtt den. Mange andre husker det formodentlig likesaa godt som jeg – siden har vi jo hat Tryggve Grans foredrag om Scotts sydpolsekspedition. Scotts optegnelser har været offentliggjorte osv.

Jeg læste om det nede i Rom. Jeg var optat dengang nat og dag med at stelle et litet sykt barn og der var ikke meget utover det, som gjorde indtryk paa mig – omtrent samtidig var vore hjemlige aviser fulde av Aarrestadsaken, og jeg orket neppe engang følge med i denne paa sit vis storslagne komedie, som fløt over av livets egen raa og grelle ironi, men jeg slukte hvert ord ide italienske aviser – med temmelig meget besvær – om det vidunderlig skjønne sørgespil dernede i sydpolsvinteren, og jeg forsøkte at maale de umaalelige rigdomme, som de mænd, der nu ligger lik dernede i den evige vinter, har efterlatt hele menneskeslegten, og ydmyg og ærbødig [34] og taknemlig visste jeg jo, at ogsaa jeg og mine barn og mine barnebarn og barnebarns barn utover i al evindelighet – likesom vi alle og al vor efterslegt – alle faar vi vor del av disse rigdomme, alle er vi med om at eie denne arv.

«Frygter ikke for dem, som ihjelslaar legemet», staar der i skriften. Som saa mange andre bibelbud har ogsaa dette bud staat skrevet i menneskenes hjerte uanset religion og race, saa langt tilbake som slegternes erindring rækker. Overalt hvor en menneskeflok har naadd til enslags bevissthet om samhørighet, noget i retning av stammefølelse, har det gjerne blit det første krav til hver voksen mand, at han ikke skal frygte dem, som ihjelslaar legemet. For et andet, større liv, stammens, skal han være villig til at opgi sit eget. Dette krav er civilisationens første frøblad.

Og det krav, som gjerne følger at en mand skal gi sit liv uten at klage, at han skal møte pinsler og død med ro og fasthet, ikke kny ved marterpælen, om han

falder i hænderne paa sin stammes fiender – det krav er den ældste primitive manifestation av kultur.

Civilisation betyr jo borgerfølelse – civis betyr ret og slet borger. Og borgerfølelse er ikke andet end menneskets bevissthet om at det har forpligtelser. Ikke om at det har rettigheter, for den bevissthet er ældre end al anden bevissthet. I det øieblik urmennesket tilfredsstillet sine drifter, [35] sult, kjønndrift, driften til at søke ly mot uveir og forfølgere, og gjorde sig en slags tanke med det, blev det sig sine rettigheter bevisst. At det under visse omstændigheder er hensigtsmæssig, ja nødvendig for det enkelte individ, naar det tilfredsstiller sine drifter, at ta hensyn til de andre individer i den flok det følger med, derfor har allerede dyrene en følelse, som vi kalder instinkt.

For menneskets bevissthet om denne nødvendighet har vi et symbol, som alle kjender. Det er ikke gammelt, dersom vi forsøker at gjøre os et begrep om hvor gammel kulturen er mellem menneskene, og dersom vi forsøker at forestille os alle de ulike racer og folkeslag, som har bodd og bor paa jorden, saa maa vi kalde dem, som vi har arvet symbolet fra, vore egne nære forfædre. Dette symbol, som skal uttrykke forholdet mellem det, vi tør kræve for os selv, og det, som de andre kan kræve av os, er en kvindeskikkelse med bind for øinene, et sverd i den ene haand og en skaalvegt i den andre. Paa norsk kaldes hun Retfærdigheten. Og hendes navn paa alle de sprog, som jeg kjender noget til, betyr det samme. Det vil si Justice paa engelsk er jo ikke direkte avledet av de engelske ord hverken for rettigheter eller pligt – rights og duty. Men det er vel bare en tilfældighet at det er saa paa engelsk og at det engelske folk saavidt jeg kan se er det, som sitter inde med mest latent evne til at handle kultivert. – Hadde kulturmenneskene nogengang [36] hat flertal paa jorden, eller kunde det tænkes, at kultur nogengang i fremtiden blev allemandseie, saa vilde Retfærdighetens navn være Pligtfærdighet.

For at et menneske er civilisert, vil jo bare si, at det vet om sine forpligtelser og oppfyller dem – ialfald saa langt som det er tvunget dertil av samfundet. Det er den nødtørftigste civilisation. At et individ er kultivert vil si, at det føler sig forpligtet – jo høiere kultivert, jo mere ubegrænset forpligtet. Kultur, det er den arv, som ligger til hele menneskeslegten efter mennesker, hvis navn har faat det vi kalder udødelighet, som efter hvert eneste anonymt individ, som har følt sig drevet til at yde det ytterste av sine evner – efter videnskapsmænd og efter kunstnere, efter krigere og prester, efter diakonisser og opdagelsesreisende, efter læger og gartnere, efter lærerinder og barnepiker som efter snekkere og vævere. Kulturprodukter det er differiserum og sagnet om Termopylæ, automobiler og flyvemaskiner og glemte

mødres opdragergjerning, gamle haandverkeres mesterstykker likesaafuldt som katolske helgenhistorier.

«Lovet være min Herre for vor søster den legemlige død,» heter det i den hellige Frans av Assisis solsang. «Velsignede er de som finder sig under din helligste vilje, saa at den anden død ikke kan gjøre dem skade.» At ha denne bøn indskrevet i sit hjerte, det er at ha kultur.

For den bøn forutsætter jo troen paa et evig liv [37] for mennesket. I sin mere primitive form indeslutter denne tro forventningen om individets, selvets bestaaen. Det høiest utviklede selv har nok i forvissningen om, at menneskehetens kulturformue vil bestaa og vil øke, saa længe genus homo forekommer paa jorden. Det menneske, som vier sine evner, sit arbeide til at øke denne kulturformue, som er villig til at ofre sin private, korporlige eksistens for at øke menneskeslegtens fælles rigdom, det menneske bekjender gud i sine gjerninger – den gud vi har skapt i vor lignelse. At mennesket skal bli gud likt og kjende ondt og godt, det er kulturens maal. Det kan aldrig naaes av det enkelte individ, fordi gud aldrig blir færdig fra vore hænder. Alt kulturarbeide er gudskapende.

Herhjemme støter vi ikke saa sjelden paa et par gloser, som lyder overcivilisation og overkultur. Etpar idiotiske gloser synes jeg. For der er ingenting over civilisationen og over kulturen. Dersom vi kunde forestille os, at menneskets kultur og civilisation blev fuldendt – at vor gud var blit fuldkommen og at vi hadde naadd frem til og var blit ett med denne gud – hvad saa? Hvordan skal det gaa videre da? Jeg er ialfald ikke istand til at tænke mig det. Overcivilisation, overkultur, det kan ikke jeg gjøre mig forestilling om. Og jeg kan ikke skjønne hvorfor man skal anstrenge sin fantasi med det. Men spørsmålet er sandelig ikke aktuelt endda.

Det som folk mener med overcivilisation, overkultur, [38] er da heller ikke andet end kulturtræthet, træthet av civilisation. Kultur og civilisation, det er ydelse, anspændelse. Ulysten til at yde, overanstrengelsen likesaagodt som ugiddeligheten, som melder pas, naar forpligtelserne præsenterer sig – alt det som kaster et individ eller en samfundsklasse eller et folk bardus tilbake i barbariet, det er altsaa det, som man gjerne dekorerer med navnet overkultur.

Men et individ eller et folk eller en samfundsklasse kan aldrig faa formeget av kultur og civilisation. Derimot kan det nok faa for meget av dannelselse kanske.

Dannelse er jo hverken civilisation eller kultur – tvertimot, hadde jeg saa nær sagt. Civilisation og kultur er produktivitet, men dannelse er tilegnelse.

At danne en ting er jo at forme den, utarbeide den. Et menneske dannes ved at tilegne sig av slegternes kulturarv. Men den som bare tar op av sin arv og forbruker, ikke tænker paa at øke den ved sit arbeide, blir snart nok fallit. Kulturens fallite arving staar en vakker dag som barbar – den ynkeligste av alle barbarer, den dannede barbar.

Der er forsaavidt ofte nok forbindelse mellem dannelse og kultur, som betingelserne for et frugtbart kulturarbeide skulde synes bedst, der hvor der var mest dannelse. Imidlertid saa behøver man jo ikke at se sig saa meget omkring for at opdage, at denne forbindelse absolut ikke [39] er noget aarsaks- og virkningsforhold. Kultur har saare ofte vist sig forenlig med en yderst mangelfuld dannelse – og det har vi da rikelig og daglig anledning til at konstatere her i vort kjære fædreland, at hverken almindannelse eller specialutdannelse i og for sig producerer kultur.

Bare fordi det er det for mig mest nærliggende eksempel, skal jeg nævne kvindeemancipationen. Eftersom produktionen av livsfornødenheter mere og mere flyttedes fra hjemmene ut i fabrikerne, hjemmeindustrien avløstes av storindustrien, maatte den enkelte kvinde skaffe sig mere baade almindannelse og specialutdannelse, ellers kunde hun ikke utføre det arbeide, hvorved hun skulde skaffe sig livsophold. Men dannelse, tilegnelse av kulturresultaterne, vækker altid følelsen av nye fornødenheter, og det som menneskene kalder sine rettigheter er jo ikke andet end de fornødenheter, de forlanger at faa tilfredsstillet.

De kvinder som gik forrest i kampen for kvindernes rettigheter, de hadde kultur. De viste et mot og en selvopofrelse, som vi der kom efter dem, vanskelig kan forstaa. De valgte frivillig, mange av dem, det største martyrium som kan overgaa en kvinde – uskjønhetens, latterlighets. Og der findes jo ikke det i verden, ikke de klostermure, ikke det tyranni, som saa haabløst stænger ute fra alt det, som er lykken for en sund kvinde, som uskjønhet og latterlighet. Og vi har vanskelig for at tænke os, at disse kvinder [40] kunde finde erstatning for elskerindens, hustruens, [11](#) morens lykke i en kamp for stemmeret, for bedre utdannelse, for adgang til kontorpladser. Jeg er allikevel sikker paa, at mange, mange kvinder fandt det. Og det vilde se ilde ut for menneskeslegten, om det ikke var saan, siden alle mænd er kvinders sønner – og skulde saa ikke kvinder kunne ofre sit eget individuelle livs lykke i kampen for en sak, de trodde paa, og føle det som den høieste lykke at ofre

og kjæmpe for retfærdighet, for bedring av andres kaar. Naar kvinder nu om dagen kommer og sier, at stemmeret og adgang til universitet og embeder og poster er ikke nogen lykke for kvinderne, saa sier de bare en selvfølgelig ting. Bare det som man selv har kjæmpet sig til er lykke – naar det gives i arv til andre, saa er det i høiden som et gode – fordi lykken, det er selve kampen, anspændelsen, selvopofrelsen.

Men vor egen generation av kvinder, som har arvet alle de goder, den foregaaende har tilkjæmpet os, har gjennemgaaende meget mindre kultur end de tidligere. Kvinderne for hundrede aar siden følte det i almindelighet som de hadde uendelig flere pligter end rettigheter. Som døtre, som hustruer, som mødre hadde de saa liten ret og saa uendelige forpligtelser, men det forutsattes, at lykken i livet skulde for en kvinde være at gjøre sin pligt. Det var disse pligttro kvinder med de smaa fordringer *for* sig selv og de store fordringer *til* sig selv, som efterlot ^[41] den hjemmenes kulturarv, som det forresten ser ut til at vi omtrent har brukt op herhjemme.

Først naar vi kvinder er kommet saa langt at vi oppfatter vore rettigheter som forpligtelser, saa har vi igjen naadd til det kulturnivaa, som var kvindernes standard for hundrede aar siden.

I vore dage er det den dannede – almendannede eller specialutdannede – barbarkvinde, som vrimler om os. Gaa bare ind i en hvilkensomhelst butik for dameartikler, saa vil De sandsynligvis kunne konstatere hende baade foran disken og bak – fruene, der er ræd for at være for høflig mot ekspeditricen, og ekspeditricen, der er ræd for at være for høflig mot kunden. Et kultur menneske finder ialfald aldrig paa, at man kan forringe sin værdighet ved at være for høflig – for kultur er netop den instinktive forvissning om at man aldrig reducerer sig selv ved at yde. – Og de tusen hjem – ja der er en god slump av dem, som er barbarkvindens wigwam. Overfor manden er hendes bestræbelser først og fremst at haandhæve sine rettigheter. Overfor barna er det tilsynelatende litt anderledes. De allerfleste kvinder indrømmer, at de har forpligtelser mot sine barn. Hertil er der imidlertid det at bemerke at en hel del av det, som regnes for en mors pligter, er i virkeligheten en mors rettigheter. Hos de fleste varmbloedige dyr er det at yde ungerne vern og ømhet og kjærtegn en drift, en fornødenhet som maa tilfredsstillles – en rettighet.

^[42] Der er ganske visst og der later altid til at ha været kvinder, som tilsynelatende mangler denne drift eller bare har den i meget ringe grad. Disse

kalder man unaturlige mødre, skjønt de naturligvis ikke er mere unaturlige end blinde høner, kalver med tre ben, hunder uten lugtesans og andre zoologisk defekte skabninger.

Forældrenes forpligtelser er kulturresultater. At elske sine barn, at slite for at forsørge og opplære dem saa godt og rikelig som mulig, det er forældrenes naturlige rettighet. Forpligtelserne begynner bortenfor dette. Og alt hvad talløse henfarne slegters forældre har ydet utover det naturgivne – vern, ophold, kjærlighet – det som er hjemmets, familiens kultur, det har igjen avfødt krav, følelsen av fornødenheter hos barna.

Du skal hædre din far og din mor, paa det at det kan gaa dig vel og du maa længe leve i landet.

Dette bud inneholder for kulturmennesket barnets krav til forældrene og ikke forældrenes krav til barnet.

Det er jo saa, at hvad ikke barnet har forutfølt, kommer den voksne aldrig til at føle. Den voksne har uendelig flere resurser at nære sit følelsesliv av, det blir uendelig mere facettert, eftersom evnen til at reflektere utvikles, eftersom mennesket reagerer mot nye drifter, opplevelser, erfaringer. Men maaten hvorpaa det reagerer er alltid forutbestemt fra dets barndom. I hver stund av intens lykke eller intens smerte gjenopleves en stemning fra barndommen – en stemning, [43] som dengang blev vakt av helt andre, tilsynelatende mere inferiøre aarsaker. Den lykke, som videnskapsmanden eller kunstneren føler i sit arbeides kamp, følte han kanskje første gang ved at lage en leke selv, ved at sette op en sag i bækken, ved at kapløpe med kameraterne. Den religiøse ekstase, hvilen i Gud, bringer ikke den voksne nogen stemning som er væsensforskjellig fra den selvhypnose, hvori et litet barn kan hensette sig, naar det sitter og følger regndraapernes flyten nedover en vindusrute. En liten gut som sitter paa en søplekasse og bearbeider en blikboks med et vedtræ, fylder sin sjæl til randen med stemninger, som den voksne trenger et betydelig mere komplisert apparat for at frembringe. Selv et menneskes erotik, maaten hvorpaa mennesket reagerer mot forplantningsdriften, er væsentlig bestemt fra dets barndom. Hvis alt gaar vel, saa optræder jo driften først ved barndommens slut, da individet i grundtrækkene er færdig formet, men erotikken, de følelser, som driften avføder i mennesket og hvorom vi ikke vet, hvorvidt de andre pattedyr kjender noget korresponderende dertil – den er bestemt av barnets følelsesliv. Den gut, der aldrig har følt kjærlighet og tillid til nogen – det være sig til far eller mor, til søskende, til en ven eller en lærer – har følt det som en lykke at kunne gi kjærlighet og tillid eller som et bittert, smertelig savn at han ikke hadde

nogen at gi det til – han kommer som mand aldrig til at gi en hustru kjærlighet [44] eller tillid – kommer aldrig til at holde av hende andet end som en bekvemmelighet, kommer aldrig til at stole paa hende længer end han ser hende. Derfor kan han naturligvis nok aldrig faa grund til at mistro hende – saa heldige kan forholdene arte sig, og han kan elske sin kone til døden skiller dem ad – saa bekvemme kan koner være. Og det pikebarn, der aldrig har følt lykken som en legemlig sensation, hun blir aldrig elskerinde, enten hun kommer til at tilhøre en mand eller mange – hun blir sig aldrig bevisst, at hendes krop er noget væsensforskjellig fra de svarte træfigurerne i konfektionsbutikerne – et stativ til at hænge klær paa. Men om den lille pikens dypeste sanselige lykkefølelse stammet fra kveldstunder, da hun kunde strække sig i sin seng efter at ha slitt sig træt ved at hjælpe mor i huset og barneværelset – eller om legemlig nydelse for hende betød dovenskap, det at slippe at sætte kroppen i aktivitet – om det betød sjøbad og fotturer eller barneballer, dansens rytme gjennom kroppen, gutters kurtise og veninders misundelse – eller om det at misunde veninderne artet sig som en fysisk smerte – se det bestemmer igjen, hvordan hun blir som elskerinde og hustru.

Bare det vi lærer som barn, gaar os i blodet. Gaar ind i vor organisme. Det andet blir kundskaper, færdighet. Hjernen som styrer, haanden som utfører, hjertet som sender det nærende blod, det er organisme. Kundskap og færdighet, det [45] er verktøi, som vi tar i haand og legger fra os igjen.

Men for kulturmennesket er det, som først og fremst maa læres, ærbødighet og lydighet.

Fordi det kultiverte menneske maa ha nogen at hædre og adlyde, har kulturen overalt skapt en Gud.

Og fordi kulturfølelse er slegtsfølelse, menneskets erkjendelse av, at det er henvist til mennesket, derfor blir det essentielle i al religion slegtskapsforholdet. Alle folkeslag forsøker at skape sine guder i menneskelignelse, alle religioner lærer, at mennesket er skapt av Gud. Saasnt religionen naar en viss utvikling, blir guderne menneskets forfædre. Japanerne dyrker sine avdøde forældre og bedsteforældre likesom romerne dyrket sine lares. Kjernen i kristendommen er de ord, at Gud er faderen.

Forutsætningen for kultur er samfølelsen med menneskeslegten. En kvindelig engelsk læge som jeg kjendte paastod, at grunden til at menneskeslegten i det store og hele gik tilbake – kulturen gaar frem, men kulturmenneskenes elitetrop vokser paa ingen maate i forhold til den voksende mob av ukultiverte individer – det

skulde være den at stadig flere og flere nyfødte barn blir flasket op. Hun mente altsaa ikke de hygienisk uheldige følger av kunstig opamning, for inden de lag av befolkningen, som arbeidsklassen med rørende naivitet kalder overklassen, vokser der op en masse sunde og kraftige flaskebarn, og [46] frafaldet fra kulturen er mindst likesaa stort der som inden arbeidsklassen. Hun mente likefrem at barn som hadde faat bryst blev mere menneskelige. Og det kan godt være hun hadde ret. Jeg tror gjerne det har betydning for et menneskes aandelige habitus, enten dets første indtryk, de som ligger bakom vore første erindringer og refleksjoner, var at mæthet, varme og hvile fandtes i et levende menneskes armer, eller om man mottok de indtryk av uldtepper og glasflaske med taatesmok paa.

Det kan ikke læres fortidlig, at mennesket er henvist til menneskene og ikke kan ha samfund med noget andet. Naturligvis man snakker om samfund med naturen, men vi har intet kjendskap til naturen utover det, som vi har slitt os til ad erfaringens mangfoldige veier. Hvar vi kalder naturens sjæl, er en speiling av vor egen.

Den som ikke kan tro paa menneskene, ikke agte menneskene, ikke vil bøie sig for de resultater av menneskeslegtens kollektiverfaringer, som vi kalder guddommelige love eller samvittighet – han er overflødig. Mistillid til menneskene, menneskeforagt er dræpende – eller burde være det. Selv om man har været saa ulykkelig i livet at man ikke synes, man eier et menneske at tro paa og hædre – saalænge man tror paa sig selv, saalænge man har sin selvagtelse i behold, kan man ikke tale om menneskeforagt. Men den der er kommet dit, at han føler sig i slet selskap naar han er alene og ikke [47] engang har tro paa at han skal kunne rehabiliterer sig i sine egne øine – han kan ikke gjøre noget bedre end at dø.

Men jo mere kultivert et menneske er, jo mere det i sig selv har realisert menneskeslegtens idealer, desto mere trænger det at yde ærbødighet og tillid, desto mindre taaler det at maatte foragte. Brutus i Shakespeares Julius Cæsar sier – det er paa slagmarken ved Filippi, da han har tapt alt, den sak han kjæmpet for, de venner der kjæmpet ved hans side, den hustru der var ett med hans sjæl og hans hjerte:

Landsmænd – mit hjerte jubler over at i hele mit liv møtte jeg ingen mand, som ikke var mig tro.

Som jeg synes Shakespeares Brutus er den skjønneste skikkelse i al digtning, saa synes jeg at disse ord der de sies paa tærskelen ind til den legemlige død, rammer den skjønneste tanke, et menneske har tænkt. Det de innebærer, er selve

kyskhetens væsen – kyskheten som intet andet er end lidenskab for intellektuel skjønhed. Læg merke til at i menneskeslegtens gamle billedsprog er oftest symbolerne paa kyskhet og tankens klarhet identiske – maanens straalere, det rene rindende vand, det blanke staa og perlen, i hvis glans alle farver harmonisk smelter sammen.

Som alle andre dyder er jo nemlig kyskheten et intellektuelt begrep og ikke en korporlig egenskap. Den er kjærlighet til alt som er [48] uplettet og fast, og den er uvilje mot alt som et menneske føler sig besudlet ved at berøre. I dødens øieblik er det Brutus' triumferende glæde at nu da han vet, at intet av livet mere vil møte ham, kan han si, at troløsheten, det som for ham er det hæsligste, har aldrig kommet nær ham. Det er desværre ikke noget, som hænder i virkeligheten.

En anden ting er det, at glosen brukes baade om et og andet som hverken minder om staa glans eller maaneskin – for eksempel om en svækkelse av naturlige instinkter eller om en mangel paa visse praktiske erfaringer, som jeg har hørt unge damer betegne som sin kyskhet – paa samme tid som de var stolte av at sitte inde med for mig uanedede og tilsyneladende ubegrænsede teoretiske kundskaper om alslags seksuel ufyslighet. Men det gjælder om alle gloser og ordforbindelser, som oprindeligt dækker et moralsk begrep, at de jevnlig benyttes av godtfolk paa en maate som bare viser, at de ikke begriper. For en tid siden meddelte for eksempel en ung mand mig, at han efter megen overveielse og sjælekamp hadde bestemt sig til at studere teologi, og dette uttrykte han paa den maate at han hadde fundet mot til at bekjende Kristus. Frasen har naturligvis engang betegnet en realitet – i kristenforfølgelsesernes og religionskrigenes tid, da man virkelig resikerte noget ved at bekjende Kristus eller sin opfatning av Kristus, og er nedarvet i kirken som en [49] antikvitæt. I vore dager betegner den nærmest mot til at la sig gjøre nar av av personer, som den kristne nødvendigvis maa anse som mindre indsigtfulde end en selv. Blandt andet i betragtning av hvad kristendommen lærer, at Kristus hadde mot til at gjennemgaa for den enkelte kristne og hele menneskeslegten, finder ialfald ikke jeg dette mot imponerende.

Alle moralbegreper er resultat av intellektuelt arbeide, av iagttagelse og erfaring. Naturen er amoralsk og det samme er menneskets naturlige drifter. Det er naar menneskets bevissthet tar standpunkt til de naturlige drifter at moral opstaar.

Dyd og last er naturprodukter som vitriol og sukker – dette Taines saa meget citerte bonmot er naturligvis ubestridelig, forsaavidt som alle moralske og umoralske instinkter er like naturlige. Det er efter virkningerne vi betegner dem

som moralske og umoralske, likesom det er av hensyn til virkningerne at vi foretrækker sukker fremfor vitriol til at ha i kaffen. Vi har ingen anden autoritet end den menneskelige smak og fordøielse for at sukker smaker bedre end vitriol, for at friskt vand er bedre end raattent, det er efter vort menneskelige skjøn at sommerfuglen er vakrere end væggelusen, og det er den menneskelige samvittighet, som grupperer de naturlige instinkter i gode og onde – samvittigheten som er artens selvopholdelsesdrift. [50] Det er slegtens nedarvede kollektiverfaring om hvad der er gavnlig, og hvad der er skadelig for dens trivsel, som har skapt begreperne ondt og godt. Det er den samme kollektiverfaring, som har formet begreperne normalt og unormalt. Det normale er det almindelige, det unormale det undtagelsesvis forekommende. Vi regner at folk normalt foretrækker det gode ialfald i teorien og som fordring til andre. Fyrst Bismarck og fyrst Eulenburg er like naturlige – det er den tyske nations selvopholdelsesinstinkt som dikterer den forskjellige vurdering av de to herrer. Det er ikke mere unaturlig at myrde sin kone, partere hende osv., som det antas doktor Crippen gjorde, end at kjæmpe sin kamp og dø sin død som Robert Scott, kaptein Oates og deres kamerater – men det er den sum av erfaringer som aartuseners slegter har sparet sammen og hvorav vi alle har vor del paa bunden av vort væsen, som driver os mennesker til at oprøres over det ene og juble over det andre. Fordi vi har denne hemmelige erfaring om at viljens fasthet, sjælens styrke under lidelserne, kameraternes trofaste samhold, mandsmotet, som ikke svigter foran døden, alt det sikrer slegtens velfærd og fremgang, derfor er det vi aldrig kan maale, hvor meget vi skylder de mænd, som igjen engang beviste, dette *kan* menneskene – ogsaa slik er det naturlig for mennesker at leve og dø.

De gamle blanke ordene, dydernes navne, de [51] som er blit halvveis latterlige ord – det er de ord, menneskene trænger at lære – styrken, visdommen, retfærdigheten, sandheten, barmhjertigheten, kyskheten, maateholdet, tapperheten – og mange andre blanke ord. Og vi trænger beviserne paa at mennesket kan leve efter de ord, at de ikke er unaturlige, unormale begreper. Vi trænger at hædre og adlyde de mennesker, som gir os disse beviser.

Og vi trænger at faa beviserne av vor far og vor mor, fordi menneskeyngelen instinktmæssig vender sig til sine forældre for at faa sine fornødenheter tilfredsstillet.

Det er ikke forældrenes ret at kræve, du skal hædre din far og din mor, *fordi* de er far og mor, mere end det er ungdommens ret at fordre: hædrer de unge, eller alderdommens ret at si: hædrer de gamle. Det er like litet nogen grund til at hædre

et menneske, fordi det har fuldbyrdet forplantningens funktion, som for at det har spist og drukket og dets stofs kifte funktionert i ett aar eller tyve eller otti.

Men det er forældres pligt at leve slik, at deres barn kan hædre dem som de mennesker de er – fordi de lever op til den standard av menneskelighet, som man normalt respekterer som naturens mening med mennesket eller guds mening med mennesket – det vil si menneskets mening om sig selv.

At *fortjene* sine barns respekt er i virkeligheten forældres første pligt.

[52] At yde sine barn opfostring og optugtelse er jo bare forældrenes ret. Det er vor tids forbandelse at samfundsutviklingen paa det økonomiske omraade har ført til tilstande, som er aldeles uholdbare. For den store masse av mennesker er den økonomiske utryghet like stor nu for tiden som den personlige var det paa tredveaarskrigens tider. Jeg er personlig overbevist om at den eneste utvei er at staten tiltar sig herredømmet over produktionen paa den ene eller anden maate – med andre ord at der maa ske et yderligere indgrep i det private initiativ i likhet med hvad der tidligere er sket – saan at for eksempel det private initiativ ikke mere kan utruste og befale over et vikingskib eller holde seksti væbnede huskarler eller hundre svender i plate. Likesom staten har underlagt sig vaabenmagten, maa den underlægge sig produktion og kapital, fordi den nuværende ordning hemmer alle de drifter, som fortsætter og opholder slegten.

Det er om det økonomiske spørsmål at omtrent al diskussion dreier sig nutildags. Se for eksempel til litteraturen. Heltedigtet er en utdød, næsten fossil kunstart, den religiøse digtning gjennemgaaende upersonlig, ubegavet og gold, den erotiske digtning sparsommere end i nogen anden literaturperiode. Naar folk paa staar at erotikken indtar for megen plads i vore dagers literatur, er det en kolossal misforstaaelse – den indtar en foruroligende liten plads. [53] Den naturlige form for erotisk literatur er lyrik – lyrik paa vers eller prosa, men den overveiende del av vore dagers literatur er ikke lyrisk. Jeg kan ikke huske at jeg i moderne literatur kjender et eneste stykke paa vers eller prosa, som kan kaldes en hymenæ – en primitivt og uten baktanker frembrytende jubel over mands og kvindes favntak. Grundstemningen i de skildringer av intim art, som forskrækker en foregaaende generation sommetider med og sommetider uten grund, er saagodtsom altid ensomhetsangsten – lykken over at være undsluppet ensomheten, skuffelsen over at selv det intimeste samkvem med et andet menneske ikke kan ophæve individets følelse av at være ensom – tvilen paa at det er mulig at denne følelse overhodet kan ophæves. Selve denne ensomhetsangst er naturligvis ikke noget særegent for vor

tid, men den dominerer som aldrig før – følelsen blir utviklet og artikulert i vore dager, hvor hjemmene saa ofte ikke er hjem nok og det først og fremst fordi menneskenes naturlige ret til at opføde avkom er gjort usikker. Ni av ti bøker, som folk tror behandler det seksuelle problem, behandler i virkeligheten det økonomiske.

Og det at menneskets naturlige drift til at slutte sig sammen med en make og opfostre barn, gjøres usikker, svækker forældrenes naturlige bevissthet om retten til at optugte sine barn. Og dog vet hver eneste mor, hvis hun [54] tænker sig om, at «maa ikke» er noget av det første hun maa lære sin lille at forstaa – maa ikke komme bort til ovnen, maa ikke krabbe op i vinduskarmen, maa ikke noget av alt det, som bringer barnet i fare. Men forleden saa var der virkelig en universitetsprofessor der gik saa vidt, at han i Aftenposten spurte – det var i anledning av etpar forfattere hvis bøker er mindre skikket til læsning for den yngste ungdom – med hvad ret skal vi forby vore barn at læse disse av stortinget stipendierte bøker! Jeg maa si at dette er det mest rørende eksempel paa ærbødighet for landets storting, som jeg kjender. Jeg besidder den ikke – jeg agter absolut at forby mine barn at læse størsteparten av hvad jeg selv hittil har skrevet, tiltrods for at jeg selv har hat stipendium, rigtignok ikke av stortinget, og jeg agter at forby dem at læse en hel del andre bøker der handler om forhold som barn savner betingelserne for at forstaa – likesaa visst som jeg agter at forby dem kaffe, spirituosa, tobak og andet, der ikke taaes av den uutvoksne organisme, eller springe av og paa sporvogner i fart, i en yngre alder at rive av fyrstikker osv. – og jeg agter til og med leilighetsvis at jule dem, hvis de ikke vil lystre med det gode. At det er forældrenes ret at forby sine unger det de anser for farlig for barn og om fornødent tugte dem til lydighet – ja folk skal ha faat sine naturlige instinkter temmelig meget ruinert, naar de kan dra det i tvil. Derimot er [55] det nærmest mangel paa intelligens hos forældre, naar de ikke begriper at straf har en anden gavnlig virkning foruten den at holde barnet borte fra det som er farlig for det. Vil nemlig barnet endelig sætte sin vilje igjennem, har det godt av at lære at det er noget som koster. Alle kan vi vel tænke os at komme i den situation, at vi synes vi maa gjøre det, som i det normale tilfælde er utilladelig – det er ingen skade til om vi tidlig lærer, at det koster og at det ikke er mere end fair om vi maa betale det dyrt.

Men det viser sig i næsten ett og alt som sies om forældre og barn nu om dagen, at folks begreper er aldeles forvirrede. Saa forkrøblet er forældreinstinkt at det ser ut som om flertallet av forældre absolut ikke forstaa barn. Bare en saan ting som alt dette snak om fortrolighet mellem forældre og barn – eller barnets

fortrolighet til sine forældre er det vel nærmere – for saa taapelige kan dog ikke ret mange mennesker være, at de kan drømme om at voksne mennesker, der staar midt oppe i et liv, som for størstedelen er helt fremmed for barn, skal kunne betro disse større. Men det er like umulig for barn at betro sig til voksne om mangt og meget, fordi barn vet – hvad voksne altfor ofte glemmer – at barnets synspunkter oftest er helt forskjellige. Det kan være de reneste bagateller, som ofte gjør sterkest indtryk paa barn, og barnet vet for det første, at det ikke [56] selv kan utrede forholdet mellem indtrykket og dets aarsak – og for det andet, at en voksen, mor for eksempel, kan det endda mindre. Paa den anden side føler barnet ofte meget litet ved det, som det ser gjør voldsomt indtryk paa voksne, og det har en fornemmelse av at denne ufølsomhet er uriktig og noget det bør skamme sig over. Jeg undres om ikke de fleste av os har oplevet at for eksempel en nær paarørendes død har voldt os meget mindre sorg end noget av det, som voksne kalder «en barnlig skuffelse».

Ser man litt paa debatten om skolen – det mest iøinefaldende er pædagogernes svigtende forstaaelse av barn. Norskklæsebøkerne for eksempel er blit jevnt slettere og slettere fra Wergelands ypperlige, der virkelig gav barn begrep om hvad sproget er – et overførelsesmiddel for tanker og stemninger, en organisme av begreper, med stofskifte og vekst – gjennom en række først stadig litt mindre gode læsebøker og siden fra Nordahl Rolfsens en række stadig slettere like til de sidste, hvorav barnet først og fremst lærer foragt for tankens koncise og klare uttryk – siden enhver forfatters tanker og uttryk av hvilkensomhelst skolemand vilkaarlig kan forandres, amputeres eller utstyres med løskrøller og hale.

Litt oplyste mennesker nu om dagen vet gjerne bedre end at gi spædbarn taate – optygget kavring i en fille. Men hver jul kommer der ut et lass med «barnebøker», som ikke er andet end [57] kavringgrøt i en klut, og de gives til barna uten at et eneste voksent menneske kan ha læst dem – ialfald ikke anmelderne, for de roser dem.

Et av de forfærdeligste utslag av denne uforstand om barn er det vel at folk for ramme alvor kan snakke om «seksuel undervisning» paa skolen. Jeg bortser aldeles fra snakket om dertil skikkede lærere og lærerinder – det er en *klasse*, som er uskikket til at motta denslags undervisning. Det er ikke bare mot barns blufærdighet, det er mot al menneskelig blufærdighet i det hele at tænke sig en tilfældig sammenbragt flok, som skal *tvinges* til at sitte og høre paa en utlægning om kjønslivet. Ikke den raaeste fremstilling paa tomandshaand kan i virkeligheten skade tilnærmelsesvis saa meget. Men som det heter, det er for at ikke kjønslivet

skal staa i et mystisk skjær – akkurat som det ikke netop er det mystiske skjær som er det specielt menneskelige i menneskets kjønnsforhold, mystikken, som kommer av at vi og vi alene har slæpt det forhold gjennom alt det smuds som findes og løftet det høiere end alle stjernerne. Og det er netop dette som ikke barn kan forstaa, de uendelige muligheter for besudling og opløftelse. Dem forstaaer bare det menneske, som har driften i sig. For seksuelt indifferente naturer er det hele plat, besynderlig, latterlig og ubehagelig – og andet kan det aldrig bli for et normalt utviklet sundt barn. Ingen skal faa mig indbildt, at et saadant barn «forgiftes», [58] som det heter, eller besudles saa forfærdelig, selv om det faar sin nyfikenhet tilfredsstillet med noksaa sjofelt avfattede opplysninger, dersom det ellers er en renslig og retskaffen, kampdygtig natur. Enten saa har man moral eller man har det ikke – den væmmelige glosen kjønsmoral betyr absolut ingen moral. Tror nogen, at de tusener av fædre, som aldrig bekymrer sig en døit om det barns skjæbne, de har sat i verden, eller de tusener av hustruer der tilsøler det navn de selv har valgt at bære, som det kanskje er deres levebrød at bære og som er deres barns navn – tror nogen, at de har nogen moral i det hele? En viss grad av godmodighet, som oftest er resultat av makelighet, kan de ha og de kan i sin vandel holde sig unna straffeloven, det er alt.

Der er jo visse utenfra dikterte regler for opførsel, som ogsaa kaldes moral – den borgerlige i motsætning til den individuelle. Egentlig er det ikke moral, men den gjør sin nytte, og gud bevare mig for at underkjende dens værdi som kloaklaak. Jeg har truffet folk som led av moral insanity – baade de som fulgte den borgerlige moral til punkt og prikke og de som hadde hævet sig over den, som de kaldte det, og der var samme forskjel paa dem som paa en tildækket og en aapen kloak. De første er meget mindre generende for omgivelserne.

Den borgerlige moral har sin betydning for civilisationen, men ikke for kulturen. Den borgerlige [59] moral er et produkt som tilegnes godvillig eller nødtvungent, den personlige moral er produktiv. Den borgerlige moral kan forældes likesom havremel kan bli harsk og saltet dødt, den individuelle moral kan være av mere eller mindre værdi, men den er alltid frisk.

Derfor er det ikke ved at indprente den borgerlige moral, at forældre gir sine barn en moralsk oppdragelse. Derved bibringes barnet enslags kundskap om diverse fakta – som ved undervisningen i geografi, historie, matematik. Barnet bør ha lært dette for at kunne orientere sig i verden – om det lærer at orientere sig, er en anden sak.

Barnets naturlige instinkt for ret og uret, det kan av forældrene bare utvikles ved at de selv praktiserer sin personlige moral.

– I disse dage roper bekymrede forældre og foresatte ret som det er, hvor skal ungdommen i disse opløsningens og omdannelsens tider, da alt synes at vakle, da alle gamle sandheter staar for fald, da alle moralske begreper gaar under – hvor skal de unge finde holdepunkt!

Holdepunktet maa de unge selvfølgelig finde i sig selv, i sin samvittighet. Den eneste støtte forældrene kan gi ungdommen, er den at de selv staar fast, er trofaste mot sin overbevisning, mot sin moralopfatning, mot sine idealer – dvs. selv efterlever den moral, de præker for sine barn, hvilken den saa er. Ganske vist kan denne [60] lære være slik, at den tør bli skjæbnesvanger for barna – derved er ingenting at gjøre; det er alltid en risiko at ha forældre. Imidlertid er det jo meget almindelig at barn ikke efterlever sine forældres lære, og det er ialfald sikkert, at det er alltid mere skjæbnesvangert for barna, dersom forældrene præker en moral og praktiserer en anden.

Det er ikke sandheten, der staar for fald, og de moralske begreper gaar ikke under. Det er deres tekniske anvendelse i det mellemmenneskelige samkvem som varierer.

De moralske begreper er urokkelige. Det menneske som slipper dem, falder tilbake i barbariet.

Værdien av tapperhet, barmhjertighet, kyskhet, selvbeherskelse, sanddruhet, utholdenhet kan aldrig forandres. Uten tapperhet, uten utholdenhet hadde ikke det zoologisk slet utrustede menneske kunnet trodse og bekjæmpe naturen. Uten indbyrdes barmhjertighet hadde det ikke kunnet staa sig i kampen. Kyskheten er individets selvhævdelse, instinktet for ikke at forringe sig selv. Uten selvbeherskelse maa et menneske finde sig i at bli behersket av hvemsomhelst og hvadsomhelst. Sanddruhet er en nødvendig forutsætning for frugtbringende samarbeide mellem menneskene.

Det som skifter er maaten hvorpaa de moralske begreper opfattes, fordi de forskjellige tider skaper nye forhold, hvorunder de maa praktiseres.

[61] Det er det som er aarsaken til den evige kamp mellem generationerne. Det er en kamp, som er værdispildende, dersom de stridende parter ikke kan respektere hinanden. Kampen mellem forældre og barn er styrkende og hædrende der hvor

den nye slegt kan hædre sin far og sin mor – netop fordi det er den eneste maate hvorpaa mennesket kan lære dette at moralen, menneskehetens idealer og kravene til deres praktiske anvendelse stadig utvides. Mennesket *vil* føle sine idealer som en arv fra fædrene, de kaldes jo ogsaa Guds bestemmelse med mennesket, og Gud gjøres til menneskets fader eller forfædrene gjøres til Gud.

Al kultur er utsprunget av samfølelse med ætten, stammen, folket, den har rot i kjærligheten til far og mor, til slegt, til folk og fædreland. Kulturarbeidet maa begyndes, mens sindet er ungt og mykt, derfor er kulturmennesket altid præget av hjemmet, slegtshjemmet og folkehjemmet. Det er kun kulturresultaterne der er internationale. Det er i erkjendelsen av dette at kulturmennesket ikke vil forurette andres barn til fordel for sine egne, andres fædreland til fordel for sit eget – hvert hjem som lægges øde, hvert land som underkues, er et kulturens verksted lagt øde – men ogsaa er villig til at væрге sit hjem og sit land for hvilken pris som helst.

Det er saa at der kjæmpes for kultur ogsaa i undertvungne lande, i ødelagte hjem, av mennesker [62] som ikke kan hædre sin far og sin mor. Men det er en kamp saa haard og saa lidelsesfuld, at det bare er de sterkestes sak at kjæmpe den – og sjelden rak de mere end at bevare, sjelden at skape nyt. Jeg vilde hellere vite min søn liggende død og sønderflængt paa den jord, som endnu var hans folks, da han segnet, end at han skulde leve og kjæmpe i et undertvungent land. Den smerte som jamrer i Leopardis ode til Italia, til den trælbundne, skjændede og blødende mor, til den fædrejerd, som ligger gold omkring ruinerne av fædrenes verk, til de brødre som slagtes i den lønløse kamp for undertrykkernes sak – den er bitrere end døden. – Og om jeg hadde en søn, som fornegtet mig og sa, han hadde ikke noget fædreland – da kunde jeg bare si, det menneske kjender jeg ikke, døden har tat mit barn fra mig – den anden død, som sankt Franciskus taler om, den som er fordømmelsen.

Og det barn som ikke føler lykke ved at kunne hædre far og mor, er umenneskelig, defekt – defekt som den mor, som ikke føler lykke ved at kunne pleie sit barn. Men den far og mor som har forspildt sin ret til at kræve sine barns agtelse, har ikke ret til at kræve andet av sine barn end deres had. Endda kan det hænde, at barnet gir dem sin kjærlighet, men da er det en almisse – og en almisse, som gjør den fattig, der gir den.

Det er ikke vore barns fortrolighet, vi skal vinde, det er deres tillid.

[63] Det er ikke det som er et gode at et menneske kan si til sig selv, naar trætheten melder sig, den træthet som sniker sig ind paa os, naar livet er vanskelig

og fristelsen er der til at opgi kampen og synke ned i barbariet – hvad der saa blir av mig, min mor vil forstaa og tilgi. Det som er et gode det er at et menneske vet, naar det er fristet til at forspilde sin selvagtelse – dette kan min mor kanskje tilgi, men aldrig forstaa.

Det er jo noget sludder at man skal hædre de unge fordi de er unge – eller de gamle fordi de er gamle. Noget av det tristeste i verden er det at de unge oftere fortjener at hædres end de gamle. Ungdommen er en kamptid. Fra den kamp kommer de fleste forkrøblet, forraaet, sløvet, overvundne. Men det skjønneste i verden er den alderdom, der er seirrik, rank og stolt – og dernæst den ungdom, der heller vil dø end overvindes av livets hæslichkeit.

Michelangelo fuldendte altervæggen i det siktstinske kapel, da han var 67 aar gammel. Det er billedet av dommens dag. Guddommen har seiret – en naken, vældig menneskesøn slynger sine fiender, de frafaldne, væk i den evige tilintetgjørelse. At dette er en oldings verk, at dette oppgjør er utgangen av et langt livs kamp og at deri ligger noget merkelig og sjeldent – det er menneskeslegtens store tragedie.

Barndommen er alltid vakker – selv et stygt barn eier alltid ynde, mere jo mindre det er. De ^[64] smaa føtters første søken efter fotfæste paa jorden er usigelig yndig.

Ungdommen har oftest en skjønnet netop i det at den er ung, at livet endnu ikke har faat merket den.

Jo ældre vi blir, jo styggere blir vi oftest. Trækkene viskes ut, fedtavleiring eller svind av muskler ødelægger, kroppen mister sin rankhet og spænstheth. Kun den ædleste art av skjønhet taaler at ældes, den som er utformet i selve benbygningen, i kranietts ædle meisling, i skelettets harmoniske opbygning – eller den skjønhet, som er av helt ulegemlig art, som utstraaler av et menneskes personlighet.

Ikke blir vi klokere med aarene og ikke blir vi bedre heller, de fleste av os. Alderdommens visdom, alderdommens godhet er sjelden. Men det som har møtt den, vet at den er dypere end al anden visdom og godhet. Det er den vi har maattet tillægge vor gud.

Alderdommens skjønhet er den sjeldneste skjønhet. Men den er mægtigere og mere gripende og rørende, den er over al anden skjønhet i verden. At vinde den for sig selv er det bedste et menneske kan gjøre for sit barn.

Kvinderne og verdenskrigen

(Juni 1918)

I

[67] I flommen av krigslitteratur – ialfald det av den som er kommet mig for øie – er det paafaldende ved kvindernes bidrag mindre den forholdsvis ubetydelige gehalt end det absolut ubetydelige omfang. Inden krigslitteraturen glimrer kvinderne især ved sin fraværelse. Jeg bruker uttrykket bokstavelig og i alvor: At kvinderne har talt saa litet om krigen, er deres ære. Hvad den hver dag har bragt og bringer over millioner av enkelte kvinder, kan enhver tænke sig, som orker det. Men hit til os har der ikke trængt mange klagelyd fra kvinderne i de krigførende lande.

Man har herhjemme hat litt vanskelig for at forstaa, at betegnelsen «de stummes leir» om kvinderne var rammende. Bl.a. kanskje fordi den dame, som kreerte uttrykket, selv stadig var sysselsat med at si fra. Desuten rammer nok uttrykket, men det rammer litt ved siden av blinken. Camilla Collett mente selvfølgelig ikke at kvinderne tier saa svært meget saan i sin almindelighet; hun mente bare at de fortier – som de gjør og som de har gjort til alle tider, saasandt de bare har hat utholdelige vilkaar. [68] Naar kvinder kan leve nogenlunde efter sin natur, vil de helst tale om uvæsentlige ting; om de væsentlige ting i livet vidner de ved sine gjerninger – eller misgjerninger. Inden hjemmets vægge, er en kvindes tale kun akkompagnement og gjerningerne tekst og melodi. En mors ord til barnene – de flygtigste og de tyngste, de bitreste og de ømmeste – har ingen egenverdi; de faar sin betydning eftersom hun handler. Det er kun mænd som kan lære sin samtid noget nyt om barn – og sende sine egne unger paa barnehuset.

Og i samfundslivet var kvinderne i aartusener stumme – og virksomme. Deres frugtbarhet, deres arbeidsvilje, deres sædelige resignation eller tøilesløshet har

været saare bestemmende for nationernes trivsel; de har spillet en politisk rolle som fyrstinder, forrædersker, som sammensvorne og som heltinder – men snakket politik har de da stort set aldrig gjort.

Men i det sidste aarhundrede, mens luften over Europa stadig blev mere og mere uveirssvanger, saa det ut som om kvinderne stadig mere og mere overvandt sin naturlige tilbøielighet for at sætte konversationen i talens sted. Ja mens – specielt i de saakaldte germanske, rigtigere sagt reformerte – lande konversationens skjønne kunst truet med at dø ut av mangel paa dyrkersker, blev kvinderne ivrigere og ivrigere til at si fra og ikke fortie hvad de mente om sig selv og om mændene, om familielivets problemer [69] og om samfundslivets. De uttalte sin mening om livsspørsmålene i almindelighet med en mangel paa forbehold som den enkelte kvinde i det konkrete tilfælde kun utviser, naar hendes barn trues av en ulykke eller hun vil skilles fra en mand.

De inderste og dypestliggende aarsaker til den saakaldte kvindesaksbevægelse er flokede og vanskelige at trække frem i dagen. Personlig tror jeg at de væsentligste er disse: I det sidst forløpne hundrede aar tok utviklingen i hovedsaken retning mot ett maal, materielt velvære – dvs. mændenes bestræbelse var rettet mot dette maal. Idealisterne drømte om og kjæmpet for at skape materielt velvære for flest mulig, det store flertal av enkelte mennesker drømte om og kjæmpet for materielt velvære for sig selv. Og nu er det noget av det litet som kan siges med en viss almengyldighet om kvinderne under ett: for materielt velvære har de ikke sans. Kvindelig sensualisme er dypt forskjellig fra mandlig materialisme. For det store flertal av kvinder som fromt og hæderlig lever efter sit kjøns instinkter, blir livet rikt paa glæder og sorger, som kjøpes paa bekostning av velvære og bekvemhet. Og det faatal av kvinder som ved sine mandlige paarørendes sociale position kunde nyde materielt velvære, har opfundet selskapsliv, veldædighet og møter – altsammen institutioner som dokumenterer kvindernes uvilje mot makelighet og et sorg- og bekymringsfrit [70] liv og deres forkjærlighet for slitet – det unyttige i mangel av det gavnende, for ufrugtbare lidelser i mangel av frugtbare. (Om nogen mand tviler paa dette, saa kan han forsøke at leve en eneste dag i stramt korset og paa høihælede sko, et numer mindre end føtterne).

En anden grund til kvindernes misnøie er denne: Mændenes høilovede maskiner tok mere og mere arbeide fra kvinderne, og de arbeidsløse kvinder maatte gaa efter maskinerne og be om beskjæftigelse ved industrien og i forretningsverdenen. Der bødes dem selv et kummerlig livsophold og – høit regnet,

i de færreste tilfælde – en ynkelig smule velvære, uavhengighet og frihet, goder, som meget faa kvinder sætter pris paa, skjønt mange tappert har forsøkt at late som de er henrykt over sit vundne bytte. Efter mine egne erfaringer mellem selvstændige kvinder er jeg ikke i tvil om at det ynkeligste liv som kan bydes en kvinde er det, som gir hende selv eksistensmidler, mens overskuddet av hendes arbeidsydelse kommer likegyldige og fremmede enkeltpersoner tilgode. Man taler om tanternes sørgelige kaar i gamle dage og om nonnernes ulykkelige skjæbne – meningen med nonnerne var jo at de skulde være enslags aandelige tanter og hjælpersker. Men vent til det første kuld enslige selverhvervende kvinder falder for aldersgrænsen – maa gaa fra sit arbeide og skal sitte og vente paa døden uten en blodsforvant ungdoms skjæbne at følge med i, [71] uten en haand at holde om i døden, uten et hellig hjerte eller en korsfæstet brudgom at fæste de bristende øine paa.

Det er umulig at si, hvordan krigen kommer til at influere paa kvindebevægelsen. Hvad vi ser idag er bare det, at kvinderne i krigens lande mest tier og lider og handler. Hvordan skulde det kunde være anderledes? Deres mænd, deres sønner og brødre er dømt til offer og lidelser som ikke kræves av kvinderne. (Og alle sunde menneskelige instinkter oprøres, naar kvinder ved ulykkestilfælde, ved fremskredne krigsmetoder o.l. gjøres meddelagtige i de krigslidelser som er mændenes lod og del. Kvinderne maa ialfald ikke bli *blodige* krigsofre, for kvindernes blod er bestemt til næring for nye liv). Saa avholder vel ogsaa kvindernes ældgamle følelser for sin egen værdighet dem fra at maale sine lidelser med mændenes. Den samme følelse har avholdt dem fra at pukke paa sin direkte uskyldighet i krigen – ialfald nu, mens mændene er midt i branden. Det blir kanske anderledes, naar der engang blir fred; da kan det ogsaa være tid til at drøfte hvor stor en part de bærer av den indirekte skyld.

Men det ser ialfald ut som om krigen foreløbig har gjenoprettet det normale forhold mellem kjønnene. «The women at home – God bless them» stod der i et brev fra en engelsk soldat, som jeg forleden saa hos en av mine venner. Og kvinderne hjemme gjør arbeidet efter [72] mændene saa godt de kan det – saan som kvinderne altid har gjort, naar krig og død tok mænd og fædre bort, og som de sikkert altid vil gjøre det; mændene kan aldrig opfinde en samfundsmekanisme som ikke kan holdes igang av kvinder, naar det trænges. Denne kvindernes evne til at gjøre mandsarbeide foruten sit eget arbeide har altid været slegtens reservefond som det forrige aarhundrede forgrep sig paa, da den blev lagt beslag paa i utrængsmaal.

Nu ialfald er al mandjevning mellem kjønnene unødigt og uværdigt. Mændene er ute for at la sig dræpe og lemlæste, kvinderne sitter hjemme, sliter, sulter, ængstes, sørger og beder. Mændene har kanske trøst i sin evne til fællesskap, til at føle sig som dele av en enhet; kvinderne finder kanske styrke i sin evne til altid at føle sig som en enkelthet. Kameratskap er vel den følelse, som er kvinderne mest fremmed – det som kameratskapsfølelsen gir soldaten, maa kvinderne bak fronten undvære. Til gjengjæld har kvinderne sig imellem likegyldigheten for hverandre – en likegyldighet, som i tilfælde kan slaa over i forfriskende antipati eller i den sympati, som mellem kvinder altid faar noget av blodsslegtsskapets, søsterlighetens inderlige ømhet og religiøsitetens dybde.

Man er ræd for at haabe for meget av den haarde tid, som maa følge efter krigen – kanske meget fordi haabets profeter virker som saanne smaa profeter. Turde vi i det mindste ^[73] haabe at mænd og kvinder tvunget av nøden vilde la være at kives – nu da den store verdensulykke har lagt i aske saa meget av alle de værdier, træppen gjaldt. Og at den store hær av kvinder vil ta sin skjæbne som den unge pike i Marika Stjernstedts «Officershistoria» – være dem som taalmodige og tause forsøker at bygge paa dødens brandtomter og tjene livet. – Det fornødne lille elitekorps av forødersker vil vel ogsaa samles og gjenopta sin virksomhet – men det faar nu verden finde sig i; det har saa allikevel aldrig manglet.

II

Jeg har nylig faat mig tilsendt endel kvindebøger om krigen; ^[72] det mest iøinefaldende ved dem er at de hver paa sit vis aabenbarer kvindernes uformuenhet, naar de forsøker at overskue og forstaa krigen. De er samtlige paa svensk, de tre skrevet av svenske damer, en enkelt er oversat fra fransk.

Romain Rolland kalder i et forord Marcelle Cappy den galliske lærke. Det kan jo være træffende eftersom lærken er en overordentlig almindelig fugl. Marcelle Capys bok har netop ^[74] sin styrke deri, at den virker saa uendelig almindelig. Hendes kritik av de latterlige og uværdige foreteelser som blomstrer under krigstilstanden, er konform med al jevn og sund menneskefornufts kritik; hendes hjertes forstaaelse og følelse med de sørgende og lidende er saa dyp og øm og klok som kvinders pleier være, naar de først for alvor er vækket til medfølelse. Overordentlig smukt er saaledes kapitlet Venus Genitrix – hvor hun citerer tyske

kvinders klagende og ømme brev til sine. Og hendes meninger, naar hun fremsætter dem, er ogsaa svært almindelige – gjennemsnittsintelligente. Det særlig galliske ved hende er ikke meget fremtrædende – det ytrer sig mest i hendes evne til at forme sine smaastykker kort og til at undgaa grøtet sentimentalitet. Det allermest tiltalende ved Marcelle Capy er at hun – likesom lærkerne – virker som en av mange; hun er sympatisk i sin tro og sin menneskelighet, og man faar absolut indtryk av at talløse kvinder tror og tænker og føler ganske som hun.

*

Det forekommer mig sandsynlig at de optegnelser, som utgjør en tredjedel av boken om Stahregaarden, virkelig er en ung pikes krigsdagbok. Literatur er det ialfald ikke; det er heller ikke de første to tredjedele av boken, men den novellistiske indledning virker som et illiterært menneskes forsøk paa at lave en historie i likhet med saant som det har læst; dagboken virker [75] som et illiterært menneskes forsøk paa at nedskrive hvad det har tænkt og følt og lidt. Else Schilers dagbok griper, fordi den virkelig gir et bilde av et kvindeliv som krigen tyner – slik vet vi den tyner millioner. Selve optegnelsernes svake, bleke form, de mange litt forlorne og klodsede uttryk for følelseslivet bidrar til at styrke indtrykket: Else Schiler er saa liten og ubetydelig; hadde hun faat medgang i livet, vilde hun været os hjertelig likegyldig. Nu maa hun bære hele krigstilstandens frygtelige paakjending; hendes hjerte, som ikke synes skapt til stort mere end sentimentalt føleri, sprænges av at huse den ramme, alvorlige angst for brudgom og bror. Og i en tid, der stiller saa haarde krav til kvindernes styrke og dygtighet, kommer hun at føle sin udygtighet som smerte og ensomhet – den hun under normale forhold vel snarest vilde anset som en finesse ved sig selv. Vi overbevises om at Else og tusen smaa kvinder, der ligner hende, knækkes og knuses av krigen, og vi gripes av hendes skjæbne, tiltrods for den usandsynlig slet skrevne indledning om den.

– Naar vi læser i avisen at et hus er brændt, saa spørger vi ikke hvordan de mennesker var, som blev kvalt av røken. Mennesker, som knuses av ulykker, er aldrig mere likegyldige mennesker. Vi spekulerer paa, hvordan verden skal bli efter krigen – faa av os er vel saa dristige at vi tør tro noget bestemt om *hvordan* den vil bli. Vi kan ikke vite *hvormeget* det vil [76] komme til at betyde, men nogen betydning maa det da vel ha, at saa mange har lært at føle dyp og saar medlidenhet med mennesker, som vi under lykkeligere forhold ikke regnet for mere end smaa ærgrelser.

Ellen Key hører ikke til dem som er rædde for at tro noget bestemt om verden efter krigen. Hendes to smaa hefter bugner av tro og visdomsord – og av citater som dokumenterer, der er nok av godtfolk foruten hende som tror og utsaar visdomsord i sakens anledning. Man færdes i et sandt vildnis av citater og kontracitater – citater i teksten og citater under teksten og citater indeni citater.

*

Kan Ellen Key være noget menneske til trøst med sine smaaskrifter, saa er det jo bra i denne onde tid. Paa mig virker de som en høist nedstemmende lektüre. Hun forkynder i slutten av sin piece om det dypere syn paa verdenskrigen: «Vi saakaldte «materialister» ser klarere. Vi vet at det, der nu gaar til grunde, det er kun et blodig forhæng, som har hindret menneskeheten i at trænge ind i det dypeste av alle mysterier: det at Gud bor skjult i denne tilværelse, og at det er vort slegtleds religiøse kald dag for dag at aabenbare ham». Jeg har altid trodd at dette mysterium var en integrerende del av kristendommen, som foreskriver alle kristne en fælles bøn, hvor det bl.a. heter: «til os komme dit rige» og «ske din vilje som i himlen saa og paa jorden». [77] Det er en tanke som jevnlig faar uttryk i kristelige skrifter, at ved menneskenes synder saares og korsfæstes Kristus igjen. Jeg er ræd for at det blodige forhæng som har hindret menneskeheten fra at trænge ind i dette mysterium og som talløse ganger i menneskehetens historie har været draget tilside, ikke gaar tilgrunde denne gang heller. Og jeg er ræd for at forhænget er blit vævet av menneskenes evindelige forsøk paa at skape «de to livsprincipers endelige harmoni» som Ellen Key taler om: «– synthesen mellem de to grunddrifter i menneskenaturen – selvopofrelse og selvhævdelse – som vi endnu bestandig søker».

Gang paa gang har menneskene trodd, de visste veien til et fredens, lykkens og godhetens rike allerede her paa jorden. Og vi kan ikke si at deres tro er blit gjort tilskamme, for menneskene har aldrig forsøkt at gaa de veiene tilende. Den katholske kirkes idé om en kristnet menneskehet, den franske revolutions idé om en republik i frihetens, likhetens og broderskapets tegn – ingen av dem er kommet til utførelse. I det et og et kvart aarhundrede som er gaat siden Den store revolution, er demokratiets idé stadig blit mere og mere forfusket. Denne idé fik et sublimt enkelt uttryk i den paabudte republikanske tiltaleform: «borger» og «borgerinde»; det gav en grei definition av individets ret og pligt i samfundet; mot enhver som vil mere eller mindre end like borgerret og borgerpligt [78] har samfundet ret til at skride ind. (Om med halshugning eller ikke halshugning, er et anden sak; her blir spørsmålet om dødsstraffen som princip). Det er

karakteristisk for demokratiets utvikling at det parti, som spesielt regner sig for revolutionens barn, nu benytter tiltaleformen «kamerat». En ting for sig er det at denne tiltale røber bevægelsens foragt for det kvindelige element i samfundet – tusener av kvinder har til enhver tid følt sig som borgerinder av sit samfund, men neppe nogen kvinde har nogensinde følt sig som kamerat – paa mænds vis – med nogen eller noget. Men hovedsaken er at en formel bruk av glosen er enten tankeløst bruk av ett av de vakreste ord, som mændene har for sig. Ret til at vælge hvem han vil kalde kamerat er da vel noget av det en mand burde kunne la sig halshugge for. Eller betegnelsen kamerat misbrukes for partifælle, fælle i interesser. Isaafald varsler det, at kanskje kan vi komme til at opleve den revolution som mange frygter – blodige optøier. Men der er litet haab om at vi skal opleve den revolution som nogen av os har ventet med længsel – den som betød ikke først og fremst et skifte av herrer, men et skifte av herskende idealer. «Kameraderi», hvad andet har styrt Europa og styrt det ut i verdenskrigen.

Om den anden verdensforløsende plan, den katholske kirkes, vet vi her i disse protestantiske lande saa uhyggelig litet. Vi har lært en hel [79] del om de perioder, da kirkens mænd ikke fylgte kirkens krav – men meget litet om de kirkens mænd som paany og paany reiste de guddommelige krav i sin guddommelige strengnet. Vi har hørt om klosterlivets forfald, men intet om de geniale tanker som laa til grund for klostervæsenet – bl.a. den, at for at kunne hjelpe de fattige og fortrykte i samfundet uten at saare dem maa man gjøre sig selv fattig –, ikke rik! Vi faar Morten Luthers liv servert som opbyggelseslekture – om de store helgeners og helgeninders liv og virke faar vi vite saa godt som ingenting. Vi lærer om de krige, som var resultat av reformationen, men litet om kirkens kamp for fred paa jorden, for at bryte de verdslige herrers haardhet, for asylret, for at fremme likhet og broderskap paa jorden osv. osv.

Og dog er kirkens historie som et paradigma paa det guddommeliges skjæbne i menneskenes hænder. Den har været bæreren av de tanker som ikke kan dø – og som flertallet av mennesker ikke orker at leve efter – og som de altid igjen efter en tid opdager at de ikke kan leve foruten. Sikkert vil den franske revolutions tanker faa samme skjæbne – ogsaa til drømmen om frihetens, likhetens og broderskapets republik vil menneskene sikkert før eller senere vende tilbake.

Men det som har gjort at menneskene altid har stanset og ikke er gaat videre frem paa de veie som de selv har trodd førte til lykken, det [80] har netop været ikke at de begyndte at tvile, men at de ikke orket anstrengelsen længer. Saa stanset de og forsøkte at finde «de to livsprincipers endelige harmoni» – «synthesen mellem

de to grunddrifter i menneskenaturen – selvopofrelse og selvhævdelse – som vi endnu bestandig søger». Eller kompromiset

*

Marika Stjernstedts bok «Frankrikes Sjal» er en uforbeholden og hengiven hyldest til det land, hvis kamp hun følger med beundring og med smertelig og angstfuld spænding. Jeg bekjender at jeg foretrækker denne holdning uendelig meget for den Ellen Keyske sjælens neutralitet der væsentlig bestaar i at uttale billigelse av Vestmagternes statslige principper og misbilligelse av Tysklands, mens hun samtidig ustanselig peker paa at der ogsaa i ententelandene forekommer beklagelige ting og at mange tyskere er svært bra mennesker. Selv de mest fanatiske partitagere vil vel neppe negte at der findes engelsk ramp og franske apacher, at der mellem de mænd som krigen har dræpt og lemlæstet ogsaa fandtes mange gode mennesker paa tysk side, at der er elskelige kvinder blandt de tyske som graater over sine døde. Alle kan vi vel ha vor lille mening om at ententens politikere har gjort ting vi daarlig liker – at kunne like centralmagternes politik er vel færre givet.

Chesterton siger etsteds – jeg husker ikke ordlyden – at det nærmeste man kan komme [81] til at være upartisk er at vedgaa, man er partisk. Marika Stjernstedts bok er hæderlig og renslig partisk. Hun foregir ikke at overskue eller forstaa krigen som hele, derved faar boken noget av den samme sagtfærdighetens charme som hendes officershistorie til jul. Hendes utsyn er begrænset; hun ser først og fremst disse to ting, at krigen er usigelig forfærdelig og for en kvindes hjerte ene og alene fordømmelig – og dog er kjærligheten til det lidende fædreland hellig og skjøn, og sit fædreland skylder man alt.

Hvorfor ikke tilstaa, jeg synes hendes bok var *god* at læse, og alle som elsker Frankrike, vil vist mene det samme. Der er en dæmpet tone over den – som det sømmer sig en elsker av Frankrike at skrive om det land, der har git os alle umaalelige værdier – som nu i en kamp paa liv og død staar for alle de værdier, som synes os de umisteligste i livet – og vi har intet andet at gi det end i al ydmyghet vor angst og vor kjærlighet.

Det er jo da saa – trods al tale om individuel godhet og slethet hos de enkelte engelskmænd, franskmænd og tyskere – at nu i krigen personificerer hvert land sig for os; vi oppfatter nationernes sjæle som personligheter.

Jeg forsøker at huske indtryk av tyskhet, der har berørt mig som noget smukt eller godt. Landskaper, bybilleder, hvis skjønnhet har noget miniaturlagtig ved sig – eller en stemning av vakre børnebøker. Jeg husker fra gallerierne [82] ansigter fra en svunden tid; deres skjønnhet var i deres stilhet. Jeg husker smaavers som med fuldendt ynde gir sjælens veke, vegetative rørelser. Altid noget som bringer tanken hen paa Schneewittchen, som sover i glaskisten etsteds inde mellem de lave tyske aaser. Men – en heftig bevægelse, en gestus, et sterkt følelsesutbrudd – og alting blir stygt, kluntet og uegte og latterlig. Mens Frankrike – det *er* jo den skjønnne bevægelse, sindets og legemets, – det franske landskap hvor himmel og lys og dis samler alle detaljer til en helhet som er storladen og festlig.

Det synes mig utænkelig at det tyske folk godvillig skulde gi slip paa sin militarisme – la den koste det, hvad det skal være. Mon ikke det tyske folk trænger militarismen som hummeren trænger sit skal – det utvendige haarde panser om sit myke, benløse legeme. For et Stortyskland er sikkert preusseriets haarde disciplin, preussisk administration en livsbetingelse – skallet som gir styrke og bevægelsesevne til et folk, hvis inderste struktur er bløt og uspændstig.

Men derfor er det ikke misundelse eller avind, ikke engang frygt først og fremst, som bevæger dem, der gruer ved Tysklands fremgang. Det er en instinktiv partitagen for mennesket, det som har sin fasthet, ryggraden, inde i sig og en myk og følsom hud ut imot verden, i dets kamp mot jettekrebsens uhyggelige klør.

[83] Man finder dyp og hemmelig betydning i de mindste ting. Marika Stjernstedt har sat Saakvinden fra de franske frimerker som vignet paa sin bok. Man husker de tyske frimerker med Germania paa – hun med pikkelhuen paa hodet og to pikkelhuer til paa barmen; selve morsmelkens kildespring er blit indkapslet. Og man ser paa Saakvinden: hvor frit og ubeskyttet hun bærer sit skjønnne legeme i den luftige dragt, hvor spændstig og letfotet hun gaar frem mot vinden og slynger sit sædekorn.

Ja, hun passer godt til at betyde Frankrikes sjæl, og den kan ikke bevare «sjælens neutralitet» som synes, hun kjæmper paa liv og død mot den stygge bylt fra Siegessäule, hun som vil begave verden med sine skaller og lære den at bevæge sig automatisk og grotesk.

Men Frankrikes sjæl har jo netop strødd ut saakorn alle dage. I Europas historie har Frankrikes sjæl været som den gode fegudmoder i eventyrene, og verden vil bli frygtelig, hvis fegudmoderen blir overvundet.

Begrepsforvirring

(April 1919)

I

[87] Vor tids grundskade er begrepernes forvirring. Aarsakerne dertil er myldrende mangfoldige og det falder ikke mig ind at paastaa, jeg paa langt nær greier at overskue dem. Nogen er dog lette nok at faa øie paa.

Ufrihetens, ulikhetens og undertrykkelsens evangelium blev forkyndt og befulgt overalt i Europa av seirherrerne over Napoleon. I denne ene mand var den franske revolutions aand, frihetens, likhetens og broderskapets aand eller demokratiet blit kjød, som en aand maa bli, før den kan korsfæstes eller deporteres. Undertrykkerne bestræbte sig for at undertrykke alt mulig, bl.a. de økonomisk svakere klasser og det fysisk svakere kjønn; arbeiderbevægelsen og kvindebevægelsen tok derfor selvfølgelig fart som reaktion imot dette.

Fra det nittende aarhundredes eventyrlige opdagerfærder paa naturvidenskabens omraade bragte fromme videnskapsmænd som levet i klosterlig avsondring fra menneskesjælen, passionernes tumbleplas, vaaben til undertrykkerne. Darwins tanker om de sterkeres seir og om menneskets mulige avstamning fra aperne kunde i og [88] for sig været uskadelig nok, hvis det ikke hadde været for menneskenes almindelige mangel paa sans for historisk perspektiv. Men de samme «oplyste» herskende klasser som nu opholdt sig over Bibelens fortælling om de syv skabelsesdage, ræsonnerte i teori og handlet i praksis som om det bevislig bare var syv dage siden apekatterne hadde lagt sig til nogen fordringsfulde ideer om menneskerettigheter og menneskeværdig liv – og som om de sterkere hadde baade ret og evne til i løpet av syv andre dage at vænne de svakere tilbake til krav og kaar, kanskje gode nok for apekatter.

Naar masserne ikke tidlig nok og heftig nok var opmerksomme paa den trusel mot menneskelivets værdighet og værdi som det saakaldte «videnskabelige livssyn» indebar, kom det naturligvis tildels av gjennemsnitshjernernes usalige hang til at forveksle personer og ideer. Som man i sin tid forkastet Kirkens tanker uten at ha forstaat dem, ut fra det utækkelige indtryk dens mange uværdige tjenere gjorde, saa aksepterte man nu det «videnskabelige livssyn» uten at se, hvad det indebar, ene og alene paa indtrykket av talrike videnskapsmænds personlige redelighet og noblesse.

Mikroskopet blev da for det nittende aarhundrede næsten hvad korset hadde været for det tolvte-trettende – det blev paakaldt baade i tide og i utide. Korset hadde neppe nogensinde stor indflydelse paa den organiske verden, men al [89] mulig paa den sjælelige. Jeg kan ingen mening ha om f.eks. mirakuløse helbredelser ved relikvier, kan derfor heller ikke benegte, at de har fundet sted. Imidlertid har vel korset i det mindste neppe ofte kunnet kurere f.eks. leverkræft eller nyretuberkulose, derimot meget ofte hjulpet de syke til at bære lidelser og møte døden med fatning. Mikroskopet har kunnet lære os værdifuldt nyt f.eks. om forplantningens fysiologiske proces. Om forplantningsdriftens specielt menneskelige egenheter, om hvordan den driver os, har videnskapen intet kunnet lære os, som vi mennesker ikke har visst saa langt tilbake historie og tradition rækker. Middelalderens literatur f.eks. har utkrystallisert hele vor viden i det kapitel. Vi finder de tre hovedtyper av erotiske historier fast utformet: den tragiske og patetiske historie om lidenskapens vælde der bryter alle skranker og fortærer dem som huser den – typisk er f.eks. Tristan og Isolde. Vi har den liderlige anekdote om alle de gjerder vi kryper over, nedsølte og forrevne, for at naa den forbudne frugt – og om hvor snedig eller dumt vi forsøker at skjule vore utflugter. Endelig har vi den borgerlige, moralske historie om driften som social drivkraft: attraaen egger dygtigheten og motet, askeladden blir energisk og gir sig ikke, før han faar prinsessen og det halve kongerike.

Imidlertid, lægfolk var blit forvænnet med stadig at spørre nyt fra videnskapens verden, og da der sjelden var noget nyt at spørre om sjælen, [90] saa glemte folk tilslut det meste av alt, deres forfædre hadde visst om den i nogen tusen aar. Fra først av gjaldt det naturligvis kun om den del av lægfolket som hadde god raad og god tid; den store masse av menneskene har alltid nok at gjøre med at tjene det daglige brød og litet stunder til at henge i videnskapens forgaarder efter nyt. Men – hadde ikke folket tid til at gaa til videnskapen, og den forskende og arbeidende videnskap ikke tid til at optræ med folketaler, saa har der jo til alle tider været fuldt op baade av velmenende idealister og av lure dovenkropper som ser en opgave for

sig i at midle mellem de travle masser og de isolerte aandsarbeidere. Som Kirken i middelalderen fik sit paahæng av prester med et forraad av teologiske fraser, de ikke selv forstod, av avladskræmmere som saa sin fordel i at bortforklare avladens virkelige betydning, av omløpende munkes som ikke paa vilkaar vilde holde sig stille i klostrene – saan fik videnskapen sine halv- og kvartstuderte omstreifere. I Franciscanerordenens forfaldsperiode brukte man betegnelsen Franciscanerpræken om en oration som i særlig grad røbet uvidenhets og uteologisk tankegang. Vore dages saakaldte folkeoplysning og populærvidenskap svarer særdeles ofte til middelalderens Franciscanerpræken.

«Folket» tok til at begynde med ikke med særlig begeistring mot de forskjellige populære redaktioner av det videnskabelige livssyn. Instinktmæssig [91] følte store lag fra først av, at demokrati er uforenlig med en materialistisk verdensopfatning. Der er intet andet holdbart fundament for tanken om menneskenes broderskap end troen paa en Gud Fader, ingen anden tænkelig likhet mellem menneskene end den som uttrykkes i læren om arvesynd og gjenløsning – siden vi maalt med menneskelige maal er saa langt fra like sterke eller like kloke eller like gode. Og siden det er utænkelig at menneskene kan begaa sig i frihet uten under lov og øvrighet, blir spørsmålet: er der mest frihet under en øvrighet som pligter at huske, den er kun av Gud, pliktig at staa alle menneskers fader til regnskap for sit regimente – eller under en herskermagt som styrer med styrkens magt. Demokratiet er jo kun en enkelt av de ideer, Kirken har kjæmpet for – og dens tjenere leilighetsvis har svigtet. Da Kirken mot slutten av det attende aarhundrede tilsyneladende fik en av sine søvnige perioder, la den demokratiets idé bort, som man lægger en ring paa natbordet, naar man gaar tilsengs. Frankrike, Roms ældste datter, tok den og bar den.

At ungdommen inden det arbeidende folk en generation senere i stor utstrækning aksepterte det materialistiske livssyn skyldes vel væsentlig visse egenheter som er fælles for ungdom i alle klasser: i tyveaarsalderen anser de fleste av os vore forældre for imbecile og er tilbøielige til at forkaste tro og meninger bare fordi de er vore [92] forældres. Dertil kommer ungdommens evige snobberi – unge mennesker efterligner altid dem, de misunder – og dens mangel paa egne meninger: ungdommen kjæmper meget mindre for meninger den har end for meninger den vil tilegne sig paa kannibalsk vis. Ungdommens kampe gaar likesom de vildes oftest ut paa at ihjelslaa fienden og fortære ham for at tilegne sig hans personlighet rigtig grundig. Egne meninger faar menneskene jo gudbedre det sjelden før de har betalt livet svært meget av ungdommens fyrighet, troesiver og kampmot – det er derfor saa faa kjæmper for sine meninger.

De arbejdende klasser har lykkeligvis naadd et langt stykke frem i retning av at bedre sine økonomiske vilkaar og erobre magt i samfundet. Desværre har de samtidig svælget en god del av de overvundnes væsen. Og den forlorne videnskabelige jargon, den aandløse materialisme, den manglende sans for skillet mellem sjælelige, organiske og mekaniske fænomener som karakteriserte den økonomiske overklasse i sidste halvdel av det nittende aarhundrede, serveres nu av arbeidernes egne organer verden over. Mangen hæderlig hanskemaker rundt i Europa vet nu ikke mere end en klæshænger av overklassen om forskjellen paa et haandtryk, en haand og en hanske.

II

Fru Katti Anker Møllers lille brochure er et rent pragteksempel av en moderne Franciscanerpræken. Fra ende til anden demonstrerer forfatterinden ^[93] en aandelig desorienterthet som man selv i vore dage skal ha vondt for at finde make til. Selve titlen: «Kvindernes fødselspolitik», er i sit slags herlig: en hvilkensomhelst kvinde – og vel ogsaa mand – som har bevaret litt stedsans overfor begreper, vet at fødsel og politik er saa omtrent polære motsætninger. Klemmer man dem sammen til ett, blir ens tankeverden flat som et stykke avispapir.

For dem der har lyst til at se, hvor vidt begrepsforvirring i vore dage kan drives, lønner det sig at læse fru Anker Møllers produkt. Det er langt fra kjedelig.

Det er først og fremst en ren revy over populære misforstaaelser inden visse omraader. Ved saagodtsom ethvert emne, fruén kommer ind paa, faar hun sagt netop de dumheter som fire av fem halvkultiverede individer vil si, naar de har faat sin naturlige sunde sans døivet av det almindeligste quasividenskabelige abracadabra. Desværre maa det indrømmes, at det er misforstaaelser som mest begaaes av kvinder – men det er da ogsaa efter fruens mening en kvindesak, hun præker.

Det er jo allerede i og for sig en helt sindssvak misforstaaelse at det fænomen, hun har iagttat og hvorutover hun har spundet sine spekulationer – familiens nuværende mislige økonomiske position sammenlignet med enslige individers – angaar kvinderne mere end mændene. En mand som har kone og børn og smaa

indtægter, faar [94] hellerikke stort tilovers til sine egne private fornødenheter og fornøielse. Bruker han allikevel en uforholdsmæssig del av familiens inkomst hertil, er han en uhæderlig person – det samme er en hustru og mor, hvis hun gjør det. Begge dele forekommer desværre. Det er vistnok flest mænd som forbryter sig paa denne maate – det ligger i den menneskelige natur og det er et forhold som lovgivningen aldrig vil kunne gjøre meget for at bøte paa.

«Familie» er imidlertid en av de gloser, fru Anker Møller bruker uten at kjende dens betydning. Hendes ustanselige forkjerte glosebruk gir forresten hendes foredrag noget av niggervisens charme – for dem som liker niggerkomik.

Fruens ide om «familie» synes at være, at det er noget i retning av en industriell bedrift, hvor en mand engagerer en kvinne til at føde og opfostre børn for sig – himlen maa vite ut fra hvilke motiver, siden fruene selv opplyser, at det «at avle, ernære, pleie og opdrage barn er derfor nu blit ene og alene en utgift for forældrene» – altsaa ogsaa for faren. «Fordelen av deres anstrengelser høster staten.»

Fru Anker Møllers forestilling om «Staten» later imidlertid til at være like pussig som den om «familien». Hun taler om «Staten» eller «Samfundet» som en «høierestaaende nøytral magt», hvortil kvinderne skal levere børn mot kontant betaling, omtrent som hjemmearbeiderne leverer børnebukser til en manufakturist. [95] Underlige og overtroiske forestillinger om «Samfundet» og personifikasjon av «Staten» er jo iøvrig meget almindelige og det er forklarlig nok: den folkelige fantasi personificerer alltid, og vor tid er adskillig mindre rationalistisk end den gjerne vil være – vi snakker villig væk om «Staten» som et væsen og om alkohol som en djævel eller konge. Samfundet er vanskelig at definere som begrep, netop fordi vi sitter midt i det allesammen; vi forklarer det lettere ved lignelser – vi ligner det ved en organisme, en mekanisme, en bygning, og vønner os først til at tale om det, siden til at tænke paa det, som om det var et legeme, en maskine eller en kuranstalt. Faa husker at samfundet, staten, er vi alle; det er sammenslutninger som vi alle med eller mot vor vilje tilhører, og decimeres disse sammenslutningers medlemstal for eksempel ved et gjennom lang tid synkende fødselstal, forringes deres styrke paa forskjellig vis, rimeligvis efterhvert ogsaa den økonomiske evne og dermed blandt andet «Statens» evne til at optræde som fru Anker Møller ønsker, som barneopkjøper.

Dette er nemlig fru Anker Møllers – om jeg tør kalde det – ide. At la sig fæste i en «familie» til at føde og opdrage en mands børn er den ufordelagtigste

haandtering, en kvinde kan vælge. Hun kan ikke si op sin plads, og «arbeidschefen» fordrer av hende, at hun skal levere flest mulig børn for mindst mulig betaling. Hvorfor han vil ha saa mange, er ubegripelig; at han [96] vil betale dem daarligst mulig, er mere forstaaelig, da han jo som fru en paastaar selv ikke har nogen fordel av at holde børnefabrikken i gang. Rigtignok taler hun en del om en mandens «nydelsestrang», som han tilfredsstillter hos sin kone. Hun skjænker det ikke en tanke, at var det bare «nydelsestrangen» om at gjøre, saa kan en mand tilfredsstille den betydelig lettere og billigere end ved at ansætte fast kone; han kan ogsaa betydelig lettere og sikrere end en kvinde forebygge, at «nydelsen» faar følger som kræver at bli forsørget. Men som ofte er tilfældet hos idealistiske vrøvlhoder, saa indbefatter fru Anker Møllers uvidenhed om menneskenaturen ogsaa dens slethet: «La os derimot sætte os ind i den forestilling at vi i kraft av vort specielle kvindelige legemsutstyr kunde fortjene noget!» – Et andet sted sier hun om moderskapet «– vi maa ogsaa sørge for at vi indenfor dette arbeide faar plads for vor ærgjerrighet, forfængelighet og kappelyst» – som om ikke ærgjerrighet, forfængelighet og kappelyst bor i de allerfleste morshjerter og bare altfor ofte utarter til den rene djævlbesættelse – og slik har det været i det mindste siden Rakels og Leahs, Niobes og Letos dage.

Fru Anker Møller vet imidlertid heller ikke noget om morshjerter.

«Ved saa godt som alt andet arbeide en kvinde nu vilde beskæftige sig med, vilde hun være bedre økonomisk stillet end som hustru og mor.» Ved hermetisk nedlægning av rabarbra medgaar [97] kun halvdelen saa meget sukker som cirkelens kvadratur. Den ene sammenligning er like god som den anden.

At være mor er ikke et arbeide. Det medfører arbeide og pligter. Som samfundsvilkaarene er for mange kvinder, medfører det ofte arbeide og pligter der i hjerteslitende grad overstiger hendes kræfter og tilslut dræper hendes mot og glæde ved livet – men moderskapet *er livet*. Om hvert menneske som har børn, – hver far og hver mor – vet vi, det er ialfald mulig de har oplevet livsfølelsens fortættelse til den høieste intensitet almindelige mennesker erfarer. Og i sine børn kan de opleve igjen og igjen en potensering av livsfølelsen – i glæder og sorger. Det er jo nemlig saa, at ved arbeide er der liten glæde, naar det ikke er lykkelig utført, men livet kan ha den høieste værdi for os selv om det leves ulykkelig; tusenvis av fædre og mødre vilde ikke undværet faderskapet eller moderskapet, om de saa har graatt sig halvblinde og sørget sig graahaaret over sin børn.

Arbeide er en lærerindes gjerning, naar hun indvier alle fremmede børn som blir sendt til hende i regnekunstens mysterier eller den tyske grammatiks irrganger. At svare paa sine egne smaabørns tusen rimelige og titusen urimelige spørsmåal er ikke arbeide – det er at nyorientere sig i tilværelsen. Det eneste som kan kaldes arbeide og dog sammenlignes med forældreskap, er under enkelte forutsætninger hjernearbeide – [98] fru Anker Møller har hørt noget om dette, men hun later til at tro, det er saant hjernearbeide som skibsrederi eller jobbing, eftersom hun sier at «det er jo det arbeide som for mænd lønner sig allerbedst.» Det er imidlertid den slags hjernearbeide, hvor det pekuniære utbytte blir slik det falder sig, men et menneske arbeider i troen paa at om det end selv dør – kanskje i legemlig nød – skal frugten av dets hjertes og hjernes lidenskap leve.

Der er da heller intet normalt menneske som kan tænke sig betalt moderskap. For at komme paa en slik ide maa man være sjælelig impotent – en og anden mor som livskampen har sprængt og gjort til aandelig invalid, kan muligens tænkes at slutte sig til. Fru Anker Møller citerer rigtignok en tysk riksdagsmand, Friedrich Naumann: «Moderarbeidet er det eneste arbeide som i vor tid ikke betales.» Ja – «Hvad gjør vildtysken ei for penge» sies der jo.

Naar fruene forveksler mødreforsikring med betaling for moderskap, er dette atter begrepsforvirring. Mødreforsikring er – forsikring; understøttelsen under arbeidsuførhet er selvfølgelig ikke dagløn for svangerskap og barselleie. En kvinne blir ikke mere betalt for at føde børn end en skogsarbeider blir betalt for at hugge sig i foten. I hvilken utstrækning staten skal overta forsikrings- og pensionsvæsenet, det vil si i hvilken utstrækning vi alle med eller mot vor vilje skal forsikre os selv og hverandre – se det er et [99] emne som er skikket til reel, fornuftig diskussion. Det kommer ikke ind, naar man skal snakke om fru Anker Møllers begrepsforvirring.

At fruens brochure skulde vække forargelse paa grund av hendes ideer om kjønnes fremtidige forhold, anser jeg for urimelig. Dertil er hun altfor uskyldig – hun vet simpelthen ingenting om «dette med kjønnene» utover etpar biologiske fakta. Hun agiterer for bruk av præventive midler – enten hun gjør det eller lar være, blir vist temmelig likegyldig for spørsmålet om befolkningens tilvekst eller ikketilvekst. Bruken av præventive midler er velkjendt i alle samfundslag. Min mand, maleren A. C. Svarstad, der som halvvoksen var i lære hos en bygningsmaler, har fortalt, at læregutterne av de voksne arbeidere blev sendt for at kjøpe visse artikler. Med pengene fik gutten en skriftlig rekvisition undertegnet «ingeniør dit» eller «direktør dat». Naar bruken av præventive midler ikke

aapenlyst prøkes, men kjendskapen til deres bruk utbreides i det skjulte, da skyldes det en egenhet ved normale mennesker, som fru Anker Møller synes at ha vondt for at skjønne – man snakker ikke høit og med hvemsomhelst om ting som vedrører kjønslivets organiske funktioner.

Litt mere praktisk fare rummes kanskje i fruens ide om at al fødselshjelp maa paa kvindelige hænder. Det er saa at denne tanke er umiddelbart tiltalende for mange kvinders og det netop [100] de sundeste og friskeste kvinders følelse. Mellem de ikke faa kvinder som har en likefrem mani for at konsulere læger, la sig undersøke, ligge paa kliniker og la sig operere, er der neppe mange som ikke ogsaa er sjælelig syke. Der vilde ingenting være at indvende mot fruens forslag om utelukkende kvindelig fødselshjælp, dersom alle kvinder var sunde og normale saa de greiet en fødsel alene med en jordmors hjælp – og dersom alle kvinder levet under slike kaar at de kunde føde sine barn i sine egne hjem. Imidlertid, der er desværre noget som heter kvindesygdomme og forløsninger som nødvendiggjør kirurgiske indgrep – det er klart at man kan ikke skille gynækologien ut fra den øvrige lægevidenskab eller forby mandlige læger at befatte sig dermed. Rimeligvis vilde bl.a. gynækologien da hurtig stagnere – det er neppe mere end et forsvindende antal kvinder som har anlæg for at bli fremragende læger eller videnskabelige foregangsmænd. Og den dag da alle kvinder kan ligge paa barselseng hjemme hos sig selv og der ha det bare nogenlunde godt, er ialfald ikke nu i sigte – foreløbig er fødselsstiftelser og kvindekliniker nødvendige onder. At ha slike anstalter under kvindelig overledelse vilde neppe ofte gaa godt – tilstrækkelig dygtige kvindelige læger kunde man vel nok finde, men at disse ogsaa skulde være de undtagelseskvinder som kan holde disiplin blandt sine medkvinder – det var vel mere at ønske end at haabe.

[101] Naar fruener mener at det gjøres avhængig av en kvindes økonomiske stilling om smertefri forløsning iverksettes eller ikke, da er dette noksaa misvisende. Det avhænger naturligvis av om lægen anser det for nødvendig – og ufarlig. Mindst av alt kan det selvfølgelig overlates til en barselkvindes avgjørelse – vi kan nogen hver komme til at ytre ønske om det under en fødsel; vi vilde neppe være den læge taknemlig som opfyldte vort forlangende, hvis det f.eks. skulde resultere i at fødselen drog i langdrag saa barnet døde for os.

Bortset fra denne fru Anker Møllers utflugt paa fødselshjælpens enemerker er der ingen direkte grund til at ta hende alvorlig. Sin opfatning av kvinderne som blot og bart fødemaskiner og av barn som en «vare» faar hun neppe nogen voksen kvinde med paa. Spøkefugler kan muligens føle sig fristet til at drøfte om staten

skal faa lov til at betale børnene efter tarif, eller om den skal maatte gi det samme for en idiot, en krøbling eller et arvelig belastet barn som for førsteklases barn, om voldsforbrydelse mot kvinder i den Katti Anker Møllerske stat skal bli at anse som butiktyveri osv. – at tale om kvindelig ære og blufærdighet i forbindelse med fruens «nye æra for morskap» er der ingen mening i. Hvert eneste uforvrøvlet menneske som kan kjende et gammelt folkelig begrep igjen, selv om det kommer i en lang kjole av moderne lange gloser, vet at det gamle og folkelige uttryk for [102] «kvindernes utnyttelse av sine indre naturherligheter» er hor.

Fru Anker Møller vil rigtignok at kvinderne skal hore i politisk øiemed. Naaja, der er kvinder der har gjort det før, og mætressepolitik er et ærværdig begrep. Imidlertid, maalet for hendes mætressepolitik, «moderskapets renæssance» – «at vi som mødre skal kunne eksistere ved os selv og ikke længer være avhengige av en mand» – lar sig neppe opnaa, selv om en kvindes hengivelse til en mand av kjærlighet eller ømhet eller sanselighet eller letsind ikke blev hyppigere forekomster end veksselfalsk og mordbrand. Ikke uten fruens sitter inde med et patent paa jomfrufødsel.

Fru Katti Anker Møllers specielle grille er der ingen grund til at ta alvorlig eller til at forarge sig over.

Men der er endda et synspunkt, hvorfra hendes brochure kan sees og hvorfra den er forargelig og formastelig over al maate.

Fru Anker Møller tilhører ikke selv de fattige lag i vort folk; i sin brochure taler hun hele tiden om de fattige kvinders moderskap og egteskap, og hun taler om disse ting som om de arbeidende lag av folket ikke kjendte kjærlighet eller ømhet eller elskov – som om deres kjønsliv absolut manglet de sjælelige elementer eller bare menneskelig følelsesindhold. Hvorvidt hendes skriverier kun er taapelige og vaasede, eller om de virkelig er umoralske og forargelige indtil [103] det uhyrlige – det avhænger av, hvorvidt fruens i det hele er uvidende om den rolle, det *sjælelige* spiller i menneskers kjønnsforhold, eller om hun deler den opfatning som jeg har truffet – oftere end jeg liker at mindes – blandt økonomisk velstillede personer: at «denslags folk», dvs. hele det store arbeidende folk, har et mindre utviklet følelsesliv eller likefrem et væsensforskjellig følelsesliv fra dem selv – at de parrer sig som dyrene, ikke kjender slegtsfølelsens finere nuancer, er uten ære og stolthet i sine indbyrdes forhold og i sit familieliv.

En ting for sig er, at der fra arbeiderhold undertiden tales og skrives som om det var slik, at der fra den kant leilighetsliv gjepes haanlig til al tale om sjælelige

behov eller paastaaes at et eller andet socialt system er religion nok. Det bør ikke være uforstaaelig for noget tænkende menneske. Det nytter i denne forbindelse litet at snakke om den økonomiske bedring i arbejderklassens kaar, saalænge *boligvilkaarene* for en stor del av vort folk er som de er. Almindelige mennesker, – dvs. folk som hverken er specielt begavede eller specielt belastede i nogen retning – utløser først og fremst sit sjælsindhold i familielivet; normalmennesket – mennesket uten særattributer paa godt og ondt – har altid hat en centralhelligdom, arnen, og fra den har det tændt alle sine alterilder. Men to ting er først og fremst nødvendige for et hjemms kultur – en viss grad av stabilitet og isolation. Industriarbejderne [104] i vore dage kan i uhyre utstrækning ikke opnaa disse to betingelser for hjemliv. Dels gjør deres arbeidsvilkaar dem i stor utstrækning til omflyttere og dels er de i stor utstrækning henvist til at huse i kaserner. Den økonomiske overklasse har stort set vraket disse to goder: naar dens familieliv gjennemgaaende ikke er skikket til at være forbilledlig og den tat som helhet ikke indgyder nogensomhelst respekt som kulturbærer, saa skyldes det netop, at den gjennemgaaende har git slip paa hjemmets avsondrethet og sjælsutdypende ro.

Jeg formoder at Katti Anker Møllers begrepsforvirring ikke bunder i foragt for normale gjennemsnitmenneskers følelsesliv, men snarere i en generel uvidenhet om følelsesliv i det hele. Det træffer man ofte i de klasser, hvor folk sjelden blir alene med sig selv, enten fordi deres arbeide levner dem for liten tid til det eller fordi de ikke behøver at arbeide, saa tiden blir en plage som maa «fordrives», som det heter. For aktive eller følsomme naturer blir sociale «bevægelser» og «aandsretninger» ofte det mest yndede tidsfordriv; desværre fører denne syslen med «bevægelser» og «aandsretninger» ofte til at vedkommende menneske taper sansen for de statiske elementer i samfundet og aandslivet. Det er dette som gjør at i vore dage saa mange virkelystne og velmenende mænds og kvinders forsøk paa at være til nytte i verden – gjør skade.

Fru Katti Anker Møller har arbeidet med brændende [105] iver for at komme tilhjelp de kvinder – gifte og ugifte – som blir mødre, men savner betingelserne for at bli friske, lykkelige mødre. Naar jeg ikke tror at hendes bestræbelser i saa henseende kan føre til noget godt, kommer det av at jeg aldrig har set hende vise forstaaelse for nogen av de sjælelige fænomener som tilhører det menneskelige forplantningsliv. Et eksempel er typisk:

Fruen arrangerte for etpar aar siden en saakaldt «Barselhjemutstilling». Der forevies bl.a. det saakaldte «elendighetsrum» – et kammer, hvor en utfattig og barnerik mor igjen skulde føde, midt op i familiens sove- og spisestel. Faren var

«repræsentert med sin hat» som etpar «overklasse»-damer uttrykte det; jeg skal vædde paa at de gik ut fra, han sat paa en sjap, og at de end ikke tænkte sig muligheten av at han slet paa sin kant, han med, for den store barneflokk. Gud vet, at rummet var et elendighetsbillede og at det talte skrikende høit om skjævheten i en samfundsbygning, hvor det at leve et naturlig kjønsliv baade for mænd og kvinder blir den aller kostbareste luksus – en luksus saa dyr at rikfolk i tusenvis negter sig *den*, om de ikke negter sig noget andet. Men – værre end elendighetsrummet var det værelse som utstillingens damer foreviste som motsætning – det «ideale barneværelse», hvor to smaa senger og et spædbarns kurv stod forlatte og alene i «kunstneriske omgivelser». Det blev fortalt at kongen hadde spurt, [106] hvor er badetermometeret; der forlød intet om at nogen spurte, hvor er mors seng henne? Far var i det hele ikke representert – bare hans betalingsevne. *Saa* forfærdelig som «elendighetsrummet» var – det var ikke det værste av de to interiører. Det var trods alt saa mange skridt nærmere idealet som de smaa børns leie var nærmere morens.

Det er betegnende for den samme begrepsforvirring, naar der i vore dage fra mange hold tales som om egteskapslovgivningen skulde kunne bedre utsigterne for lykke eller minske chansen for ulykke i folks egteskaper. Eller naar det fremhæves, at dersom de ugifte mødres økonomiske stilling trygges, vil uegte børns stilling bli like fordelagtig som egtefødte børns; der vil ikke være nogen grund til at anse deres ankomst som en ulykke. Imidlertid, vel er det saa, at en far *kan* være sit barns ulykke, det kan for den saks skyld ogsaa en mor; et uegte barn *kan* ogsaa nu for tiden være langt heldigere stillet end et egte, en ugift mor bedre stillet end mangel gift. Men det almindelige vil til alle tider bli, at uegte barns fødsel betyder et av tre onder: morens cølibat for resten av livet eller barnets opfostring skilt baade fra far og mor eller dets opvekst med stedfar – eller stedfædre. Hvad det betyder vet enhver som ser bort fra enkelte lykkelige undtagelsestilfælde og husker, hvordan gloserne stedfar, stedmor, stedbarn brukes i folkelig daglig tale – i alle klasser og til alle tider. [107] Lovgivning angaaende familieforhold er naturligvis like nødvendig som lovgivning angaaende sundhets- og begravelsevæsen. Paa begge omraader har loven omtrent like megen og like liten magt over lykke og ulykke. Den kan omtrent saa meget gjøre et egteskap til en velsignelse eller forbandelse, et barns fødsel til en glæde eller en sorg, som den kan gjøre døden til en gru eller en seiervinding. Det er ikke givet flere mennesker at kunne avle børn «rationelt» end at dø «rationelt». Saasandt folk ikke lever under abnorme og sjælsfortærende vilkaar – yderlig fattigdom eller absolut økonomisk uavhengighet – forbinder gjennemsnittsmennesket alltid nogenslags religiøse forestillinger med

egteskapsstiftelse og dødsfald. Selvfølgelig er der mange ogsaa av de fattigste og de rikeste som har bevart dette naturlige syn paa livets avgjørende begivenheter.

Fru Katti Anker Møller anfører eksempler paa ulykkelige kvinder som i fattige kaar slites ihjel av moderskapets byrder. Dem kan en og hver forflere; i de fleste tilfælde er det imidlertid de fattige kaar og de usle boligforhold, dertil alt det meget i tiden som sliter paa folks og særlig kvinders nerver, som volder ulykken snarere end de mange fødsler. Endda træffer man jo av og til kvinder som har født og opfostret en meget stor barneskare og som i sin sunde og livskloke alderdom har det godt og gjør godt bare ved at være til – men de tilhører fortrinsvis de lag av samfundet som stadig svinder ind: den steds- og traditionsbundne [108] arbeider- og haandverkerstand, landbefolkningen og middelklassen i smaabyerne, den intellektuelle overklasse i beskedne økonomiske kaar.

Selvfølgelig er der de talløse enkelttilfælde, hvor en kvindes fysiske tilstand gjør det forbrydersk at paaføre hende nyt moderskap – og hvor det sker igjen og igjen, til hun dør. Jeg anser det for umulig at lovgivningen kan hjelpe her; loven kan vanskelig og *aldrig for det gode* gripe ind i forholdet mellem mennesker, der staar hinanden saa nær som ektefolk, forældre og børn. Og den kan ikke ændre de enkelte menneskers – mænds eller kvinders – egoisme eller ansvarsløshet eller raaskap.

Naar fru Anker Møller mener at det i arbeidsklassen særlig skulde være mændene som mangler ansvarsfølelse i familieforholdet, saa har hun sandsynligvis ret; hun har sandsynligvis ret hvis hun mener, det gjælder mændene inden alle klasser. Naturen har nu engang gjort det lettere for manden at unddrage sig sine forpligtelser overfor avkommet; den har ogsaa git ham en mindre portion av forældreglæden og eiertrygheten overfor børnene. Farsforholdet er mindre selvfølgelig, mere subtilt end morsforholdet. Ingen mand har anden garanti for at en kvindes barn er hans end det som ligger i hendes personlighet. Det kan være like taapelig at tvile paa hendes sanddruhet som paa solens lys – men der er ogsaa kvinder som kan faa en mand til at tvile paa at solen [109] skinner og at græsset er grønt, og de pleier ikke være mindre forplantningsdygtige end andre. Ingen kvinde kan tvile paa at barnet i hendes skjød er hendes, hvad hun saa føler for det og ved det. Hun vet, i det lever en del av hendes legeme paany, det kan blomstre, glædes og sørge, mens hun selv ældes og dør. Det beror paa naturens uutforskkelige lune om en mand faar se noget av sig selv – sit sind, sit slegtspræg – leve videre i de børn han har avlet og draget omsorg for. Tænker man paa de to kjøns

fundamentalt ulike stilling til det barn som de begge maa være med om at kalde tillive, blir al tale om likestilling mellom mand og kvinne taapelig avsind.

Ogsaa al tale om likestilling paa det aandelige omraade. Ingen uforvrøvlet kvinne vil kunne snakke om mandens «aandelige overlegenhet», saalitt som hun vil benegte hans overlegenhet paa visse omraader, blandt andet i det man til daglig kalder intelligens, dvs. i mandsforstand. En almindelig fornuftig kone vet, hendes mand kjender en hel del mere til verden end hun gjør, til gjengjæld vet hun mere om ham, end han nogensinde vil faa vite om noget menneske, sin kone inklusive. En almindelig forstandig mand pleier saa nogenlunde at kunne avgjøre om en anden mand er dygtig, en almindelig forstandig kvinne kan oftest avgjøre om han er hæderlig og god.

At bevare evnen til at skille mellom godt og ondt, det er kvindernes viktigste oppgave i menneskelivet, [110] og det har ikke stort med den saakaldte intelligens at gjøre. Kvinden gjorde først bekjendtskap med djævelen; hun presenterte ham for sin mand, og hun kjender ham bedst; det er det som er «das Ewigweibliche», som hun for livets skyld maa bevare. Det betyr litet om hun fra et mandfolkestandpunkt er dum.

En dum mand er sjelden andet end dum; en dum kvinne kan være djævelens uvurderlige medhjelp naar det gjælder at holde helvede gaaende – som Strindberg sandfærdig og utrættelig har skildret. Hun kan som Dickens' mrs. Nickleby være halvt imbecil og dog lære den klokeste at vaske glædens guldkorn ut av hverdagens trivielle ørkensand. Hun kan være saa dum som Gretchen og dog representere *det* evigkvindelige som drager menneskeslegten opover. Manden kan som Faust mane til sig alle Jordens og underverdenens aander, tiltvinge sig deres assistance og høre paa deres raad, han er ikke fortapt endda, saalænge han ikke nogensinde blir helt tilfreds med deres ydelser. Av kvinden kræves der baade mere og mindre – hun skal bare kunne kjende en djævel, naar hun ser ham. Og om hun ødelægger sit eget personlige liv saa godt hun evner, om hun saa blir skyld i sin mors og sin brors død og dræper sit eget barn – hun kan frelse sig selv og andre, saalænge hun betakker sig for djævelens bistand, selv om det er til at ride fra fængsel og skafot paa hans hester.

Efterskrift

(1919)

Hossi kan grase paa jori gro,
naar sonen maa inkji moeri tru?
Norsk folkevisse.

[I]

[113] Jeg har fra tid til anden mottat opfordringer fra mig personlig bekendte og ubekjendte likesindede reaktionære om at offentliggjøre nogen artikler, jeg leilighetsvis har skrevet om emner som mere eller mindre direkte berører kvindernes stilling i samfundet, slik den i øieblikket er. Naar jeg nu følger dem er det først og fremst fordi jeg vet, jeg har meningsfæller og at vi i dette øieblik er en forsvindende minoritet – muligens endda mindre end jeg tror, muligens litt større.

Det kan gjerne være det ikke vilde komme til at faa større betydning selv om en og hver, der i hovedsaken ser paa forholdene som jeg gjør, sa fra. Jeg vet godt at de allerfleste mennesker – rimeligvis niognitti av hundrede – vil si at utviklingen gaar i retning osv. For mig er imidlertid netop dette tidens mest brændende spørsmal, hvorvidt «utviklingen» er en mystisk Gud Almægtig som sender os hit eller dit, eller om det i det store og hele er vor *vilje* som bestemmer [114] dens retning. For mig i det mindste ser det ut som der ligger noget av en massesuggestion til grund for den moderne overbevisning om utviklingens egenraadige natur. For vel er det saa, at resultatet av enhver menneskelig bestræbelse blir mere eller mindre anderledes end det tilstræbte. Men som oftest bestemmes det, man opnaar, dog ganske meget av hvad man *vilde* opnaa. Og saan som jeg ser paa tingene, maa jeg tro, at hvad flertallet av de kvinder som mener, de fører ordet for alle kvinders interesser i samfundet, hittil har opstillet som maal, det har trukket utviklingen ind i et skjæbnesvangert spor. Kommer vi nogensinde bare saa nær i nabolaget av disse

kvinders maal, som mennesker pleier at komme, saa vil forholdene rimeligvis inden ret længe nødvendiggjøre en temmelig braa og brutal reaktion. Kvinderne vil nemlig da være kommet i en stilling som truer selve forutsætningen for samfundets eksistens, dets fornyelse – slegtslivet og yngelpleien, hvis man vil ha de moderneste navne paa tingene. Og da det ikke er rimelig at forutsætte en avdøen av det almindelige menneskelige instinkt som vil tro, at imorgen er det atter en dag, og saa for at efterslegten skal kunne høste og som synes det er ufyselig at tænke paa en utdødd jord eller paa at en fremmed race skal bo paa vore tomter, saa er det vel bare sandsynlig at mændene, den dag det instinkt igjen blir høirøstet, vil kaste kvinderne ut av en saan stilling – selv om kvinderne [115] er villig til at opgi den godvillig. Og de vil rimeligvis gjøre det med brutal magt, ettersom det er den eneste sikre maate, hvorpaa mænd kan faa overtaket over kvinder; – forhandling paa et fornuftmæssig grundlag er mellem mænd og kvinder alltid vanskelig og sjelden frugbringende, bl.a. av den grund at fornuftige mænds og kvinders fornuft er saa ulikeartede.

I den mere private relation mellem de enkelte mænd og kvinder opveies nu mandens større fysiske styrke ved at kvinden gjerne har meget mere end manden av en bestemt art sjælelig utholdenhet: hun orker, ja liker ofte likefrem, at si den samme ting hundrede ganger, mens mænd flest knapt orker at *høre* en ting ti ganger og gjerne gjør svært meget for at slippe at høre det den ellefte. Enten man vil tro at denne kvindernes evne er nedlagt i dem fordi de er bestemt til at være mødre eller de har faat den utviklet av at passe børn i adskillige aartusener, saa vilde de ialfald ikke ha holdt ut at opfostre bornene uten den. Og naar en retskaffen mand saa yderst sjelden forsvarer sig med næverne mot det som han føler som en utaalelig sjælelig overlast – allerede Alfred den Store sier i sine ordsprog at tre ting driver en mand ut av hans hus: røk, takdryp og en skjendende kvinde, og han har det vist fra Vulgata – saa er det rimeligvis fordi en gnaalende kvinde gjerne i hans underbevissthet vækker mindet om moren, siden de fleste sønner mange ganger har ønsket, de [116] kunde rømme fra det hus, hvor mor altid og evig sier de samme ting opigjen.

Men den forholdsvis taalmodighet, hvormed en gjennemsnittsbra mand i det enkelte konkrete tilfælde finder sig i høneshacking (for at oversætte den fortræffelige engelske glose for en spesielt kvindelig kampmethode) – i en vag erindring om at han engang er blit underkastet behandlingen til sit eget bedste –, den kan man ikke vente mændene skal kunne prestere overfor kvinder som optræder i fylking. Der ligger et helt kompleks av erfaringer til grund for det faktum at mænd alltid har brukt at tale om «kvinden», naar de har villet uttrykke

sin respekt for det svake kjønn, og om «kvinnerne», naar meningen er at si noget nedsættende. Saa godt som en hvilken som helst kvinde virker bedst hvis hun staar som isolert figur; de fleste mænd derimot gjør sig bedst i en flok.

Hvad som nu kan være aarsak og hvad som kan være virkning – en kjendsgjerning er det ialfald, at overlatt til sig selv gaar mænds instinkt gjerne mot organisation, kvinders mot isolation. (Kvindernes smag for selskabelighet er en anden ting; denne form for sammenkomst har aldrig hat karakter av arbeidssammenslutning. En kvinde deltar i det for at gjøre sig gjældende; der eksisterer ingen kvindeselskabelighet som gaar ut paa at kvinderne indbyrdes skal hjelpe hinanden til at gjøre sig gjældende. Og naar de slutter sig sammen i menigheter og foreninger, [117] er hensigten altid at hjelpe andre, utenfor foreningen værende individer).

Det oprindelige instinkt viser sig hos børn. Gutter opererer gjerne i horder, smaapiker gaar helst sammen to og to, og «bedstevenindeskaper» er paa en gang meget mere intimt og mindre uegennyttig end guttevenskaper. Jeg tror i det hele ikke der er mange punkter hvor mænd og kvinder har vanskeligere for at forstaa hinanden end paa dette – de to kjønns forskjelligartede indbyrdes venskaper. Det er kanskje grunden til at mand og kone i de fleste egteskaper ser mere eller mindre surt til hinandens venner og veninder, trods alle gode forsætter om at respektere de baand av den art, som den anden har knyttet i tidligere tid.

Guttebanders leke er nu saa godt som altid basert paa et system av love og regler, fra klinking om stik og football til gymnasiesamfund og ungdommelige forbryderorganisationer. For de leke, som drives av smaapiker eksklusive, er der næsten aldrig regler – de bestaar netop i at la indskydelserne løpe uhindret; man kan ikke leke mor og barn, koke paa dukkekomfyr eller holde selskaper efter spillelove. Og i slike leke som drives av alle børn, baade gutter og piker, har de sidste meget mindre sans end gutterne for at regler skal respekteres – det kan ikke negtes at de er meget værre til at «jukse». Det er det værste ved dem. Det bedste ved dem er at de meget oftere end gutter har moralsk mot [118] – tør være ved at de ikke har lyst til at gjøre noget som alle de andre vil, eller at de ikke kan, fordi de har lovet hjemme ikke at gjøre det.

Det er jo nemlig saa at al samfundsorden er skapt ved realisering av specielle mandlige idealer og at uorden i menneskers privatliv er resultatet av specielle kvindelige idealers fiasko. Anarki er den tilstand som opstaa, naar mennesker ikke vil la sig regjere av love og det ikke lykkes noget enkelt individ eller nogen gruppe

av individer at herske despotisk. Nu er det vist neppe nogen overdrivelse at si, at kvindernes paafaldende mangel paa respekt for lov – man kan vist godt si mangel paa forstaaelse av det abstrakte ideal som mændene har søkt realisert mere eller mindre purt og rent i lovgivningsbestræbelser – den bunder i deres natur og kan ikke repareres. Jeg synes i det mindste ikke at kvindernes optræden i den sidste tid, med krav paa særlove for sine formentlige særinteresser, røber megen forstaaelse av idealet som ligger bak lovgivningen, men mere en ganske overfladisk iagttagelse av det faktum, at lovgivning i praksis ikke altid arter sig som det den skulde være, et medium for retfærdighet, men ofte som det stik motsatte.

Utviklingen av lovsystemet for mændenes stats- og samfundsdannelse har dog stort set altid sigtet – mere eller mindre skjævt – mot lovens ideale idé – en fordeling av rettigheter og forpligtelser slik at hver enkelt mand inden [119] sammenslutningen opnaar størst mulig fordel av at tilhøre et samfund og samtidig drives til at yde mest mulig til helhetens trivsel. En bevisst vilje til at finde igjen veien mot dette maal faar mæle omigjen og omigjen efter hvert forsøk av enkeltmænd og enkelte grupper paa at kjøre lovgivningen ind paa et sidespor – til opnaaelse av mest mulig rettigheter og mindst mulig pligter for sig selv. Tendensen har dog gaat mot mere og mere lov og orden, hvis haandhævelse mere og mere er blit betrodd valgte istedetfor selvbestaltede styrere. Mænd har praktisk talt aldrig hat sympati for den despotiskanarkiske styreform, paa de undtagelser nær som med rette eller urette har ment om sig selv, de hadde evnen til at styre enevældig.

Naar kvinderne direkte har hat saa litet at si ved lovsystemets utvikling, da er det bare en medbestemmende faktor at mændene har været fysisk overlegne og saa at si har kunnet ta kvinden i armen og stille hende utenfor. Ialfald i den forstand, hvori kvindesakskvinderne i sin tid paastod dette, er det en usandhet. Selvfølgelig er mænds og kvinders stilling i samfundet inderst inde *utelukkende* bestemt av deres forskjellige fysiske utrustning. Det ligger f.eks. i de fysiske kjønsegenskapers væsen, at mens mand og kvinde fra tidernes morgen hver paa sit vis har maattet resikere livet for samfundets bestaaen, saa har man paalagt og paalægger den dag idag mændene vernepligt – under feudalberrer, [120] i nationale armeer, i arbeidsgiver- og arbeiderorganisationer. Men endnu ialfald har dog vistnok ingen for alvor tænkt at paalægge kvinden fødepligt – pligt til at opgi sin jomfruelighet av hensyn til samfundets bestaaen, selv om hun absolut intet ønske nærer om at indlate sig med nogen mand. Imidlertid tror jeg, at naar kvinderne hittil har fundet sig i at mændene gir love uten at spørre dem, saa skyldes det hovedsagelig det fagtum, at de ikke har hat større at si om den ting.

Saken er jo netop den, at mens det er ganske meningsløst at tale som om mænd qua mænd og kvinder qua kvinder har primære særinteresser, saa har de hittil altid hat særskilte arbejdsfelter. Og intet tyder paa at der skulde være noget at vinde ved at forandre grundlinjen for denne arbejdsdeling. Selv den mest fuldkomne samfundsindretning kan jo ikke i og for sig skape de enkelte individers lykke, men bare betingelser for lykke. Hvert enkelt menneskes lykke eller ulykke bestemmes først og sidst av dets egen natur og desuten som oftest væsentlig av dets nærmeste omgivelser. Men nu har hvert eneste menneskes nærmeste omgivelse i begyndelsen været en kvinde – bokstavelig talt! Og hvert eneste menneskes krop og sjæl har været lagt i kvindehænder paa det tidspunkt da det var svakest og mest hjælpeløst; det har staaet til kvinder først og fremst at undertrykke eller fremelske i barnet de egenskaper som bestemmer [121] menneskets evne til at smi sin lykke eller ulykke. Det er ikke mere end naturligt at mændene i følelsen av dette forhold har hat vanskelig for at se nøgternt paa «kvinden», men under forhold som betinger et litt nuancert følelsesliv – gjerne blir sentimentale eller kyniske, naar de taler om hende, ser en engel eller en djævel i hende eller i det mindste et besynderlig og gaadefuldt væsen. Skjønt vist en hvilken som helst kvinde som prøver at se paa sig selv og sine medkvinder ærlig og uten servile forsøk paa at tilpasse sig efter et mandfolkesyn, mener at vi er ialfald enklere og mindre gaadefulde end manden.

Som det maa være. For at en kvinde føder et barn vil jo bare si at alle hendes fysiske organer faar lov at funktionere, men enhver nogenlunde almindelig og gjennomsnittlig kvinde føler sit moderskap som et mirakel. Men mirakler er jo netop hændelser som føles overnaturlige, fordi de gjør brudd paa alle vore fra dagliglivet erhvervede forestillinger om tilværelsens uendelig kompliserte karakter.

Nu er det saa at paa kvindernes særlige arbeidsfelt – i hjemmet – hvor livets statiske elementer stadig aabenbarer sig, menneskene utfolder de fundamentale egenskaper, som ikke har forandret sig nævneværdig i historisk tid, og begivenheterne stadig er av samme forholdsvis enkle og overraskende karakter, der har kvinderne gjerne foretrukket et despotisk eller [122] anarkisk regimente. Niognitti av hundrede gjennomsnittskvinder mener med et lykkelig familieliv et hjem, hvor de enten underkaster sig en mand, hvis overlegenhet de erkjender, eller hvor de har underkuet en mand som de anser for underlegen. Og denne forestilling om idealhjemmet som et sted hvor *en* faderlig eller moderlig vilje har overherredømmet og fordeler rettigheter og pligter, har aldeles ikke bare de kvinder hvis karakter og temperament gjør dem selvskrevne til at være den styrende vilje. Tvertimot, de allerfleste kvinder og ikke mindst de dygtigste hjemmeherskere eller argeste hjemmetyranner mener, at de vilde følt sig lykkeligst

med en mand som hadde evnet at regjere over dem. Eller de tror i det mindste at de mener det. Og hvis et lykkelig gjennomført despoti ikke lar sig etablere saa foretrækker de fleste kvinder i sit hjem anarki fremfor et demokratisk styre efter fiksert magtfordeling. Et egteskap kan arte sig som en endeløs og resultatløs kamp om overmagten, en i al evindelighet fortsatt trætte om rettigheter og pligter, hensyn og hensynsløshet, og der er allikevel ingenting i veien for at hustruen – og ofte begge kombattanter – i virkeligheten befinner sig vel ved det. Det er kun ved en eneste fase av et egteskaps utvikling – det gjælder for den saks skyld ved enhver intim relation mellem mennesker – at der med fordel kan gripes ind av loven – ved opløsningen.

[123] Nu hører vi imidlertid næsten daglig at der – ofte fra samme hold – prækes foragt for arbeidet paa at regulere samkvemmet mellem statens og samfundets lemmer ved lovsystemer og samtidig ropes paa mere og mere lovsystem og statslig indgripen i forholdet mellem familiens medlemmer. De samme mennesker uttaler ofte den sorteste pessimisme, naar det gjælder at løse mellemmenneskelige konflikter av grupper som ialfald hver er enige om noget – og den mest lyserøde optimisme naar der er tale om at staten skal ordne sakerne for to enkelte individer som mangan gang hver især ikke er enig med sig selv om noget. Jeg er viss paa at dette besynderlige tidsfænomen for en stor del skyldes alt snakket om kjønnes likestilling, som i nogen grad har forvirret folks naturlige følelse av, at der er felter hvor manden med fordel kan anvende sin medfødte sans for spilleregler, og andre felter, hvor menneskene med fordel kan overlate kvinderne at følge sin medfødte smak for vilkaarlighet og handling efter sine indskydelser og den foreliggende situations krav.

Det er naturligvis ikke den eneste aarsak – et tidsfænomen har vel aldrig mindre end mange aarsaker –. Men naar de f.eks. tviler om lovens evne til at ordne utbyttedelingen ved to menneskegruppers samarbeide, da har dette en meget valid grund deri, at de forholdsvis faa initiativrike enkeltmænd altid har visst at skape sig virkefelter bortenfor de hittil av lovgivningen [124] regulerte. Utviklingen her er fremdeles den samme som i gutteleke – de foretagsomste finder paa en ny lek, og reglerne utformes og slaas fast eftersom flere og flere av de mindre foretagsomme kommer med og tilegner sig innsigt i leken. Eiter i det sidst forløpne aarhundrede videnskap og teknik stadig mere og mere er blit tat i det økonomiske livs tjeneste, fik «det private initiativ», bevæbnet med specialutdannelse av enhver art, stadig lettere for at skape nye virkefelter utenfor de av den gamle lovgivning opmaalte. Det er ikke saa underlig endda at den store masse av mennesker som paa grund av sine evners art er henvist til at tjene sit brød paa virkefelter, skapt av mere

opfindsomme naturer, fra tid til anden hjemsøkes av tvil om sin evne til at lægge lovgivningens kapsun paa «det private initiativ».

Jeg antar at dette forhold er en aarsak – blandt mange andre – til den i vor tid uttalte tvil om muligheten av at samfundet kan videreutvikles tilfredsstillende ad lovmæssighetens vei – uten katastrofiske oppgjør. Men for den anden bevægelse – henimot mere og mere lovgivning for de enkelte privatpersoners intime samliv – maa jeg tilstaa at jeg ikke kan faa øie paa mere end en eneste grund. Vi har nu saa længe hørt snakket om mænds og kvinders likestilling, og forsøket paa at likestille kvinderne med mændene har saa eklatant godtgjort at vi kvinder paa en række punkter er mændene underlegne, [125] at hverken vi eller de tilstrækkelig husker, der er andre punkter hvor kvinderne er og altid har været mændene absolut overlegne, først og fremst i evnen til at greie konflikterne mellem de enkelte individer.

Kvinderne har faat høre saa meget – ikke bare fra kvindehold – om sin uværdige stilling, om hvordan de i aartusener har staat uten sin del av æren – og skylden – for menneskesamfundets utvikling og om hvor nødvendig det var for dem selv og for samfundet at de blev stillet indfor de samme opgaver, fik de samme rettigheter og forpligtelser som mændene hittil hadde hat alene. Heldigvis har hittil ingen, hverken mand eller kvinde, officielt vedkjendt sig noget ønske om at stille mændene like med kvinderne, tildele dem deres rettigheter og paalægge dem deres opgaver. Men jeg tror at meget i de sidste halvhundrede aars aandsstrømninger skyldes en ganske ubevisst følelse hos menneskene av, at hvis kvinderne skulde stille sig samme opgaver som mændene og forsøke at tilegne sig mændenes livssyn, saa kunde de vanskelig række sine gamle opgaver ogsaa og samtidig bevare sit eget syn paa tingene – og at det dog ikke helt kunde undværes. Der har da ogsaa dukket op stadig flere og flere mandlige talsmænd for et helt feminint livssyn – for en fuldstændig kvindelig uvilje mot lovbunden samfundsorden og en likesaa kvindelig interesse for det enkelte individ i motsætning til samfundet med partitagen [126] for det første mot det sidste ved ethvert tilfælde av konflikt mellem den enkeltes og det heles interesser.

II

En drøftelse av kvindernes stilling i det moderne samfund og av forholdet mellem kjønnene i sin bredere almindelighet vanskeliggjøres i høi grad av en form for

snerperi som er egen for vor tid og kanskje særlig fremtrædende i vort land, og som sluttelig har avfødt et ganske eiendommelig og for folkehelsen farlig hykleri.

Saa langt tilbake som vi europæere har vidnesbyrd om vort mellemmenneskelige samliv kan vi iagttå en mere eller mindre utpræget sky for utførlig omtale av visse fundamentale fakta vedrørende den seksuelle relation. (Hvordan blufærdighetsinstinktet ytrer sig hos andre menneskeracer, vet vi litet om; vi har bl.a. ingen garanti for at hvad europæerne fremstiller som sine iagttagelser angaaende kjønsforholdet hos fremmede racer er rigtig oppfattet). Akkurat overfor hvilke kjendsgjæringer blufærdighetsinstinktet reagerer, det har variert med de forskjellige tiders atmosfærer, og det varierer hos de enkelte individer, men selve instinktet – organismens heftige og smertelige reaktion mot blottelse eller grei belysning av enkelte punkter i dens sjælelige og legemlige struktur – har i virkeligheten været levende til alle tider og er [127] vist bare yderst sjelden utdødd hos noget menneske. Det reagerer ialfald efter kriminalisters sigende selv hos de mest forvildede individer og da ofte paa overraskende punkter.

Det er nu saa at de momenter i kjønsforholdet som folk ved enslags stiltiende overenskomst ei blit enige om at fortie mest mulig, er gjerne slike, som for de forskjellige mennesker – efter enhvers natur, erfaringer eller skjæbner – betyder noget som er for hellig til at tales om og noget som er for hæslig til at taale lyset. Likesaa at de bevæger ikke saa meget det bevisste tankeliv som den mere eller mindre ureflekterte følelse. I selve blufærdighetsfølelsen er der altid et element av skyhet for anstrengelsen ved at forklare det vanskelig forklarlige og av frygt for at det ikke skal lykkes. Det gjælder barnets sky for at tale med voksne om mange av sine forestillinger eller motivere sine besynderlige handlinger, det gjælder voksne folks taushet om religiøse og erotiske erfaringer, hvis disse er altfor ophøiede eller altfor ydmykende, og det er en av grundene til unge menneskers trang til at uttrykke sine tanker i en eller anden av de formler, som gaar under navn av «tidens tanker.»

Tidligere tider tok imidlertid paa alle omraader – i lovgivning, i sæd og skik, i livsførselen og dens speiling i kunsten – stort set alltid hensyn til at disse grunnleggende kjendsgjæringer var der og var grunnleggende for menneskenes indbyrdes forhold – de respekterte [128] overenskomsten om fortielse, men de *ignorerte* den ikke. (Det har alltid gjældt og gjælder ingenlunde bare seksuelle forhold, men talløse andre forhold som betinger konflikter mellem enkeltpersoner, politiske fraktioner og statslige sammenslutninger). Det særegne for vor tid er dens tendens til at *ignorere* hvad alle vet om hinanden at de *vet*, men kvier sig ved at

tale om. Men dette er hykleri. Og snerperi er at folk prætenderer uvidenheter om kjendsgjerninger som vi alle kjender, men har ret til at undslaa os for at tale om. Derfor er der da ogsaa bare et hanefjed mellem snerperi og skamløshet.

Det ondartede ved vore dages snerperi og hykleri er, at det vender sig fortrinsvis mot de kjendsgjerninger som utgjør naturgrundlaget for det sunde kjønsliv – for seksuelle forbindelser mellem folk der er gjennemsnittsfriske paa krop og sjæl og lever under de almindelige menneskevilkaar, en daglig kamp for føde, klær og saa meget glæde for sig selv og sit avkom som mulig. At disse kjendsgjerninger kan føles barske, brutale og ydmykende at møte, berettiger bare til at tie om dem, saalænge folk ikke lukker øinene for dem. Ignorerer de, forrykkes selve grundlaget under livet, og resultatet er at skjævhets- og sykkelighetstilstande blir stadig mere utbredte – indtil folk drives til at snakke om *dem* med stadig større aapenhjertighet, og kjønslivets skrantne eller syke, plagsomme, [129] ufrugtbare og perverse foreteelser blir drøftet med en ugenerthet som kan være nødvendig paa et sykehus.

Saan sykehusatmosfære kan falde kvalm, selv for folk som ellers kan taale lugten av sine friske medmennesker ogsaa om de ikke er ganske renvaskede. Men det farlige ved den er, at den som lever længe deri, sløves i sin medynk med det syke, svækkes i blikket for det sunde og normale og ofte ender med at faa en ren vaakekone-interesse og vaakekone-respekt for det græsselige – jo værre, jo finere!

Det er ganske karakteristisk, at mens moderne literatur – der som al literatur gir et mere eller mindre klart speilbillede av tiden – er forholdsvis rik paa skildringer av de rædsler, en legitim brudenat kan rumme, saa kan ialfald ikke jeg huske et eneste eksempel paa at moderne forfattere nogensinde er gaat for vidt i skildringen av en legitim brudenats glæder eller her i begeistringsrus har overskredet den strengeste sømmelighets grænser. Vor egen norske literatur har nu aldrig artet sig som nogen lovprisning av den sanselige kjærlighets lyksaligheter – det ser næsten ut som vi har fundet, den maatte ha en spids av det forbudne eller det ulykkessvangre for at det skulde bli umaken værd at snakke om den. Men selv f.eks. den danske literatur er efterhaanden blit traurig i saa henseende – det er som om ogsaa den trenger en appetitvækker, f.eks. litt trods mot [130] bedsteborger-moralen, før den kan bli varm over sit gamle tema, jordisk kjærlighets sødme. Det er længe siden Oehlenshläger malte himmelen fuld av guldhaarede, blaaøiede gudinder som bare høist utilstrækkelig kunde dække «de svulmende, de stolte yndigheder» med de spæde hænder – uten at være det mindste forstemt over gudindernes solide bravhet. De enkelte forsøk paa at finde tonen fra de gamle

idyller og epithalamier falder gjerne ut i det upassende – bokstavelig talt; digteren hengir sig i dristige detaljskildringer ikke fordi det passer ham, men fordi det er hans program. Jeg tænker paa f.eks. Frödings Morgondröm og Rørdams Gudrun Dyre; de virker paa mig ialfald som dask i en dyne.

Historien om hvordan vi herhjemme har stelt os for at bringe formen for kirkelig vielse i overensstemmelse med tidens krav, er ogsaa meget typisk. Bibelordenes sterke maning om slegtslivets kaar paa jorden: for ham arbeide paa en gjenstridig jord, for hende barnefødsel i smerte, attraa til et andet menneske og det som attraaen bringer, underkastelse, for begge at bli ett kjød om de aldrig saa meget blir ved at være to sjæle – det blev tat ut av ritualet. Det var for barske ord og man fandt desuten, de kunde let misforstaaes; hensynet til en ung bruds blufærdighet blev ogsaa nævnt. Det hensyn satte man sig senere utover da man bestemte, at hver norsk ung gut og pike som vil gifte sig, først skal erklære, hvorvidt de allerede er ett levende kjød [131] med nogen anden og om de har nogen av de sygdommer som man sjelden faar av at være dydig.

Nu, det er rimelig nok, at bibelens skildring er det legitime egteskap – den form for kjønsforbindelse som samfundet har interesse av at beskytte fordi den alt i alt byr de bedste betingelser for yngelpleie, for at børn faar mest grovarme og mest interessert beskyttelse i opveksten – den har folk i vore dage særlig let for at misforstaa. Det kristelige egteskaps ideer er ikke særlig i kurs. Det forekommer mig endel besynderlig, da vor tid netop paa saa mange andre felter arbeider ut fra overbevisningen om disse ideers fortræffelighet.

Det ligger i forelskelsens natur at to unge, som nylig har opdaget hinanden i lyset av dens første opplussen, steiler og protesterer heftig, naar ældre (og i vore dage kanskje især yngre) folk antyder, at med tiden venner man sig til hinanden. Men det er litt forbausende, at naar talen er om vanekjærlighet – og kjærlige vaner – i egteskapet, saa steiler og protesterer mot disse faktorerens værdi ogsaa diverse gamle og unge personer som ikke har nogensomhelst ret til at se paa livet med nyforelskedes blikke. Naar det gjælder ett av vor tids specialsværmerier – f.eks. hygiene – saa er der nok av dem som er ivrige til at prise vanens magt. At gaa en god morgentur før man begynder dagens arbeide anbefales med rette som en ypperlig, helsestyrkende vane – faa later til at tænke paa, at for karske [132] sjæle kan det være en like forfriskende og styrkende vane at be morgenbøn. For oprevne nerver og søvnløshet anbefales kjølige fotbad og maltet melk om aftenen; i mange tilfælder kan vanen at kysse godnat og tilgi hinanden dagens plager være et like godt middel til at sikre en fredelig søvn.

Egnehjemssaken er en anden av tidens yndlingsideer; det er forresten ogsaa en av mine kjæreste private. Hos de fleste gjennemsnitmennesker er det rimeligvis ett av de inderligste ønsker at faa sit eget hus med litt have til. Eget hus er et saare attraaværdig gode – av mange grunde. En er at naar huset er ens eget, finder man sig lettere i dets mangler og retter med frisk mot paa alt som kan rettes. En anden er at børn erfaringsmæssig trives bedre ved at faa vokse op paa ett sted, uten at skifte omgivelser; børns evne til at interessere sig for alt nært slaar sig om dagliglivets ting som røtter om en sten; med oprykning og omplantning følger altid en periode av stanset vekst. Man skulde synes det maatte være et ganske vegtig moment til grunst for at samfundet gjorde egteskapet mest mulig stabilt, at man maa forutsætte, børn trives bedst med at ha de samme forældre under hele opveksten. Og at man gik ut fra som normalt, at naar det var ialfald noget vanskeligere at skille sig fra sin egtefælle end fra sit hus, saa vilde folk snarere prøve at forsone sig med hinandens feil og arbeide for at [133] rette, hvad rettes kunde. Jeg tror ialfald at det er ut fra dette synspunkt at egtefolk i gammeldagse komedier utbreder sig ordrikt om sin mands eller sin kones feil – i en tone som de halvt om halvt skrøt av dem; paa en ganske anden maate end den utaalmodige, hvori egtefæller i moderne dramaer beklager sig, mere som over manglerne ved en leilighet, man er ræd man blir nødt til at flytte fra. Som bekjendt flytter folk jo nødig, medmindre de har noget bedre hus i kikkerten. Og naar folk gjennomgaaende sætter sin lid til solidaritetsprincippet i en eller anden form som grundlaget for en bedre samfundsorden (antagelig gjør de det med rette), saa synes den moderne egteskapslovgivning at forutsætte, man kan ikke bygge noget paa solidaritetsfølelsen mellem et barns forældre. Selvfølgelig kan man ikke forutsætte, at alle mennesker skal eie solidaritetsfølelsen hverken overfor sit samfund eller sit hjem, men mens man hvor den første mangler, ikke betænker sig paa at bruke ialfald «lindrigt våld» – saa er man noksaa ræd for at bøte litt paa den sidste mangel med litt av samme middel.

– Min forkjærlighet for den kristne egteskapsidé har endda etpar grunde som kanskje mere er mine private og som mulig vil forekomme alvorlige mennesker anstødelige og frivole. En er, at det er fuldstændig umulig for noget eneste menneske at avgjøre, hvor meget der er i den menneskelige kjønndrift av fysisk [134] trang og hvor meget av begjær efter at tilfredsstille sjælens mangehaande drifter – forfængelighet, ensomhetsangst, længsel efter at bli vernet om og verne nogen, pinelyst, den pilfingrethet overfor andre menneskeskjæbner som voldte Hedda Gablers bedrøvelige endeligt – og mange andre drifter, men kanskje allermest den menneskelige drift til at indlate sig paa vovestykker og længselen

etter at oppleve overraskelser. Det livsvarige egteskap paa liv og død er av enhver form for kjønnsforbindelse det største vovestykke, og de største vovestykker har i regelen bedre utsigt til at lykkes end de mindre; det byder de bedste chancer for stadige overraskelser, siden en mand efter femogtyve aar av det endnu har utsigt til baade at opdage en ny kone i sin gamle kone og til at forbause hende. Mens en mand som har hat fem kvinder, neppe vil kunne haabe at opdage noget nyt hos den sjette, og en kvinde som har levet med fem mænd, har vanskelig for at bli overrasket over noget. Sætter man den religiøse motivering ut av betragtning og ser ganske forstandsmæssig paa tingene, saa er det vel et aapent spørsmal, hvad der betinger «mest mulig lykke for flest mulig individer», at egteskapsskilsmissen er umulig at opnaa eller let tilgjengelig. I de faa, ekstreme tilfælder av uheldelig ulykkelige egteskaper betyder umuligheten av at opnaa skilsmissen død, galskap eller det som værre er, saa det er et alternativ som jeg i det mindste ikke vilde ha [135] nerver til at foreslaa valgt. Men en saapas let adgang til at opnaa skilsmissen som vor nuværende lov byder, utelukker for langt flere mennesker muligheten av at opnaa et lykkelig egteskap. Bevisst tar selvfølgelig ikke mange unge mennesker som gaar bort og gifter sig med i betragtning, at de kan jo skilles, hvis det ikke gaar efter ønske. Og de som gjør det, skal nok faa lov at opdage, der er andre væsentlige vanskeligheter ved en egteskapsskilsmissen end de legale, og de værste kommer endda ofte etterpaa. Men jeg tror at den som ser paa forholdene herhjemme i den sidste tid, uhildet av de ferskeste fordomme, maa indrømme, at vissheten om den forholdsvis lette adgang til at bli skilt i talløse forhold virker som en dør, det altid trækker fra; det hænder at folk paadrager sig en kronisk forkjølelse av følelseslivet og den uheldelige uoplagthet til at leve som følger med forkjølelse. For mange er det eneste resultat av den lette adgang til skilsmissen at de benytter leiligheten til at opdage, for dem er den ene kone like urimelig og lunet som den anden og alle mænd like kjedelige. Den eneste part som vinder noget er ofte den forlatte – han eller hun op naar ialfald tilfredsstillelsen ved at vite sig forurettet. Det er jo nemlig ett av de punkter hvor de moderne hygiene-evangelister dokumenterer sit ubekjendtskap med elementær psykologi – naar de advarer folk mot den usunde vane at dvæle ved bitre og triste tanker. Menneskene avstaar [136] sjelden fra noget som er usundt, saasandt det er betagelig, og naar folk kjæler for sine sorte tanker, saa er det fordi vi næsten allesammen, fra tid til anden ialfald, synes det er vore kjæreste.

Den allerstørste fordel ved Kristendommens opfatning av kjønsmoral som ved Kristendommens moralopfatning i det hele, er dens skarpe pointering av begrepene synd og ikke syn. Syndsfølelsen er for sjælen hvad smakssans er for

legemet – til nytte og til glæde: Vi spytter i det mindste ut de giftstoffer som smaker vondt, selv om vi svelger endel gift som er god. Den som ikke kan smake forskjell paa absinth og nysilt melk, kan ialfald ikke ha større nydelse av at drikke. Og forsøker man at reducere den naturlige følelse for synd til det mindst mulige, blir resultatet at folk flest kjender mindre baade til den forbudne kjærlighets sødme og uskyldig kjærlighets sunde og tørstelæskende velsmak. Om den moderne lovgivning paa slegtslivets omraade kan man virkelig fristes til at tro det er maskerte forbudsbestræbelser som har til formaal, at alle mennesker skal maatte slukke sin tørst i enslags statsbrygget tyndtøl, indeholdende ikke over 2¼ % erotik. Der er imidlertid den hake ved denne som ved alle andre forbudslove, at det forbudne stof er et av disse som automatisk fremkommer i naturen og let lar sig destillere i hjemmene.

[137] Naar jeg ikke tror paa gunstige resultater av bestræbelserne for at regulere kjønnsforbindelserne paa de linjer, som den moderne lovgivning i det store og hele arbeider efter, da er det fordi det moderne snerperi og hykleri ignorerer etpar fundamentale kjendsgjæringer vedrørende kjønslivets organiske side – av de man med rette ikke gjerne uttaler i nakne ord.

Den ene er selve faderskapets natur. Manden alene av alle skapninger kan det times at han for sine børns skyld sender sig selv til helvede – og der risikerer at bli mødt av sin kusk eller en anden mandsperson med den besked:

Den søn som volder I er her,
har jeg paa halsen skaffet jer –.

Hvis kvinden vil, at manden skal ha pligter overfor hende som mor og overfor hendes børn paa de præmisser at de ogsaa er hans – saa er hun nødt til at finde sig i, der oppstilles visse restriktioner med hensyn til hendes bevægelsesfrihet og visse krav til hendes opførsel og hendes person i det hele.

En anden kjendsgjærning som menneskene har set paa forskjellig vis til forskjellige tider, men som vor tids mennesker officielt later som de ikke ser, er den, at efter den naturlige kjønnsforbindelses karakter og efter mandens og kvindens naturlige beskaffenhet er han i det forhold herren og hendes legeme en ting, han eier: [138] – selv naar han ikke eier andet av hende. Det kan ikke forandre kjendsgjærningen at man undertrykker bibelens nævnelse av det. Almindelig sprogbruk gaar ut fra det – enhver vet hvad der menes, naar folk sier, en kvinde har hengit sig til eller tilhørt en mand, eller at en mand har eiet eller hat en kvinde.

Det uttrykker intet av forholdets sjælelige side – om hun har tilhørt ham som en simpel bruksgjenstand eller som et kongerike, om hun har hengit sig som man hengir sig til en religion eller til adspredelser, til drik eller en livsopgave eller til fortvilelse. Taler man om at en mand tilhører en kvinne, menes altid en sjælelig hengivelse, selv om det bare er selvopgivelse.

*

Det var ut fra erkjendelsen av dette faktum, at kjønnsforbindelsen bestaar i at ett menneske eier et andet og at intet kan ændre det, at Kristendommen gjorde egteskapet fra en kontrakt til et sakrament. Loven om at Kristus har kjøpt *alle mennesker* med sit blod maatte gjøre slaveriet til en utilladelig ting og knytte et særegent uavvristelig og ubegrænset ansvar til det eiendomsforhold som efter Guds egen ordning av det naturlige menneskeliv bestod mellem mand og kvinde. Det var ogsaa ut fra denne opfatning av egteskapet at Kirken forlangte av sine prester, de skulde leve i cølibat. Det maatte føles uforenlig med en prests ansvar for og pligter mot de sjæle som var betrodd i hans varetægt ^[139] at være bundet av et saa altomfattende ansvar for en enkelt sjæl. I sin rennet – slik som det selvfølgelig ikke engang altid blev forstaat av presten, som viet brud og brudgom – var Kirkens fordring til en kristen egtemand og timelig herre over en av Kristus kjøpt sjæl saa stor, at den ikke lot sig forene med det ideelle krav til en prest om at være alle sjæles tjener og hjelper inden menigheten, siden en kristen egtemand fik tilhold om at elske sin hustru som Kristus elsker menigheten og hengav sig for den. Medvirkende aarsaker til cølibatskravet har vel været enkelte geistlige mænds følelse av skræk for kjønnsdriften som en magt, der særlig sterkt fristet menneskene til at binde sig ved jordlivet og glemme det hinsidige, desuten den primitive menneskelige følelse av at seksuallivet implicerer urenhed av forskjellig art – ogsaa hedenske religioner dikterer midlertidig og varig avhold for enkelte guddommes presteskap. Men hovedgrunden var forstaaelsen av, at som der er gjerninger hvor det gir styrke at menneskene arbeider sammen, saa er der gjerninger som en mand kun kan øve, naar han staar alene, og det gjælder især de gjerninger som kræver selvopofrelse.

Tankegangen har ialfald meget for sig. Der tales netop i disse dage meget om prestenøden nordpaa. Jeg tror det vilde være utænkelig at i et land som endnu ialfald officielt er kristent og hvor en stor del av indbyggerne fremdeles ^[140] *er* kristne, mangler der prester i store distrikter, hvor de haarde livsvilkaar gjør at befolkningen særlig trænger deres omsorg baade for sit legemlige og sit sjælelige livs pleie, hvis forutsætningen hadde været en ugift prestand. Som forholdene er

ved mange Finmarkskald og andre kald synes jeg, en samvittighetsfull teolog maa befinde sig i en uløselig konflikt mellem sin pligt som sjælesørger, der byder ham gaa dit han trænges haardest, og sin pligt som familiefar, der byder ham at bli væk derfra.

Nonnernes og munkenes kyskhetsløfte utsprang av en litt anden tankegang end den som dikterte det senere pavebud om cølibat for sekulærgeistligheten. Klostervæsenet var en videreutvikling av eremitvæsenet. Men eneboere blev mennesker som længtet altfor utaalmodig mot det hinsidige hjem til at jordlivet hadde nogen tiltrækning for dem, eller som følte sig ute av stand til at gi Gud hvad Guds var, og verden hvad der tilkom den, og valgte at gi Gud alt og verden intet, men til gjengjæld gav avkald paa at fordre nogen av denne verdens goder. Mænd som St. Augustin og St. Benedikt tænkte, at selv om man opgav at forlange sine naturlige verdslige rettigheter – til at eie familie, eget bord at sætte foten under og vaaben til at verge for sig og sine med – burde man paata sig pligter i verden, dyrke op øde steder, sprede oplysning ut fra det man selv ansaa som lyskilden, [141] gi mat, klær og sko til fattige mennesker som ikke selv fandt nogen tilfredsstillelse i at faste til overmaal og gaa barbent. Dermed var Kirken ad en anden vei kommet nær til tanken om at cølibat maatte være heldig for alle geistlige.

Kirkens idé om det sakramentale egteskap hadde jo forøvrig ikke sin oprindelse bare i nye tanker og betragtninger, men ogsaa i ældgamle, hvorav den gjorde et utvalg og prøvet dem i Kirkens aand – som den viet hedenske templer og hedenske fester til sin Gud.

At regne visse av det organiske livs funktioner for urene er jo f.eks. alle kulturfolk enige om – jeg vet ikke om der eksisterer menneskeracer saa primitive at de ikke gjør det – og det er særlig de fænomener som ledsager det legemlige livs begyndelse og ophør menneskene altid har følt slik. Nærsagt alle religioner foreskriver rituelle rensende ceremonier naar et barn blir født og naar et menneske blir lik. Det er derfor ganske ørkesløst at diskutere, hvordan man skal kunne bibringe børn kundskap om forplantningen uten at de føler uvilje eller skamfuldhet over den sande sammenheng. Det har ikke manglet paa forslag herhjemme – like til de aller vanvittigste, som f.eks. at børnene skal opplyses herom klassevis paa skolen! Det moderne snerperi vil ikke se sakens pinlige kjernepunkt. Det er den kjendsgjerning at forplantningsorganerne delvis tjener andre fysiske formaal [142] og nært er forbundne med de organer som skiller kroppen av med stofskiftets avfaldsprodukter som oprører børn, fordi den føles ydmykende. At forsone børn med det fysiske livs kaar er ugjørlig, hvis de ikke blir fortrolige dermed – lettest ved

egne iagttagelser fra dyrelivet, mens de er saa smaa, at de ikke har nogen utviklet jeg-bevissthet og jeg-forfængelighet, eller de vokser op under saa ugunstige kaar at nuancering og forfinelse av følelseslivet blir hemmet – den sjælelige vekst med andre ord forkrøblet. Voksne mennesker forsones med kjendsgjerningen ved at de blir ydmyket indtil avstumpethet – av sig selv, av andre eller av livsvilkaarene – eller de naar den ydmykhet hvori intet føles ydmykende – gjennom kjærlighet eller glæde. Enkelte mennesker som hverken kan præstere vaskegte kynisme eller taknemlighet, forsoner sig aldrig dermed.

Al snak om at «det naturlige er ikke urent» er jo nemlig bare snak. Og aldrig¹³ kommer menneskene til at like opriktig forestillingen om at vort hjerte tilslut blir en klump raattent kjød. Kun ut fra ett eller andet religiøst livssyn orker et menneske – som Kingo – at juble over «vort legems rosenblad» uten at glemme, alt skal bli «en ormesæk». Og i de forskjelligste religioner findes forestillingen om at i alfald guddommelige væsner undfanges uten «besmittelse».

Saa talen om at Kristendommen i og for sig mere end andre religioner skulde være «det naturlige [143] livs» fiende, er der ikke megen sandhet i. Bortset fra enkelte kristnes private syn paa tingene. Som alle andre religioner gjorde den sit utvalg mellem det naturlige livs fænomener, kaldte dem «rene» og «urene», «gode» og «onde», eftersom den ansaa dem for skikkede til at fremme eller hemme menneskene i deres utvikling mot en tilstand av fuldkommen lykke – saligheten.

I ett av det organiske livs forhold saa den ialfald intet urent – at den udødelige sjæl klædes til sin avgjørende prøve, livet paa jorden, i en kvindes skjød. (Det er som regel heller ikke det at det har ligget inde i sin mor og vokset, der krænker noget i barnets følelsesliv.) Ikke i forholdet mellem mor og barn, men i forholdet mellem elsker og elskerinde laa faren for besmittelse. I en kvinde blev Ordet Kjød. Selve det legemlige baand mellem jomfru Maria og hendes søn er for middelalderen en evig kilde til forundring og lovprisning, taknemlighet og haab –:

Within the cloistre blissful of thy sides
Took mannes shape the eternal love and peace –

synger Chaucers nonne, og den tyske middelalders billeder og viser lar moren vise sønnen brystet, han engang har suget:

Mein Sohn, sieh' auf die Brüste mein:
Kein Sünder lass' verloren sein!

[144] Vel er det saa, at likesom ikke Kristendommen alene har fundet en religiøs indvielse av egteskapet ønskelig – de fleste religioner stiller egteskapet under særegne guddomme og har brukt høitidelige ceremonier ved dets indgaaelse – saa er Kristendommen heller ikke ene om at kalde fadernavnet, modernavnet og sønnenavnet hellige. Og de europæiske kvinders særskilt frie og hædrede stilling skyldets ikke Kristendommen alene. Runestener og sagaer taler om at ialfald overklassens kvinder heroppe ikke var underkuede i førkristelig tid heller; inden Romerriket hadde de ialfald tilstrækkelig frihet til at gjøre ugagn, og tilsvarende frihet til at gjøre gagn hadde vel de skikkelige damer baade i Rom og i provinserne som vi ikke hører synderlig om, men som der dog sagtens har været en del av. Østens og Vestens forskjellige opfatning av kvinden var i hovedsaken utformet i førkristelig tid, hvad der saa kan ha været aarsaken til det – kanskje de klimatiske forhold. Akerdyrkerne sætter altid mere pris paa sine kvinder end nomaderne, fordi der blir mere arbeide som kvinden kan brukes til, og jo barskere klima folk lever under, des mere arbeide og omtanke maa kvinderne lægge i det at gjøre bopladsen lun og god at være i. Men det er dog sikkert, at Kristendommen med sit dogme om den skjære jomfru, Virgo virginum, som porten hvorigjennem skaberen som frelser vendte tilbake til sin skabning, den ømme mor, Mater amabilis, i [145] hvis hænder Gud betrodde sig som et sandt menneskebarn, litet og sultent og frysende, den sorgfulde mor Mater dolorosa, der saa sin skyldløse søn bli pint og dræpt og som er de brødefuldes og sørgendes forbederske, som hadde ly under sin barmhjertighets kaape for alle troende og bedende, selv om troen og bønnen bare sprang ut av menneskenes ynkeligste angst og feighet – Mater misericordiæ – gav kvinden den ærefuldeste plads, hun nogengang er blit stillet paa.

*

Nu vet jeg at man dertil kan svare, at ett er teori og et andet er praksis, en ting er at stille et høispændt ideal og en ganske anden ting er at faa det efterlevet i en verden fuld av alleslags folk. Dertil er bare det at si, at det gjælder alle idealer, ogsaa ganske beskedne. Man kan ikke beskyldes Kristendommen for at ha været uopmerksom paa det faktum, at menneskenes ondskap og dumhet er bundløs; i det stykke kan den hamle op med den sorteste pessimisme som de herrens aaringer 1914 –1919 har kunnet kaste av sig i sindene. Men den forutsatte *desuten* et bundløst dyp av godhet og visdom, hvorav menneskene kan øse uendelig meget mere end de aner. Kirkens historie – hellige mænds og kvinders levnet f.eks. – gir den ret, hvis man ikke vil stille sig paa det ikke ualmindelige moderne standpunkt, at man bør forlange bevis for en histories sandhet før man tror den, men [146] ikke for dens usandhet, før man benegter den er sand.

Jeg vet at mange videre vil si, at selv om Kristus var Gud, saa er Kristendommen menneskeverk. Det er den selvfølgelig – den er resultatet av de Kristus-troendes forsøk og undertiden mislykkede forsøk paa at sætte Kristus til doms ogsaa over det timelige livs foreteelser. De kristne kan naturligvis dertil svare at det menneske som virkelig overgir sig i Guds hænder, blir hans redskap.

Og jeg vet at mange vil si, Kristendommen har hat særlig litet held med at realisere sine idealer. Man vil kanskje si, den moderne stat bygger paa slaveri den dag i dag. Jeg har for den saks skyld sagt det selv. Men der er den forskjell, at mens de antikke stater bygget paa slaveriet som et fuldstændig legitimt og berettiget princip som man ikke behøvet at lave undskyldninger for, saa bruker princippet forsvarere i vore dage masser av undskyldninger og pakker det ind i mange lange ord og lange utviklinger før de tør præsentere det. Forestillingen om den sterkeres ret virket i alle tidsaldre, ogsaa da Kirken i sine bedste tider ettertrykkelig hævdet selv den svakestes ret. Den har i de sidste decenniier faat saapas mange og veltalende forkyndere, der fremstillet det som en naturlov, det er uriktig og unyttig at stritte mot, naar den sterkeste og klokeste utnytter de svake og de dumme, saa vi føler kanskje bedst, hvordan ^[147]slaveriets princip strider mot vor følelse for ret og uret, naar vi tænker os slaverne ikke som mishandlede, men som paa sæt og vis beskyttede individer. Det var faktisk slavernes stilling i mange antikke husholdninger og bedrifter; bra folk saa dengang paa slavemishandlinger som bra folk nu om dagen ser paa dyrplageri. Det er mot velpleiede slaver almindelige nutidsmenneskers instinkt reagerer – mot tanken paa mennesker som faar sig anvist arbeide, tildelt hus og mat til sig og sine, men er berøvet ansvar og den farlige selvbestemmelsesret paa godt og ondt – skjønt et sværmeri for noget lignende synes at spøke her og der, bl.a. i hoderne paa den sekt som kalder sig racehygienikere. Kanske færre vil benegte en mands ret til at piske sin slave end til at eie en ven som den antikke fuldtro slave, der er sin herres sidste og eneste ven i ulykken og kan si ham med ord alt det et menneske læser i øinene til den hund som for et ensomt menneske sommetider er det eneste væsen han gir og faar kjærlighet av.

Naar videnskapen har sagt sit sidste ord om alle de før-kristelige korsymboler – hakekorset, Isis' hankekors og Tors hammertegn – saa staar det jo fremdeles fast, at den kristne Kirkes kors var ikke noget av disse gamle symboler for lykke, frugtbarhet, styrke og andre goder, men korset fra retterstedet, tegnet for slavernes og utskuddets haarde og forsmædelige død. Foruten det som korset betyder for hver enkelt kristensjæl, ^[148]betød dets anbringelse paa samfundsbygningen en evig mindelse om at menneskelig lov og retfærdighet er saare litet ufeilbarlig, siden den

dømte Frelseren som en forbryder, og at alle menneskelige forsøk paa at vurdere folk i rang og klasser er faafængte, siden de førte til at Gudmennesket blev sat lavest i underklassen og dømt som et utskudd mellem utskudd. Det var i de tider da Kirken klarest husket at det var om *dette* kors den hadde sagt «I dette tegn skal du seire –» at den hadde sine seiervindinger.

*

I hvilket mon Kristendommens syn paa kvinden og det sakramentale egteskap præget menneskelivet, kan man ikke uten videre slutte sig til av lovgivningen, like litet som man av de moderne love og lovforslag kan faa et helt adækvat billede av vor tids syn paa kvinden. Av de sidste kan man i høiden faa et nogenlunde tydelig billede av enkelte kvinders syn paa sig selv som har tid til selvbetraktning – og det har kun faatallet av de kvinder som er mødre, allerminst de mødre som er offere for vor tids allermost skjæbnesvangre misforhold – at stadig flere og flere kvinder er nødt til at være baade lønsarbeidere og familiemødre.

En tidsalders digtning gir ialfald et noget fyldigere billede av tidens psykiske fysionomi. Faar man ikke altid vite akkurat hvordan folk har hat det, saa faar man ialfald gjerne greie paa [149] hvordan de helst vilde hat det og hvordan de nødvendig vilde ha det. Især hvis man tar med den illiterære digtning – sagn, folkepoesi og skillingshefter.

Vore dages skillingshefter fortæller ikke om noget nyt syn paa kvinden, hendes stilling og opgave i livet; tvertimot, de fortæller om et ældgammelt syn, opfattet overfladisk og konventionelt som et syn blir naar man har glempt, det oprindelig er opfattet ut fra et bestemt synspunkt. Størstedelen av 25-øres hefterne idealiserer kampen mellem forbryderne og loven. Almindelige menneskers trang til at idealisere krigen kan jo kun kureres ved at de kommer op i den, og indtil for etpar aar siden var jo krigen mellem detektiven og forbryderen den som menigmand lettest kunde idealisere; den var hverken fjern fra hans verden som krig mellem stater, eller en del av den, som krigen for brødet. Ellers handler skillingshefter mest om de urgamle emner: forførelse og fortvilelse, den fattige, men dydige pike som faar en rik og fornem mand, den fattige, men ædle unge mand som faar en rik og deilig dame, skjønne damer som blir reddet i alslags farlige situationer ved alslags heltebedrifter av modige og kloke mænd. Det er snarere merkelig at disse digtningers lavere strata saa godt som sletikke speiler nogen bevissthet om at det først og fremst er de brede lags kvinder som den økonomiske utvikling har bragt i en ny stilling med nye prøvelser og farer.

[150] Hvad den literatur angaar som er kunst eller forsøk paa kunst eller imitation av kunst, da kan ialfald ikke jeg se at den sætter kvinden paa nogen ærefuld plads. Gjennemgaaende strømmer den ikke over av nogen henrykkelse ved de gaver, hun bringer. Selv om hun staar som Eva og frister med det mest forbudne eple – den moderne Adam vet som oftest paa forhaand det er ormstukkent og spiser det med vrantne miner, mark og det hele. Engelen med flammesverdet kommer sjelden uforvarende bakpaa ham eller hende. Og der er ikke stort tilbake av det taalmot, hvormed ældre tider bar kjærlighetens uundgaaelige plager og kalamiteter i overbevisningen om at kjærlighetens glæder var høist reelle og betydelige. Den moderne stemning av skuffelse og bitterhet og lede ved elskovens væsen er sikkert like saa gammel som elskoven, men bak Shakespeares utbrudd:

I now have learned love right and learned even so
As those that being poisoned poison know,

ligger et sammenbrudd av mægtig livshaab, og naar Shakespeare sier at

The expence of spirit in a waste of shame
Is lust in action; – – –

saa er det *en* erfaring av de tusen han har om lyst og elskov. Dickens som ialfald foreløbig er [151] den sidste av litteraturens stormænd der helt ut staar paa kristendommens grund: at vi alle er skapt i Guds billede og at det er vidunderlig og tilbedelsesværdig ogsaa naar det er vidunderlig fortegnet, har blandt meget andet ogsaa skildret præcis den samme kvindetype som Strindberg skildrer med hatets klarsyn. Mrs. Wilfer, Mrs. Jellyby og Mrs. Pott er hver for sig saa virksomme skadedyr som nogen kvinde i hele Strindbergs galleri, men det forstyrrer ikke Dickens' tro paa at liv og lykke gror ubændig, at han vet, der blir traakket ned ustanselig. Folk flest bjerger sig paa et vis – Mr. Jellyby læner hodet mot væggen og resignerer, Mr. Wilfer har sin datter, og Mr. Pott redigerer sin trangvikspost. Mrs. Gamp er en eneste skinnende kolos av gemenhet, men hun skinner!

En anden egenhet ved den moderne literatur er, at mens den gir nok av rike og kunstnerisk fuldlødige billeder av livet, slik vor tids mennesker nødig vil ha det, saa vil eftertiden vanskelig kunne finde ut, hvordan folk gjerne vilde ha det. Hamsuns *Markens Grøde* er forsaavidt et rent undtagelsesfænomen som den virkelig er en kunstners skildring av et realisert ideal. Hvad der ellers fra tid til anden dukker op i moderne literatur av denslags skildringer, har smaa chancer for at bli husket ret mange juler utover, og allermest gjælder det de forsøk paa at skildre en lykkelig

realisation av forholdet mellem manden og hans likestillede kvinde, som fra tid til anden har set lyset.

[152] Efter den moderne literaturs vidnesbyrd skulde kvinden i vore dage ikke være særlig heldig med at gjøre bopladsen lun og forsøte manden hans hvile efter endt dagsverk – og der er ikke meget av sympatisk forstaaelse overfor den kjendsgjærning, at samfundsutviklingen har gjort det vanskelig for hende at være det. Den er ikke ridderlig.

*

Ridderlig, det er f.eks. middelalderens literatur. Ikke i den betydning man tok ordet i romantikens tid og siden utover da middelalderen blev oppfattet som et karnevalsoptog og catholicismen som en dulmende nervemedicin – uten at forstaa at den skjønne gudstjeneste var skjøn fordi hvert enkelt ledd hadde symbolsk og dogmatisk betydning og ikke var der for teatereffektens skyld, og at veien til syndsforlatelse og Vor frues forbøn var det *ærlige*, udekorerte skriftemaals selvovertindelse. Middelalderens literatur var ridderlig i den forstand, at den var fuld av følelse og medfølelse for kvinden som den, naturen har git særegne og vanskelige vilkaar. Se f.eks. dens behandling av den utro hustru. Lovgivningen tok først og fremst hensyn til at en utro hustru har magt til at forfalske slektsfølgen. Det betyder i ethvert samfund som bygger paa familieliv, at en mand kan resikere en dag at opdage, han har lidt og stridt og tat imot livets glæder og sorger paa grund av en misforstaaelse – eller værre endda, [153] han resikerer at han ikke opdager det. Og verden er tilbøielig til at kalde for nar ikke den som narrer, men den som blir narret. Det værste ved den bedragne egtemands ulykke er at i godtfolks øine er han ikke bare tragisk, men ogsaa komisk; jo mere han har trodd godt jo mere ler man av ham. Men det er et instinkt som selv hunder og katter har og smaabørn viser før de kan tale rent – at forstaa og krympe sig naar folk ler, ikke til eller med, men av dem.

Middelalderens mennesker var i det stykke like haarde som folk flest – det er et faatal av dens digterverker som behandler den bedragne egtemands skjæbne med pathos. Tvertimot, dens lystige historier handler overveiende om hanreier. For mig staar det som dens gjennemgaaende sympati og respekt for hustruer i alle slags utgaver og i alleslags situationer bundet i at det almindelige følelsesliv var dypt bevæget ved tanken om en hustrus enestaaende stilling: at hun efter naturens orden var bestemt til at være et andet menneskes eiendom og dog var en fribaaren sjæl med det samme ansvar for sin egen fortabelse eller frelse som enhver mand.

Ut fra det synspunkt skildrer middelalderens digtere den mishandlede eller bedragne hustru med al den pathos, den evner, og den utro hustru med sympati. Hører hun til i de seriøse historier, klær de hende i al tragediens glans og pragt, og selv for mennesker som aldrig har læst en linje ^[154] middelalderslitteratur, hører navne som Guniver, Isold og Francesca av Rimini hjemme i en atmosfære av lidenskap, sorg og skjønnhet. Og naar det gjælder hustruen i de grovt lystige hanreihistorier, yder tiden hendes robuste appetit paa kjødelige glæder og den endeløse snedighet og snarraadighet hvormed hun skaffer sig det hun begjærer og klarer sig i et knipetak, uskrømtet beundring. Naar det gjælder kvindens evne til at plage sin vilje frem, har den en klippefast tro derpaa og en sund skræk for den. Ganske visst var f.eks. Romanen om Rosen i lange tider en av middelalderens yndlingsbøker, og deri staar der jo endel uskikkelige ting om damerne, men Chaucer som oversatte den til engelsk bekjendte siden for kjærlighetsguden og hans hofdamer at det var syndig baktalelse og paatok sig til bod at forfatte et legendarium over elskovens martyrinder. I hans Canterbury Tales fortæller de dannede og fintfølende sjæle væsentlig historier om ædle kvinders motgang; repræsentanterne for de brede lag hører paa med stor bevægelse, men kommenterer dem med at bekjende sin frygt for sine egne koner og fortælle grove historier om kvinders uutgrundelige list. Ingen motsier møllerens aforisme, da dette trollsterke raaskind bekjender sit livsprincip, at en mand bør ikke prøve paa at utforske Vorherres veie og sin kone:

An housbond shal not been inquisitif
Of goddes privetee, nor of his wif.

^[155] Jeg tror ikke paa, at nogensomhelst bestræbelser i nogensomhelst retning som ignorerer disse kvindernes særegne vilkaar – at naturen undergir hende en mand, selv naar hun er det overlegne menneske, det klokere eller det bedre, kan hjelpe hendes og hendes børns kaar. Vil man avfinde sig med et naturforhold eller tilpasse sig til det, maa man dog først og fremst erkjende dets art. Vil man bibeholde den gammeleuropæiske opfatning av kvindens menneskeværd og morens og børnenes ret til beskyttelse, da maa man gaa ut fra at den – trods alt! – har bedst utsigt til at bli anerkjendt, naar det paalægges hver enkelt mand at beskytte den enkelte kvinde, han har valgt at leve sammen med og de børn han kan kalde sine. Det maa tildeles manden som hans ret og pligt at vareta familiesammenslutningens interesser utadtil i den større sammenslutning. Det er nemlig her ugjørlig at stille far og mor like; et forsøk paa at gi moren identiske rettigheter – som maa bli følgen av, eller ha til følge identiske pligter – betyder ikke

likestilling, men særbelastning av kvinden, siden en far ikke kan overta hendes pligter og en mand ikke trenger sin hustrus beskyttelse overfor utenverdenen. Samfundet har alene ret og pligt til at træde i familiefarens sted, naar det gjælder de enkelte individuelle mænd som det har dømt og forkastet, og naar det optræder som eftermaalsmand efter en avdød.

[156] Samfundsarbeide i videre forstand maa forutsætte evnen til utsyn – fremover og ikke mindst bakover. Børns velfærd forutsætter at der er nogen som er villige til uavbrudt og aarvaakent at vende synet nedefter – mot det smaa, som gror op. Samfundsarbeide forutsætter evnen til at drage linjer og bygge efter planer; en mor maa først og fremst ha taalmodigheten til hver dag at se sine cirkler traakket paa og sine planer krydset. Manden har gjerne utrettet sit bedste, naar han har husket menneskenes broderskap i sult og herskelyst og lykketrang, likheten i længsler og naragtigheter, – kvinden naar hun har husket at ikke to brødre utgaat av samme mors skjød er like. I mandens verden kræver retfærdigheten at ingen dømmes uhørt og ingen sak avvises uprøvet – en mor maa ha retten til at stænge ute fra børnenes hjem baade saker og mennesker uten at prøve dem. Mandens del er først og fremst at ta livets konsekvenser, kvindens først at lempe sig efter dets inkonsekvens.

En kvinde kan i de livsaldre som svarer til en mands frugtbareste arbeidsaar aldrig møte manden som likestillet i det offentlige liv, medmindre hun lever i cølibat eller vilkaarlig sætter en del av sin organisme ut av funktion. Gjør hun ikke det, kan hun naarsomhelst bli tvungen til at gaa fra halvgjort arbeide eller opgi at forsvare en sak, hun har gjort til sin. Det er ut fra erkjendelsen av dette faktum at begrepet ridderlighet [157] er utsprunget – kvinden er, selv naar hun er en fiende, en lænket fiende; hun er det, selv naar hun i sine lænker er sterkere end den frie mand. En mand mangler et instinkt som folk flest kalder godt, fordi det er livsbevarende, dersom han ikke overfor en hvilken som helst kvinde bevarer en viss respekt for hendes kjønn, selv naar hun ikke har skygge av ret til at kræve respekt som individ. Dette er i mine øine en kvindes naturlige ret, fordi den i lengden beskytter ikke bare kvinderne, men selve menneskelivets bestaaen, og den kan kun hævdes ved at kvinderne vedkjender sig sine lænker og bærer dem med værdighet.

*

Krig mellem mænd og kvinder er jo ikke bare krig mellem de to duellanter fra tidernes morgen, elsker og elskerinde, mand og hustru, men likefuldt mellem far og datter, mor og søn.

Og jeg synes det høieste syn paa kvinden er det, som fandt ord i de gamle viser om moren der har det største ansvar paa jorden og moren der aldrig sover saa dyp en søvn at hun ikke hører sine børns graat.

Hossi kan grase paa jori gro,
naar sonen maa inkji moeri tru?

Og jomfru Maria som har forbarmelse for alle synder paa jorden, stænger Himmerikes dør for denne ene, moren som har forraadt sin søns tillid. – Middelalderens viser vrimler av gjengangere ^[158] – døde kommer igjen for at kræve retfærdighet og for at be om de levendes hjelp til at øve retfærdighet, gi tilbake gods de har røvet og jord de falskelig har svoret til sig; døde som kommer igjen for at se til sine kjære. Det lille barn i det tyske sagn kommer bare for at beklage sig; morens graat væter dets likskjorte. Fru Ingelils døttre og enkens sønner ved Ushers Well trøster sin mor med at de har det bedre i Paradis end hos hende. Elskere i de danske og de engelske viser kommer igjen fordi de elsker og har endnu et sidste farvel at si – men de er trætte. Alle døde er trætte og længes tilbake fra jorden igjen. Kvinden i den vidtspredte vise om Moderen under Mulde er ogsaa træt, men hende alene maa Jesus selv minde om at hun skal vende tilbake, naar hanerne galer, hun alene truer dem som ikke gjør vel mot hendes børn med at hun skal komme igjen og igjen, saa længe de smaa lider ondt. Ridder herr Aage og Clerk Saunders husker de er døde, tør ikke kysse de søte læber stolt Elselil og May Margaret byder dem. Bare moren glemmer det; hun prøver at gi sin lille die.

Det var en lørdags aften, da klokken den slog ti,
da gik tre smaa børn paa kirkegaard og græd.

Den ene græd taarer, den anden græd blod,
den yngste græd sin moder av sorten jord.
O mine smaa børn, hvi græder I saa – –
– – – –

^[159] Jeg synes en saan overtro paa kvinderne gir dem mere ære end den moderne som i lovgivning og digtning knapt tør forutsætte, at smaa børn har magt til at graate sin mor fra en fremmed mands seng.

III

Man vil kunne si: Kvindernes sak det er ikke bare de gifte kvinders og mødrenes sak; der er de ugifte kvinder, som staar ganske overlatt til sine egne resurser, uten nogen naturlig beskytter.

Jeg har forklart hvad jeg mener om kvindernes forhold til egteskapet saa utførlig fordi den bevægelse, som til daglig kaldes Kvindesaken, fra først av saa godt som utelukkende beskjæftiget sig med de ugifte kvinders problem. Saa længe hadde kvindesakskvinderne været optat med spørsmålet om, hvordan man skulde raade bod paa de kvinders nødtilstand som ved samfundets utvikling i storkapitalistisk retning var blit drevet ut av hjemmene, at da det gik op for dem, at den samme utvikling hadde ogsaa i stor utstrækning stedt hjemmenes kvinder i nød, fik deres forslag til at hjelpe dem ofte karakteren av panikforslag. Saa længe hadde man beskjæftiget sig med de kvinder som lever under unaturlige forhold, at man hadde glemt de naturlige forholds beskaffenhet.

[160] Svakheten ved bevægelsen var at de helt fra begyndelsen av var tilbøielig til at føre bare gevinst-, men ikke tapskonto. Den indregistrerte som erobring enhver position som kvinderne vandt, men glemte oftest at notere, de var vundne paa bekostning av andre positioners opgivelse. Og naar kvindesakskvinderne konstaterte det med stolthet, hvergang en kvinde viste sig at kunne utrette arbeide som hittil hadde været overlatt til mændene og utrette det like godt, glemte de gjerne at se nøiere paa arbeidets karakter. De glemte at kvinderne til alle tider har vist, de har midlertidig kunnet overta mandens arbeide ved siden av sit eget, naar ulykken gjorde det nødvendig – selv føre vaaben har de kunnet i den yderste nød. Hvad de ikke har evnet er nyskapning og videreutvikling paa mandens arbeidsfelter. Det vilde da ogsaa være en styg tanke om de kvindelige arbeidere i vaabenfabrikkerne skulde ha gjort oppfindelser til mere effektive vaaben; krudtets oppfindelse er kvinderne helt og holdent udelagte i. – Det er karakteristisk at et kvindeblad for en tid siden interwievete en kvindelig landbruksselev og betegnet hende som foregangskvinde paa et nyt arbeidsfelt uten at huske paa de tusener av koner og enker i fortid og nutid som har drevet godser og gaarder fuldt selvstændig, uten andre kvalifikationer end sin intelligens og sin energi – naar manden var død eller uduelig. Nominelt har kvinderne nu adgang til næsten alle de [161] samme stillinger og samme utdannelse som mænd. Naar man hører somme damer tale, skulde man næsten tro de antok, at mænd flest lever av at være ministre, oppfindere eller geniale kunstnere og ikke at de fleste mænd passer maskiner som de ikke selv har oppfundet, klæber konvolutter eller er

sporveiskonduktører. I realiteten har kvinderne faat adgang til at passe maskiner, klæbe konvolutter og være konduktører; ministre, opfindere og geniale kunstnere er de endda ikke blit i større utstrækning. Og selv om det ikke er sikkert at enhver kvindelig konduktør kunde blit en god mor, saa er det sikkert at der er masser av mandlige konduktører, som ikke paa en anden plads i verden vilde blit noget større. Men enhver kvinde som blir en god mor, blir mere end de fleste ministre, for hun er uerstattelig paa sin plads, og svært mange ministre kunde med fordel erstattes. End ikke for de kvinder som har evnen til at yde en betydelig indsats i verden utenfor familielivet, synes adgangen til mandens arbeidsfelter at betyde nogen bedring av chancerne. Ingen kvinde har hat en indflydelse paa vore dages aandsliv som i sin tid Sta. Birgitta, Sta. Katarina av Siena eller Sta. Teresa. Og vor tids kvinder har ikke gjort større indsats i kunsten end f.eks de engelske kvinder fra Jane Austens tid og utover gjennom forrige aarhundrede.

Det vilde være i høieste grad uretfærdig at sammenligne kvindesakskvindernes arbeide for [162] at faa placert det overskud av kvinder, som hjemmene ikke syntes at ha bruk for, med mrs. Jellybys bestræbelser for at faa sendt Englands befolkningsoverskudd til Borriboola-Gha, hvor Dickens-elskere vil huske de fandt nye arbeidsfelter og en indfødt konge som forsøkte at sælge alle der overlevet klimaet for brændevin. Men det kan ikke fordølges, der er efterhaanden fremkommet en række vidnesbyrd fra kvinder som har prøvet livet paa de nye arbeidsfelter og som i tonen betænkelig minder om kolonistbreve fra Borriboola-Gha. Jeg nævner en i disse dage utkommet debutbok «Dragsug» av Aase Kristofersen som mere end almindelig læseværdig. At den som bok betragtet er meget god har i denne forbindelse mindre at si end at den klarlægger grundskavanken i den ugifte, ubeskyttede og selverhvervende kvindes forhold. Det er ikke det økonomiske spørsmåal, skjönt fattigdom føles kanskje tungere at bære for en ensom kvinde end for de fleste andre mennesker, fordi hun staar paa slibrig grund; hun støes ikke av de glæder et menneske faar til givendes hvis det arbeider med sine naturlige anlæg. Men den fundamentale ulykke for en ung pike som skal staa paa egne ben er den, at hun skal beskytte sig selv først og fremst mot at bli ført vild av sine egne naturligste, sundeste og mest generøse instinkter. Jeg har allerede sagt, jeg mener det er umulig at sondre mellem fysisk og sjælelig trang i kjønndriften; for mange kvinder kan [163] trangen til at faa tak og ære, ikke bare løn, for sit arbeide, trangen til at se sit liv være til nytte ikke bare for et aktieselskap, men for haandgriperlige mennesker, stige til en pinefuld intensitet, hvis den aar ut, aar ind blir utilfredsstillet. Man kan være saa lei man vil av kvindelig selvros; samler man paa eksempler som viser islætten av egoisme i alle menneskelige

forhold, kan man finde den her og, men folk maa ikke overse at svært mange kvinder føler slik og under ugunstige omstændigheter griper til forskjellige slags besynderlige og uheldige eksperimenter for at faa avløp for en drift som bare kan utløses i tilfredsstillelse gjennom sunt seksuelt samliv – eller gjennom maalbevisst og forsætlig kjønslig avhold.

Intet plus av andre materielle goder kan byde nogen erstatning for kjønndriftens ikke-tilfredsstillelse – det kan alene sjælelige værdier. Av omstændighetene paatvunget avhold eller omgaaelse av naturens orden kan kun bli et onde, mere eller mindre utaalelig etter hvert menneskes natur. Selv de mennesker – vel mest kvinder – som ikke føler sin uvalgte kyskheter som et savn, har ialfald ikke ret til at kalde den dyd, hvis den er diktert av ulyst til at indlate sig for meget med sine medmennesker – frygt for en dag at opdage, man er ikke sig selv nærmest.

Chastity without charity
lies chained in hell
[164] It is as lewd as a lampe
that no light is in

sier Englands anden mægtige middelalder-digter, Langland, han hvis vision av menneskenes liv paa jorden, under himmelen, «Piers Plowman» i hovedsaken er like aktuelt idag som for fem hundrede aar siden.

Det er i forglemmelse av at kyskheter uten kjærlighet – i ordets videste betydning – er bare en utændt lampe, at vor tids mennesker har forholdsvis liten ærbødighet for kyskheteren i og for sig. Vi har set for meget av paatvunget avhold. Man har let for at glemme, der er en anden kyskheter som betyder utvikling av sjælelige muligheter og bevarelsen av sjælelige værdier, opnaelig bare paa bekostning av andre muligheter og ved forsagelse av andre værdier. Det er en populær frase, der som de fleste populære fraser bunder i instinktiv erkjendelse av kjendsgjeininger, at tale om en aandstrømning som barn av ett eller andet og se et faderskap eller moderskap i kulturelle nyfødsler. De utspringer av en sjælelig avlekkraft som for mange mænds og de allerfleste kvinders vedkommende nedsættes mere eller mindre, hvis han eller hun binder sig gjennom slegslivet og fuldt ut aksepterer de forpligtelser som faderskap eller moderskap til levende børn medfører. Jeg selv synes at en kvinde som gir avkald paa nogenlunde tilfredsstillende egteskap med en nogenlunde tilfredsstillende [165] mand for at bevare for sig den værdi det er at tro om sig selv at om skjæbnen hadde villet det slik, kunde hun med en fuldgod

mand blit en fuldgod hustru og mor – er et rikere menneske end svært mange koner og mødre. Og den kvinde som bruker sit liv til at værne og hjelpe børn eller gamle eller syke der ikke blir værnet og hjulpet av sine naturlige nærmeste, gjør like stor gjerning som den bedste mor. Sier nogen hun gjør en større, tør jeg ikke motsi. Det er saa, at mangen mor kan strække sin kjærlighet langt utover det egne hjem. Men man kommer ikke utenom det faktum at en mor er alltid sine egne børn nærmest. Og hvad hun gjør for dem, gjør hun for sig selv; hvad som rammer dem, rammer hende. Mangen lærerinde f.eks. føler mere for de børn som er betrodd hende end moren gjør, er villigere til en anspændelse for deres skyld end moren er. Men der er alltid mellem hendes kjærlighet og morens en væsensforskjel, ikke en gradforskjel. Et rikt og følsomt menneske lider ofte mere ved at se en andens lidelse end den som det gaar utover, er villigere til at hjelpe sin næste end næsten til at hjelpe sig selv. Mangen kvinde har lidt mere ved at se et fremmed barn bli saaret end dets mor, men selv da ser den ene kniven ramme og den anden føler kniver i sit eget kjød.

*

Den unge pikes stilling har virkelig utviklingen bedret – hittil – for saa vidt som det i [166] vore dage er lettere for hende at vælge ugifthet. Faren ved en videre forfølgning av det samme spor er at det automatisk skal føre til at muligheten for selv at vælge sin skjæbne atter blir innskærket. Mot gamle dages ulykke, at en kvinde ikke sjelden av omstændighetene blev tvungen ind i næsten hvadslags egteskap som bødes hende, staar truslen om et nyt og for de fleste kvinder større onde – faren for at bli tvunget til ufrivillig cølibat.

Det botemiddel herimot som undertiden blir foreslaat og ikke sjelden forsøkt – at man vænner sig til at se tolerant paa midlertidige og ufrugtbare forbindelser – kan efter alt jeg vet om kvinder ikke bringe andet end videre ulykker. Netop for kvindernes skyld er der al grund til ikke at tolerere denslags forhold – derimot ofte al mulig grund til at vise tolerance og ærbødighet for offrene for slike forbindelser – qua offere. En skjæbnesvanger omstændighet ved den enslige pikes stilling, som Aase Kristofersen ogsaa klart fremstiller, er den, at mænd flest forstaar sig gruelig daarlig paa kvinder – som de selv ærlig og redelig har været flittige til at indrømme. Foruten de mange mænd som tyr ind i midlertidige og golde forbindelser, fordi de er trætte av en naturstridig avholdenhet som de ikke har valgt, og fordi de i slike forhold finder om ikke andet saa en illusion av kjærlighet og skjønhet, eventyr og varme, saa træffer den unge pike stadig sammen med denslags mandfolk som [167] anser alle piker for jagtbart vildt, alslags erotiske

forbindelser for lovlige adspredelser, og som ikke føler sig forpligtet til eller ikke evner at se forskjel paa de kvinder, hvem forandring fryder, og de, for hvem det at hengi sig betyder at slaa røtter i et andet menneske. En av fordelene ved konventionel moral – eller moralkonvention – og faste former for ouverturen til nærmere bekjendtskap mellem unge av de to kjøen er, at dette tjener som veiviser for mænd med ringe orienteringsevne og gjerde om den sidste slags unge piker; en mand kan ikke komme til dem uten at gaa gjennom endel grinder eller over gjerder. Kvinderne av den første type som særlig søker forandring udi kjærligheten, har altid visst at hjelpe sig selv over gjerderne og gjennom grindene – om ikke før, saa naar de er blit gifte.

IV

Der er vel idag neppe mange mennesker som ikke tror, at her i Europa staar vi umiddelbart foran en radikal omlægning av samfundshusholdningens økonomiske organisation. Jeg synes det er overveiende sandsynlig at sovjet-princippet i en eller anden form vil seire. I øieblikket er det sikkert over evne for enhver politisk fraktion og for hvert eneste enkelt menneske at faa bare tilnærmelsesvis overblik over den russiske revolution – i hvilket forhold den har været ^[168]baaret frem av samfundsfornyende og samfundsnedbrytende kræfter. Ett er jeg overbevisst om: I frykten for bolshevismen er der noget andet og mere end baade de besiddende klassers skræk for at bli berøvet magt og materielle goder og kulturmenneskets kvalfulde angst for at se aandelige og materielle skjønheitsværdier som er skapt av de rikest utrustede menneskers sjælsanspændelse gjennom aarhundreder, av ideel stræben og av lidelser og opofrelser, hvorom mere primitive naturer vet litet, lagt øde av fremvæltende barbarhorder. Der er desuten europæernes ældgamle uhyggefølelse overfor orienten. Selve avisernes portrætter av den russiske revolutions ledere – alle disse mænd med semitiske og tatariske ansigter og vildt fremmedartede navne – er egnede til at skræmme folk. Og skræmslen vilde været følt ned i meget bredere og dypere lag inden de europæiske samfund, dersom disse ikke gjennom industrialismen var blit berøvet den bedste nervemedicin, arbeidsglæden, og sluttelig fik tillivs krigens voldsomme doser av forskjellige nervegifter. Og det er jo ikke saan som folk populært forestiller sig, at nevrosens angstfølelser er en potensering av den sunde organismes instinkt for hvad

som er farlig; tvertimot, nervøse folk er alltid oplagt til at forsøke eksperimentet med at utdrive djævelen ved hjelp av Beelzebub.

Netop de brede lag i Europa har alltid veiret orientens atmosfære som noget uhyggelig –^[169] bokstavelig talt; de har følt den som noget, der ingen hygge var ved. Det har været forbeholdt en relativt forfinet overklasse med mindre robuste instinkter at kunne goutere østens eksotiske skjønhetsværdier. Grunden til antisemitismen fra middelalderen til vore dage har i virkeligheten alltid været en meget dypere end den, folkemasserne har git sig selv og andre: at jøderne korsfæstet Kristus. Hadde jøderne hat mindre gode regnehoder, hadde man formodentlig husket mere paa, at det var ogsaa jøder som fra først av forkyndte Kristus. Korstogene var ikke bare en ridderroman og en eskapade av fængselsfugle – det var fra først av en folkereisning mot sandflugten som jog indover Europa med gyselige fantomer i spidsen – en gud som ikke maatte avbildes i menneskelig lignelse og en ubøielig skjæbne. Menigmand, matroser og soldater, under kolonisationsperioderne har alltid fundet orienten og orientalerne mere rare og usympatiske end smukke; for almuen er østens guder karrikaturer og uterlige billeder.

Det er vel ingen overdrivelse at si at vestenfor Ruslands grænser har folk flest visst svært litet om Rusland. Populært blev det jevnlig kaldt Halvasien. De sidste tiders hændelser vil vel ialfald føre til at Vest- og Østeuropa faar se mere til hinanden. Hvad nytte vi kan faa av bekjendtskapet avhænger vel av, i hvilken grad det vil vise sig, vi er istand til at forstaa russerne. Om den russiske revolutions skisse til en ^[170] raadsstat er brukbart grundlag for arbeidstegninger til en ny samfundsbygning, det tror jeg vil avhænge, ikke av hvad vi kan faa vite om sandheten med hensyn til revolutionens terror –, siden ethvert menneske maa kunne si sig selv at en revolution, den være sig baaret av aldrig saa høie og aldrig saa sunde idealer, alltid paa et visst tidspunkt byder et samfunds værste elementer og gjennemsnitmenneskenes værste instinkter rikelig spillerum. Det kan heller ikke avhænge av hvordan forsøkene paa at sætte dens ideer om samfundsøkonomiens forvaltning ut i livet hittil har virket paa produktionen – det vilde være litt urimelig at vente at et folk efter fem aars krig og revolutioner skulde sitte i velstand og et blomstrende næringsliv. Hvorvidt den russiske revolution har været baaret av ideer eller har født ideer som de øvrige europæiske folk kan opta, fordøie og trives ved, det vil vist først og fremst avhænge av, hvorvidt betegnelsen Halvasien er træffende eller ikke – om man ved nærmere bekjendtskap finder, Rusland ligner mest paa os eller Østerland.

Hvad saa end en viss type av samfundsllemmer som karakteriserer sig selv som patentborgerlige, men som ikke netop er mit ideal av borgerlighed, mener om det berettigede eller ikke berettigede i arbeidermassernes misnøie med det bestaaende samfund, saa ændrer det ikke den kjendsgjerning at de er saa misfornøiede at de neppe vil slaa sig tilro, før de har set skjæbnesvangre [171] begivenheter – til bedre eller værre tilstande – ske paa *sit* initiativ. Og foreløbig viser denne armés soldater – som kalder sig proletarer uten hensyn til børneantal, aarsindtægt eller menu – ikke mange tegn til frygt for de orientalske ansigter fra bolshevik-revolutionen.

– I begyndelsen av forrige aarhundrede spillet paa den europæiske scene Lord Byron sit livs drama for et stort og interessert publikum. Nu vil jeg naturligvis ikke paastaa at Lord Byron punkt for punkt og træk for træk bør opfattes som en personifikation av det moderne proletariat eller at han overlevert til den moderne historieforskning skulde vise sig ikke at ha levet, men være et sindbillede paa en folkemasse, som har erklært sit samfund krig og sagt sig fri fra den gamle fædrelandsfølelse. Jeg kommer bare til at huske paa ham, naar jeg ser utslag av den moderne europæiske aands skuen mot øst – luksusmenneskenes sværmeri for østerlandsk sjælsuttryk i bøker og bronze og buddhisme, arbeidermassernes tillid til førere med østerlandske fysionomier – jeg kommer til at tænke paa Lord Byron, den melodramatiske helt som brøt op fra sit eget liv for at søke en helts død, digteren som oprigtig fortalte endel om sit eget liv og sine oprigtige meninger, skjønt han gjorde det paa vers – jeg husker hvordan han koketterte med østen og dreves mot øst av sit urolige, misfornøiede hjerte og [172] døde som soldat i grækerhæren mot en armé av østerlændinger.

Imidlertid, om proletarernes hær en dag vil komme til at staa i vaaben, med kampvilje til døden, vendt mot øst – det vil sagtens vise sig i en noget fjernere fremtid. Foreløbig staar den væbnet for at erobre magten indenlands i alle Europas stater. Det er nok tænkelig at denne erobring i enkelte lande, f.eks. i vort eget, som dog gudskelov endda ikke er blit Industrilandet Norge, vil kunne foregaa saavidt langsomt, at det uundgaaelige værdispild som følger med alslags prøvekjøring, blir mindst mulig – at om f.eks. en eller anden form for raadsforfatning blir almindelig gjennomført ute i landene, vi da herhjemme vil komme saa meget bakefter at vi faar se litt til resultatene av ethvert skridt, før vi gaar det efter. Uundgaaelig vil det sikkert være, at samfundshusholdningens omlægning fra privatkapitalistisk i socialistisk retning maa føre til en forringelse av produktionsevnen ialfald til at begynde med. Og dette vil indtræffe paa et tidspunkt, da staternes reserveforraad av kapital og varer er reducert efter vældige krige. Det er vel da nok saa sandsynlig at der overalt vil bli en meget følelig vareknaphet og at de fremstillede varetyper i

alle brancher maa standardiseres. At man kan faa kjøpt tredve slags brødvarer hos bakeren, tyve slags paalæg og ost hos kolonialhandleren og guttegensere i ti farvesammensætninger i tricotageforretningerne er resultat av den fri konkurrence.

[173] Nu er dette ikke i mine øine saa væsentlige goder at jeg vilde regne det for tungtveiende momenter for det privatkapitalistiske system at det har skapt dem. Tvertimot tror jeg at det er en væsentlig aarsak til tidens uro og misnøie at altid et *initiativ utenfra* kommer almindelige menneskers initiativ i forkjøpet og frembyder pr. aviser og butikker og skoler og bøker og folketaler intellektuelle og materielle goder fikse og færdige i saa mange kombinationer, at gjennemsnittsmenneskets litt træge fantasi ikke kan konkurrere. Utenfor det rent intime følelseslivs omraade er alle goder opnaaelige – for penge! – før de er uttænkte av menigmand. Saa naar vor tid er blit beskyldt for at være pengejageriets tid fremfor andre, er det sikkert ikke uten grund. Man kan forsaavidt godt si at industrialismen har været fiendtlig baade overfor det private initiativ og den private eiendomsret, siden den har bevirket at et faatals privatinitiativ har lammet masser av enkeltmenneskers private initiativ og en uforholdsmæssig mængde privatkapital har hobet sig op hos de faa, mens masserne av mennesker absolut ingen privatkapital har.

En vei til regulering av dette forhold gaar rimeligvis gjennom mere eller mindre gjennomført kommunisme. Privat initiativ og privat eiendom kan ikke skaffes ut av verden; kommunismen kan muligens bryte op de store aggregater og sende initiativ og eierfølelse hjem [174] igjen til almindelige mennesker. Et diktatur som bare tillater aviser av én farve at utkomme, vil rimeligvis faa folk flest til at kolorere sin tankeverden paa egenhaand, og blir der bare to farver uldgarn at faa kjøpt, vil kvindene sagtens begynde at farve hjemme og finde paa fantasistrikning. Skjorter, svamper, tandbørster o. lign. i det mindste maa bli ved at være privateiendom; instinktet for at nyde eiendom som er blit svækket ved at skulle fæste sig ved de evig trillende penger vil rimeligvis fornyes og styrkes, dersom den en tid blir nødt til at knyttes til færre og enklere objekter.

*

Den store solide hob av kvinder i samfundets brede og dype lag har selvfølgelig altid interesse av at en samfundsomdannelse foregaar mest mulig lempelig og gradvis. En viss konservatisme er naturlig for dem, hvis naturlige opgave det er at konservere de nye liv som tændes og lære fra sig de samme lærdomme nu som i

stenalderen – hjelpe barnets meddelelsestrang paa vei med at lægge det artikulerede ord i munden, og holde det fra ilden da den brændte i en hule og da den blev lukket ind i fyrstikæsker. At kvinden under lovløse tilstande resikerer at lide mere end mændene – ved at hun utsættes for vold av den art som naturen har skaanet mænd for at behøve at frygte, og at hun føler enhver lidelse og hvert savn saa mange ganger fordoblet som hun har børn – det burde man ialfald ikke [175] forutsætte. En mand har ret til at kræve, man tror om ham at han rammes av alt som rammer hans hjems kvinder og børn, saalænge han ikke beviser noget andet.

Kvindernes særinteresse og særopgave i omvæltningstider er den at passe, menneskene ikke glemmer, man kan revolutionere samfundsorden og rette paa samfunds-misforhold, men ikke de elementer, hvorav samfund bygges, og ikke de faktorer, hvorav misforhold vokser frem – menneskene og deres naturlige beskaffenhet. Det er kvinderne som særlig faar at haandtere det friske raamateriale og konstatere, at det har ikke forandret sig i historisk tid.

*

Jeg har utgit de foranstaaende artikler fordi jeg i det hele og store fremdeles vedkjender mig grundsynet i disse. Etpar andre, som jeg har faat speciel anmodning om at la optrykke – angaaende bedømmelsen av barnemord og fosterfordrivelse – har jeg ikke tat med, fordi jeg i hovedsaken nu tænker helt anderledes end jeg gjorde, da de fremkom. Det er ikke at jeg er blit saa meget mere overtudet om straffetruslens effektivitet som at jeg er blit overbevist om at en mor – eller far – eier ikke sine børn, men forvalter Guds eiendom.

For dem som har gjennemlæst baade de gamle artikler og denne efterskrift vil det være klart at jeg tænker anderledes paa enkelte punkter nu [176] end da ogsaa disse stykker blev skrevet – at jeg f.eks. ser anderledes paa Kristendommen end da jeg utarbeidet mit foredrag om Det fjerde Bud. Jeg har i en tid, hvor der stadig blir ropt og skreket om det faafængte i at ville forandre utviklingens gang, stadig følt mig mere tiltrukket til et tankesystem som legger al vegt paa den kjendsgjerning, at enten utviklingen gaar mot Himmelen eller ad Helvede til, saa har det den samme betydning for hvert enkelt menneske, mot hvilken av de to endestationer han vælger at søke sin vei og driver dem over hvis skjæbne har har nogen indflydelse. Det borttar intet av hans ansvar om der i øieblikket er et run paa den eller den anden dør. Dette har gjort at jeg er kommet til at beskjeftige mig mere med Kristendommens dogmer og mindre med den gjængse opfatning av disse som saa mange i vore dage kalder forsteneringer og forbeninger – med noget ret, siden

dogmer i det mindste er ikke mekaniske frembringelser som f.eks. grundmur, men organiske, som stenene, hvorav en grundmur bygges, insekternes skal og menneskets rygrad.

– Jeg har virkelig engang været skraasikker paa at vi mennesker havde æren av at ha skapt Gud som et idealbillede, vi med mere eller mindre fasthet i forsættet og med vekslende held forsøkte at tildanne os efter. At ikke vi mennesker selv skulde ha den hele skyld for tilværelsens mangeslags kalamiteter, har jeg aldrig trodd.

[177] For det enkelte menneske har det selvfølgelig avgjørende betydning enten man tror, vi har skapt Gud eller Gud har skapt os, og dermed har det jo i længden den samme betydning for det hele menneskesamfund. Men for pasningen av dagliglivets forefaldende gjøremaal – baade lovgivning og børneopdragelse – er det, enten man tror det ene eller det andet, like viktig at erindre de gamle ord:

Soli Deo Gloria.

Lillehammer, august–oktober 1919.

Noter

[n1](#). hustruens] *rettet fra*: hustrens (*trykkfeil*)

[n2](#). *Forfatternote: Marcelle Cappy*: En kvinnas röst i stridslarmet. P. A. Norstedt & Söners förlag, Stockholm. / *Augusta Katarina Bergh*: Boken om Stahregården. Albert Bonniers förlag, Stockholm. / *Ellen Key*: Själorne Neutralitet. Bonniers förlag, Stockholm. Et dybere Syn paa Verdenskrigen. Nyt Nordisk Forlag, København. / *Marika Stjernstedt*: Frankrikes Sjal. Bonniers förlag, Stockholm.

[n3](#). aldrig] *rettet fra*: alrdig (*trykkfeil*)

Sigrid Undsets *Et kvinde-synspunkt* er lastet ned gratis fra e-bokportalen Bokselskap. Lesetekst og flere nedlastningsmuligheter m.m. er gratis tilgjengelig på bokselskap.no